

KSIĘGI HISTORYCZNE

„Zadna książka w historii ludzkości nie dokonała takiego przewrotu, nie wpłynęła tak decydująco na rozwój całego świata zachodniego i rozpowszechniła się tak bardzo na całym świecie, jak ta «Księga nad księgami», Biblia. Dzisiaj jest ona przełożona na tysiąc sto dwadzieścia języków i narzeczy i po dwóch tysiącach lat nie wskazuje na to, by ten jej zwycięski pochod miał się skończyć” (W. Keller, *A jednak Pismo Święte ma rację*, Warszawa 1959, s. 9).

Księgi Starego Testamentu dzielą się na trzy części: księgi historyczne, księgi dydaktyczne i księgi prorockie. Pierwszą więc część Starego Testamentu stanowią księgi historyczne.

I. MIEJSCE W KANONIE

Księgi historyczne rozpoczynają się Pięcioksięgiem, zwanym także *Pentateuchem*, obejmującym pięć ksiąg Mojżeszowych, a dalej następują: Księga Jozuego, Księga Sędziów, Księga Rut, Pierwsza i Druga Księga Samuelowa, Pierwsza i Druga Księga Królewska, Pierwsza i Druga Księga Kronik, Księga Ezdrasza, Księga Nehemiasza i Księga Estery. Taka kolejność ksiąg występuje również w Septuagincie.

II. W BIBLIJ HEBRAJSKIEJ

Biblia Hebrajska posiada inny podział swych ksiąg, wywodzący się zresztą z czasów Ezdraszowych, egzystujący także w czasach Chrystusa i zachowany do dnia dzisiejszego w kręgach judaistycznych. Jest to podział Starego Testamentu na Prawo (*Tora*), Prorocy (*Newiim*) i Pisma (*Ketuim*). Chrystus posługiwał się hebrajskim zbiorem ksiąg świętych (Łuk. 24,44). W tym zbiorze pierwszą część Starego Testamentu stanowią Pięcioksiąg Mojżeszowy, obejmujący pięć ksiąg Mojżeszowych, zwany Prawem, czyli *Torą*. Księga Jozuego rozpoczynała drugą część Pisma Świętego, czyli tzw. Proroków, przy czym Prorocy dzielili się na tzw. Proroków Pierwszych (*Newiim riszonim*), obejmujących księgi: Jozuego, Sędziów, 1 i 2 Samuelowe, 1 i 2 Królewskie, oraz Proroków Późniejszych (*Newiim acharonim*), obejmujących wszystkie powszechnie znane księgi prorockie, z wyjątkiem Księgi Daniela, która była zaliczana do trzeciej części Biblii, do tzw. Pism.

III. BIBLIA CHRZEŚCIJAŃSKA

Kościół Chrześcijański, który wyszedł poza krąg judaizmu, posługiwał się greckim przekładem Starego Testamentu, czyli Septuagintą, ale nadal respektował jedynie Księgi, wchodzące w skład hebrajskiego kanonu, wyłączając tzw. księgi apokryficzne¹, przyjmując jednak kolejność ksiąg występującą w Septuagincie. Dlatego kolejność ksiąg historycznych Biblii Chrześcijańskiej różni się od kolejności ksiąg Biblii Hebrajskiej. Pierwsza część Starego Testamentu Biblii Chrześcijańskiej, którą tworzą księgi historyczne, obejmuje z Biblii Hebrajskiej wszystkie księgi Prawa (*Tora*), pierwszą część Proroków (*Newiim*), tzw. Proroków Pierwszych, i niektóre księgi z Pism (*Ketuim*) jak Księgę Rut, Pierwszą i Drugą Księgę Kronik, Księgę Ezdrasza, Księgę Nehemiasza i Księgę Estery.

¹ Księgi te, zwane także deuterokanonicznymi, włączone zostały do kanonu rzymskokatolickiego dopiero na soborze trydenckim.

A. PIĘCIOKSIĄG

Pięcioksiąg — zwany w Septuagincie *Pentateuchos*², a w Biblii Hebrajskiej *Tora* (Neh. 8,2), czyli Prawo³ lub *sefer torat Mosze* (2 Kron. 23,18), czyli księga Prawa Mojżesza⁴ — stanowi pierwszą część ksiąg historycznych. Obejmuje w ogóle pięć pierwszych ksiąg Biblii, zwanych powszechnie Księgami Mojżeszowymi. Pięcioksiąg ze względu na swą pozycję, jak również miejsce w biblijstyce wymaga osobnego omówienia⁵.

I. KWESTIA AUTORSTWA

Zarówno kontekst biblijny Pięcioksięgu, a więc jego sprawdziany wewnętrzne i zewnętrzne⁶, jak i wypowiedzi biblijne⁷ oraz pozabiblijne świadectwa hebrajskie i chrześcijańskie⁸ wskazują na Mojżesza jako autora Pięcioksięgu⁹. Fakt ten oczywiście nie wyklu-

² Słowo *Pentateuchos*, składa się ze słów *pente* -pięć i *teuchos* - futerał, schowek na księgę lub księga, oznacza dzieło składające się z pięciu ksiąg. Słowo „Pięcioksiąg” jest dosłownym przekładem słowa greckiego *Pentateuchos* — por. WST, s. 59.

³ Słowo *Tora* znaczy pouczenie, prawo.

⁴ W Biblii Polskiej występują nazwy: „Księgi Zakonu Pańskiego” (2 Kron. 17,9), „Księga Mojżeszowa” (Neh. 13,1), „Zakon” (Neh. 8,2), „Zakon Pański” (Łuk. 2,23). W Nowym Testamencie: *nomos* (Mat. 5,17), czyli prawo, lub *nomos Moseos* (Jan 1,17; Rzym. 3,21; Gal. 3,17), czyli Prawo Mojżeszowe.

⁵ Pięcioksiąg początkowo był przypuszczalnie jedną księgą. Kiedy nastąpił podział na pięć ksiąg trudno jest ustalić. W Septuagincie podział ten już występuje, a Nowy Testament mówi wyraźnie o Mojżesza „pismach” (Jan 5,47). W BH (Biblii Hebrajskiej) księgi nazywają się od pierwszych słów — „Bereszit” (Na początku), „Szemot” (Imiona lub „weele szemot” A te są imiona), „Wajjiqra” (I nazwał), „Bemidbar” (Na pustyni) i „Elle haddewarim” (Te są słowa), w LXX (Septuagincie) — *Genesis, Exodus, Levitikon, Arithmoi, Deuteronomion*, w Biblii katolickiej — Księga Rodzaju, Księga Wyjścia, Księga Kapłańska, Księga Liczb, Księga Powtórzonego Prawa.

⁶ Por. J. Archutowski, Wstęp szczegółowy do Ksiąg św. Starego Testamentu, Kraków 1927, s. 11—73.

⁷ Por. WST, 79—87.

⁸ Por. tamże, s. 77—79.

⁹ Mówi się również o tzw. substancjalnym autorstwie Mojżeszowym *Pentateuchu*.

cza późniejszych uzupełnień i korekt edytorsko-redakcyjnych¹⁰, nie zmieniających w zasadniczym zakresie Mojżeszowego autorstwa Pięcioksięgu. Jest to pogląd tradycyjny i umiarkowany, reprezentowany przez fundamentalistyczne orientacje biblistyczne.

II. KRYTYKA

Wokół autorstwa Pięcioksięgu rozwinęła się w chrześcijaństwie szeroka dyskusja¹¹. Dużą rolę odegrał w tym racjonalizm XVIII w.¹² Dyskusja ta, zapoczątkowana właściwie dość wcześnie w kołach najstarszych sekt chrześcijańskich, wsparta w średniowieczu uwagami Abena Ezry z Toledo, a w czasach nowożytnych analizami teologów protestanckich i katolickich¹³, doznała w XVIII w. nowego impulsu przez wystąpienie (w roku 1753) francuskiego badacza Johna Astrucy, który sformułował tzw. starą hipotezę źródeł¹⁴, i rozwinęła się pod wpływem licznych przedstawicieli krytyki racjonalistyczno-liberalnej, a m.in. Geddesa (hipoteza fragmentów¹⁵), F. Delitzscha i H. Ewalda (hipoteza uzupełnień¹⁶), J. Wellhausena (hipoteza czte-

¹⁰ Do uzupełnień tych należała bez wątpienia relacja o śmierci Mojżesza, a gdy chodzi o korekty, to należały do nich: bardziej współczesne brzmienie nazw geograficznych i inne.

¹¹ Por. PEB, t. II, s. 265–273, WST, s. 59, Pismo Święte Starego Testamentu, t. I — 1 Księga Rodzaju, Poznań 1962, s. 43; J. B. Niemczyk, dz.cyt.

¹² Powodami zaprzeczenia Mojżeszowego autorstwa Pięcioksięgu były podnoszone kwestie: różne imiona Boże (Elohim, Jahwe), dublety (powtórzenia), brak ciągłości, różnice literackie, anachronizmy historyczne, różne idee religijno-moralne — por. WST, s. 87–98. Szczegółową analizę tych kwestii przeprowadzimy przy omawianiu autorstwa poszczególnych ksiąg Mojżeszowych.

¹³ Por. WST, s. 87–88.

¹⁴ Wyróżnił on w 1 Mojż. dwa źródła A (Elohim) i B (Jahwe) oraz dziesięć tekstów izolowanych (w których imiona te występowały), uważając, że Mojżesz spisał te źródła w czterech kolumnach, a ktoś później przerobił te dokumenty w tekst ciągły — por. tamże, s. 98.

¹⁵ Pięcioksiąg składa się z małych i niezależnych od siebie fragmentów, połączonych potem razem — WST, s. 100.

¹⁶ Pięcioksiąg powstał ze źródła podstawowego, uzupełnianego potem dokumentami uzupełniającymi.

rech źródeł¹⁷), Gunkela (hipoteza historii form¹⁸), S. Mowinckela (hipoteza historii tradycji¹⁹), i trwa nadal²⁰. Główne kierunki współczesnej biblistyki chrześcijańskiej w większym lub mniejszym stopniu nawiązują do tych poglądów²¹. Nie wydaje się jednak, aby kierunki te dały zadawalające wyniki badań²².

W tej sytuacji pogląd tradycyjny nadal posiada dużą moc przekonywującą. „Świadectwa tradycji biblijnej i pozabiblijnej — pisze Podręczna Encyklopedia Biblijna — o pisarskiej działalności Mojżesza, nie mogą być lekceważone w dociekaniach nad powstaniem Pięcioksięgu, jak to zwykły czynić różne literalne hipotezy o powstaniu Pięcioksięgu, ograniczające się

¹⁷ Źródłami tymi są źródła: jahwistyczne (J), elohistyczne (E), deuteronomistyczne (D) i kapłańskie (Priestercodex — P).

¹⁸ Szkoła historii form (Formgeschichte) zajęła się czasem powstania poszczególnych źródeł w oparciu o metodę *Sitz im Leben*, czyli kontekstu kulturowo-historycznego.

¹⁹ Traditionsgeschichtliche Methode — bada cykle tradycji występujące w Pięcioksięgu.

²⁰ Por. WST, s. 87.88.99–122.

²¹ Uważa się, np., że Pięcioksiąg jest kompilacją kilku źródeł, a mianowicie następujących źródeł: 1° źródła Jahwistycznego (J), które zawierają opowiadania etiologiczne (przyczynowe), etnograficzne, geologiczne, jurystyczne i poetyckie, a które Boga przedstawia antropomorficznie, zaś człowieka realistycznie, i powstało w Judei w okresie króla Jozafata (870–849), 2° źródła Elohistycznego (E), które teologicznie stoi wyżej od źródła J i zawiera wiele szczegółów, obejmuje kodeksy prawne, m.in. dekalog, powstało w państwie północnym w kołach prorockich ok. 800 przed Chr., 3° źródła deuteronomistycznego (D), które obejmuje Piątą Księgę Mojżeszową i powstało w Jerozolimie w czasach Jozjasza ok. 623 przed Chr., 4° źródła kapłańskiego (Kodeks Kapłański K.K., lub źródło P), które zawiera Kodeks Świętości, Torę Ofiarniczą, Torę Kapłańską, Torę Czystości, i powstało w okresie niewoli babilońskiej, a ogłoszone zostało przez Ezdrasza w roku 444 przed Chr. — Por. J. B. Niemczyk, dz.cyt., ss. 42–66.

²² Najpoważniejszy argument, mający przemawiać za zbiorowym i rozłożonym w czasie autorstwem Pięcioksięgu, jakim jest teoria różnych imion Boga (Jahwe, Elohim i Jahwe-Elohim), spotyka się obecnie z poważną krytyką; Por. G. Hasel, *Understanding the Living World of God, Mountain View, Cal 1960*. Wiele uwag krytycznych pada także ze strony polskich biblistów katolickich — pow. WST, s. 90–96. Nie uważa się również, aby style, np. takich źródeł jak J i E bardzo się różniły między sobą — por. W. Tyloch, *Dzieje ksiąg Starego*...

zwyczajnie do kryteriów literackich”²³. Opinia powyższa wydaje się nader interesująca.

III. TEOLOGIA

Bogactwo teologiczne Pięcioksięgu jest olbrzymie. Obejmuje pierwotne dzieje świata, łącznie z kosmogonią i geogonią oraz antropogenezą, historie patriarchów i dzieje wybranego narodu aż do śmierci Mojżesza. Mowa jest tutaj o Bogu-stwórcy, Bogu-przymierza i Bogu-wybawcy. W Pięcioksięgu występują właściwie początki wszystkich aspektów teologii systematycznej jak nauka o Bogu i stworzeniu, o człowieku, prawie, upadku i łasce, Ludzie Bożym i jego wybranstwie, kulcie, kwestii odkupienia i zbawienia, a nawet zagadnienia eschatologiczne.

Pięcioksiąg jest nie tylko ważnym źródłem wiedzy teologicznej i historycznej, ale także — w swej warstwie etycznej — podstawą moralności chrześcijańskiej, zwłaszcza w jego nowotestamentalnej interpretacji przekazanej przez Chrystusa i apostołów.

§ 1. PIERWSZA KSIĘGA MOJŻESZOWA

I. NAZWA

Biblia Hebrajska oznacza Pierwszą Księgę Mojżeszową — zgodnie z przyjętym zwyczajem — pierwszym słowem hebrajskiego tekstu księgi, mianowicie słowem *Bereszith*, które znaczy „Na początku”. Talmud nazywa ją „Księgą Stworzenia Świata”. Septuaginta używa na jej określenie słowa *Genesis*, które znaczy „Początek”. Tak samo czyni Biblia Łacińska. W katolickich przekładach używa się określenia „Księga Rodzaju”, a w kołach protestanckich — „Pierwsza Księga Mojżeszowa”. Termin ten zresztą powstał w czasach późniejszych.

²³ PEB, t. II, s. 269.

II. TREŚĆ

Treścią Pierwszej Księgi Mojżeszowej jest geneza świata i człowieka, dzieje ludzkości od stworzenia do Abrahama, dzieje protoplastów narodu izraelskiego — Abrahama, Izaaka i Jakuba — i synów Jakuba aż do śmierci Józefa, z ich pobyt w Kanaanie i zamieszkaniem w Egipcie. W XIV w. po Chr. księga została podzielona na pięćdziesiąt rozdziałów. Sama księga dzieli się na dziesięć *toledot*, czyli historii rodowych²⁴.

III. AUTORSTWO

Zarówno tradycja judaistyczna, jak i chrześcijańska uważa Mojżesza — wielkiego prawodawcę i wodza narodu Izraela z czasów wyjścia — za autora *Genesis*. Przekonanie to było co prawda poddawane w wątpliwość przez wczesnochrześcijańskich herezjarchów, a w średniowieczu niektórych myślicieli judaistycznych, potem także chrześcijańskich, lecz w zasadzie nie kwestionowano go w kołach chrześcijańskich do połowy XVIII w. Od tego jednak czasu tradycyjne wierzenia i opinie dotyczące Księgi Rodzaju, jak zresztą i całego Pięcioksięgu, stały się przedmiotem krytyki. Mnożące się wówczas (w wieku XVIII i XIX) odkrycia i wynalazki zmieniły pod wieloma względami sposób myślenia i życia. Nurty racjonalistyczno-liberalistyczne owych czasów nie ominęły nie tylko kwestii Pięcioksięgu, ale także autentyczności Pisma Świętego jako fundamentu chrześcijańskiej wiary, chociaż z drugiej strony przyczyniły się do badań nad Pismem Świętym, i wniosły do nauki wiele elementów pozytywnych.

1. W OGNIU KRYTYKI

Księga Rodzaju była pierwszą księgą Pisma Świętego, która znalazła się w ogniu krytyki wspomnianych prądów, co zapoczątkowało epokę tzw. wyższej krytyki biblijnej. W ro-

²⁴ Historie te są następujące: 1° nieba i ziemi (2,4), 2° Adama (5,1), 3° Noego (6,9), 4° synów Noego (10,1), 5° Sema (11,10), 6° Tarego (11,27), 7° Ismaela (25,12), 8° Izaaka (25,19), 9° Ezawa (36,1), 10° Jakuba (37,2) — por WST, s. 61.

II WPŁYWY BABILOŃSKIE

Babilońskie opisy o stworzeniu, potopie i patriarchach są tak podobne do opowiadań biblijnych, że można przyjąć, iż zostały zapożyczone przez Izraelitów od Babilończyków podczas niewoli babilońskiej, przy nadaniu im jedynie mono-teistycznej formy.

3. STANOWISKO BIBLISTYKI FUNDAMENTALNEJ

Biblistyka fundamentalna nie godzi się z powyższymi poglądami z następujących powodów:

A) KWESTIA RÓŻNYCH IMION BOGA

Święte imiona Boga — *Jahwe*, *Elohim* lub *Jahwe-Elohum* — występujące w Księdze Rodzaju, czy też w Pięcioksięgu, nie muszą wskazywać na istnienie różnych autorów. Po pierwsze — liczne hebrajskie manuskrypty biblijne, łącznie z rękopisami qumrańskimi, a także Septuaginta i jej manuskryptu, dowodzą, że różne imiona Boże są często używane zamiennie²¹. Po drugie — o zamienności używania różnych imion Boga świadczą następujące jeszcze dowody: imię „*Ismael*”, w którym występuje końcówka „*el*” (*Elohim*), a które zostało wyjaśnione jako „*wysiuchał Jahwe*” (1 Mojż. 16,11, por. BH)²², nazwa Góry *Moria* (*Morijjah*), w którym wystę-

²¹ Por. SDABC, t. 1, s. 202. Różnice zachodzące zwłaszcza między TM a LXX zwracają uwagę biblistów: „Faktycznie zachodzi dość znaczna różnica w obecnym brzmieniu imion Bożych w TM i LXX. W Pięcioksięgu aż w stu czterdziestu siedmiu tekstach w miejsce imienia „*Jahwe*” użyte jest inne określenie Boga, a tylko w trzy-nastu wypadkach wyrażenie „*Elohim*” jest oddane przez „*Jahwe*”, tj. „*Kyrios*”, czy też „*Jahwe-Elohim*”, tj. „*Kyrios-Theos*” — WST, s. 96. Podobne różnice występują w syryjskiej *Peszitto* (w ośmiu miejscach występuje inne imię Boże niż w TM) oraz w przekładzie *Akwili* (w dwóch przypadkach inne jest imię Boże niż w TM), a także — co jest zdumiewające — w Pięcioksięgu *Samarytańskim* (gdzie w dziewięciu miejscach występuje inne imię Boże niż w TM) — por. tamże, s. 96. Bibliści są zdania, że różnice te wskazują na to, że TM nie przekazał wiernie imion Bożych i stwierdzają, że „jeśli to dało się udowodnić, to z istnienia różnych imion Bożych w Pięcioksięgu nie można sądzić o różnych autorach tego dzieła” — WST, s. 96. Możliwa jest także inna hipoteza różnic, a mianowicie to, że używanie różnych imion Bożych było podyktowane różnymi racjami.

²² „Zdaje się nie ulegać wątpliwości, że imię *Jahwe* zostało tu później wprowadzone na miejsce pierwotnego *Ei* lub *Elohim*, które zresztą występuje w...” — WST, s. 94.

kończąca „*Jah*” (*Jahwe*), została wyjaśniona jako „*Elohim* sobie upatrzy” (1 Mojż. 22,2,14, por. BH), nazwa miasteczka „*Betel*”, w której również występuje element „*el*” (*Elohim*), została wyjaśniona „*Zaprawdę Jahwe jest na tym miejscu, a ja nie wiedziałem*” (1 Mojż. 28,16, por. BH)²³. Po trzecie — niektórzy uczeni zwracają uwagę, że w epoce przed-mojżeszowej imię *Jahwe* w ogóle nie było znane, jeśli zatem występuje w przekazach z tego okresu, to jest późniejszego pochodzenia, a w konsekwencji na jego podstawie nie można wnioskować o odrębnym autorze²⁴. Po czwarte — różne imiona Boże używane są także w innych częściach Biblii, np. w Psalmach, gdzie występują często zamiennie²⁵, oraz w tekstach bardzo jednolitych pod względem autorskim²⁶. Po piąte — kłopotliwe jest występowanie w niektórych perykopalach Księgi *Genesis* i *Wyjścia* podwójnych imion Boga *Jahwe-Elohim*, bo jak wówczas określić autora tych fragmentów²⁷? Po szóste — o używaniu różnych imion Boga mogły decydować różne racje teologiczne lub moralne, albo też poprostu chęć unikania monotonii²⁸.

W każdym bądź razie występowanie w *Genesis* czy *Pięcioksięgu* różnych imion Bożych nie dostarcza absolutnie pewnych podstaw do snucia wniosków na temat różności autorów. „Aczkolwiek tedy różnice w imionach Bożych *Pięcioksięgu* stanowią niewątpliwie wielki problem, dotąd nie dość zadowalająco wyjaśniony, pewne jest jednak to, że nie da się go wyjaśnić przez przyjęcie różnych autorów. Niejednokrotnie bowiem różne imiona Boże zachodzą w takich perykopalach, które bez wątplenia zostały napisane przez jednego autora. Problem ten jest na pewno złożony i należy go rozwiązać nie

²¹ Por. WST, s. 94.

²² Por. tamże, s. 94.

²³ Uważa się nawet, że obecne użycie imienia Boga w Psalmach nie pochodzi od autora Psalmów, lecz od późniejszych wydawców — por. WST, s. 94.

²⁴ Np. 1 Sam. 4,1–71, gdzie użyto cztery razy imię — *Elohim*, a sześć razy imię *Jahwe*. Dlatego „przesadą byłoby tedy także gdzie indziej wnioskować z samych imion Bożych o różnych autorach pewnych części *Pięcioksięgu*” — tamże, s. 95.

²⁵ Uważa się sztucznie, że imię *Elohim* w takich zestawieniach zostało dodane później — por. tamże, s. 93.

²⁶ Por. tamże, s. 94.

jakimś jednym sposobem, ale szukać wszechstronnych wytłumaczeń w poszczególnych wypadkach⁴¹.

B) KWESTIA DUBLETÓW

Powtórzenia, czyli dublety, występujące w opisach Księgi Rodzaju i w innych częściach Pięcioksięgi, również nie muszą wskazywać w sposób pewny na różne źródła danego dzieła literackiego. obrońcy jedności autorskiej Pierwszej Księgi Mojżeszowej wskazują na liczne niebiblijne przykłady występowania podobnych powtórzeń w różnych starożytnych dziełach literackich tego samego autora⁴², jak również w dziełach nowożytnych⁴³. Zdarza się często, że wersja pierwsza posiada charakter ogólny, podczas gdy wersja druga charakteru szczegółowy. Tak jest np. w odniesieniu do opisów stworzenia. Pierwszy opis stworzenia jest ogólny, drugi natomiast bardziej szczegółowy, dostarczający wielu informacji dodatkowych. W dubletach prawniczych mogły zachodzić wypadki ponownego i celowego ogłoszenia praw np. dla przypomnienia⁴⁴.

C) KWESTIA STOSUNKÓW SPOŁECZNYCH

Zdobyte nauki dotyczące starożytnej historii i topografii Starożytnego Wschodu wykazują niezbicie, że autor Genesis był doskonale obeznany z epoką, którą opisywał, tak pod względem historycznym, jak i geograficznym, a dzieje np. patriarchów umieszczone zostały we właściwym kontekście i kolorystyce starożytności⁴⁵.

D) KWESTIA NAZW GEOGRAFICZNYCH

Nazwy miejscowości mogły ulec w szeregu przypadków zmodernizowaniu dokonaniem przez późniejszych przepisywaczy i edytorów, a to dla lepszego zrozumienia treści.

E) KWESTIA WPLYWÓW BABILOŃSKICH

Fakt, iż Babilończycy mieli tradycje podobne do tradycji hebrajskich nie jest jeszcze dostatecznym dowodem zapożycze-

⁴¹ Tamże, s. 96.

⁴² Wedle dubletów można wyjaśnić style i upodobania literackie Semitów, którzy lubują się w powtórzeniach — por. tamże, s. 94.

⁴³ Np. w aktach legislacyjnych najpierw występują stwierdzenia ogólne, a potem postanowienia szczególne.

⁴⁴ Por. tamże, s. 96.

⁴⁵ Por. J. A. Thompson, *Biblia i archeologia*, Warszawa 1953.

nia ich przez naród izraelski. Fakt podobieństw wskazuje raczej na wspólną genezę tych tradycji. Księga Genesis jako księga natchniona przechowała owe pierwotne tradycje w formie nieskażonej, podczas gdy w Mezopotamii uległy one wpływom oraz wpływom politeizmu i pogaństwa. J. A. Thompson stwierdza: „Mimo więc pewnych podobieństw między tymi opowiadaniem zachodzi wiele poważnych różnic, tak że skłonni jesteśmy przypuszczać, iż obie wersje dotyczą raczej prawdziwego, historycznego zdarzenia, i odrzucamy hipotezę, jakoby tekst hebrajski był tylko późniejszym opracowaniem pradawnego mitu”⁴⁶.

F) KWESTIA DODATKOWA

Brak ciągłości w opisach i w tekstach prawnych, występujący w Księdze Genesis, czy w Pięcioksięgi, można wytłumaczyć fragmentarycznością tych opisów lub historią tekstu⁴⁷. Co się zaś tyczy różnic literackich — różnic w słowach, stylu i konstrukcji gramatycznej — to na ich podstawie jest niezwykle trudno i problematycznie określić czas pochodzenia poszczególnych fragmentów⁴⁸.

4. DOWODY MOJŻESZOWEGO AUTORSTWA

O Mojżeszowym autorstwie Pierwszej Księgi Mojżeszowej wnioskujemy z jej stosunku do Drugiej Księgi Mojżeszowej. Druga Księga Mojżeszowa jest bez wątpienia kontynuacją Pierwszej Księgi Mojżeszowej. Wskazują na to takie argumenty, jak: to samo słownictwo i styl oraz ten sam duch i intencja, a szczególnie kontynuacja treści. Dowodzi to pośrednio jedności autorstwa Pierwszej Księgi Mojżeszowej. Z kolei Mojżeszowe autorstwo Księgi Exodus zostało jasno potwierdzone przez Chrystusa, który nazwał tę Księgę „księgą Mojżesza” (Mar. 12,26). Jeśli Drugą Księgą Mojżeszową napisał Mojżesz, to opierając się na jedności literackiej obu ksiąg, również Księga Rodzaju musiała być napisana przez Mojżesza. Używanie egipskich słów i wyrażeń oraz znajomość egipskiego kolorytu życia i zwyczajów, występujące np. w hi-

⁴⁶ Por. tamże, s. 18. Zwraca na to uwagę również St. Lach, *Księga Rodzaju*, Poznań 1962, s. 58.

⁴⁷ Por. WST, s. 89.

⁴⁸ Por. tamże, s. 93.

stari Józefa, odpowiada wykształceniu i okolicznościom życia Mojżesza.

Osobliwość językowe i treściowe, występujące zresztą we wszystkich pięciu księgach Pentateuchu, wskazują na dzieło napisane planowo i celowo przez jednego autora, który tworzył — jak wynika z ogólnych świadectw nowotestamentalnych — pod natchnieniem Ducha Świętego, co również stanowi ważki argument autentyczności.

Chrystus w swym nauczaniu wspominał kilka cytatów z Księgi Genesis. Nawiązując do 1 Mojż. 1,27; 2,24, użył Jezus przez co wskazał, iż traktuje tę księgę jako integralną część Pisma Świętego. Kontekst dyskusji Jezusa z faryzeuszami w sprawach rozvodu (Mat. 19,2—9) dowodzi, że Jezus zaczerpnięte z Genesis cytaty przypisywał Mojżeszowi. Najpoważniejszą z Genesis cytaty przypisywał Mojżeszowi. Najpoważniejszym świadectwem Chrystusa na rzecz Mojżeszowego autorstwa Księgi Rodzaju są Jego słowa: „Gdybyście bowiem wierzyli Mojżeszowi, wierzylibyście i mnie. O mnie bowiem on napisał. A jeśli jego pismom nie wierzycie, jakże uwierzycie moim słowom?” (Jan 5,46—47). Już bowiem w Pierwszej Księdze Mojżeszowej zawarte zostały pierwsze wzmianki o misji zbawczej Chrystusa. Należały do nich: Protoewangelia (3,15), przepowiednia Jakuba dotycząca „władcy” z pokolenia Judy (49,10), figury mesjańskie w postaci baranka, ofiarowanie Izaaka, Melchisedek itp.

Liczne cytaty z Księgi Genesis, znajdujące się w pismach apostołskich, również potwierdzają opinie, że Apostołowie nie wątpili w jej Boskie natchnienie i autentyczność (Rzym. 4,17; Gal. 3,8; 4,30; Hebr. 4,4; Jak. 2,23).

W świetle przytoczonych racji możemy być pewni, że właśnie nie kto inny, lecz Mojżesz był autorem Księgi Genesis. Ellen G. White, mówiąc o pobycie Mojżesza w ziemi Madyjańskiej, stwierdza, że „tutaj natchniony przez Ducha Świętego, napisał Mojżesz Księgę Rodzaju”⁴⁵. Czy Mojżesz przy pisaniu Księgi Rodzaju posługiwał się jakimiś dokumentami czy źródłami nie jest pewne, ale nawet posługiwanie się dokumentami nie zmieniloby faktu Mojżeszowego autorstwa Księgi.

⁴⁵ PP, s. 133.

IV. TŁO HISTORYCZNE

Księga Genesis powstała ok. 1500 r. przed Chr., w czasie gdy Izraelici znajdowali się w niewoli Egipskiej. Zawiera historyczny zarys dziejów świata, od początku aż do wejścia Izraelitów do Egiptu. Jest to długi okres, trwający — zgodnie z przekazem Biblii Hebrajskiej — od stworzenia świata do potopu, tj. 1656 lat, i od potopu do wejścia Jakuba do Egiptu, tj. 642 lata, czyli razem, od stworzenia świata do wejścia do Egiptu, 2298 lat⁴⁶.

1. CZASY PRZEDDYLUWIALNE

Początkowe rozdziały Genesis nie można ująć w jakiegokolwiek ramy znanej nam historii starożytnej. Nie posiadamy żadnych wiadomości o świecie przeddyluwialnym, czyli przedpotopowym, z wyjątkiem informacji, zawartej w Pierwszej Księdze Mojżeszowej. Nie mamy sprawozdań archeologicznych na temat życia ludzkości i jej kultury z czasów przedpotopowych, poza milczącymi i często niejasnymi świadectwami geologicznymi i paleontologicznymi, zwłaszcza świadectwami kopalni⁴⁷.

⁴⁶ Por. SDABC, t. 1, s. 165. Licząc w kategoriach przed Chr., wejście Jakuba do Egiptu nastąpiło w roku 1660 przed Chr., a potop 2292 przed Chr. Należy zaznaczyć, że dane chronologiczne, zawarte w BH, posiadają charakter minimalny, jest bowiem możliwe, że niektóre generacje zostały z niewiadomych powodów nie podane, np. Łukasz podaje Kainama (Łuk. 3,36), który nie występuje w genealogii ST (1 Mojż. 11,12), lecz występuje w LXX, a genealogia Eziraszra (Ezdr. 7,1—5; 1 Kron. 6,3—13) i Mateusza pomija aż cztery generacje — Acharjasza, Joasza, Amaszasa i Jehojakima (Mat. 1,8,11 — 1 Kron. 3,11,12,15). Nigdzie też Biblia nie podaje wyraźnej liczby lat od stworzenia do potopu lub wyjścia z Egiptu. Nie traktuje tych spraw więc w sposób dogmatyczny. Liczbę lat ustala się na podstawie analizy tekstu, a dane chronologiczne, zwłaszcza w odniesieniu do chronologii czasów przedpotopowych, mogą być w BH niekompletne. Poza tym dane chronologiczne, występujące w LXX, różnią się od występujących w BH. Liczba lat patriarchów wg LXX jest większa od BH o ok. 1000 lat. Por. SDA Bible Dictionary, Review and Herald Publishing Association, Washington DC, 1960, s. 196.

⁴⁷ Dane paleontologiczne wskazują na bujny rozwój świata przyrody czasów przeddyluwialnych, a dane geologiczne na ogrom katastrofy potopowej, która objęła cały glob ziemski i spowodowała do-
szczętną zagładę...

2. CZASY POSTDYLUWIALNE

Po potopie warunki klimatyczne zmieniły się, a ludzkość rozwinęła nowe formy swego istnienia i kultury, które po okresie swych świetności ulegały następnie zagładzie i zapomnieniu. Szpada archeologa jednak wydobyla ponownie na światło dzienne wiele danych o żyjących w przeszłości narodach, ich zwyczajach, formach rządów i kultury, tj. narodach żyjących w epoce opisywanej przez późniejsze rozdziały Genesis. Np. czasy Abrahama (1950—1775), Izaaka (1850—1670) i Jakuba (1790—1613) zostały dostatecznie poznane, a historię Egiptu z czasów 215 lat niewoli Izraela można dokładnie odtworzyć. W epoce patriarchów — od Abrahama, którego powołanie w 75 roku życia przypadło w roku 1875 przed Chr. (por. 1 Mojż. 11,29—12,4) — do wyjścia Izraela z Egiptu, co nastąpiło w roku 1445 przed Chr., a więc przez 430 lat (1 Mojż. 12,41; Gal. 3,17)⁴⁸, kwitła na Bliskim Wschodzie wysoka cywilizacja, zwłaszcza w Mezopotamii i w Egipcie. Na północy wzrastali w siłę Hetyci. Znani byli w owym czasie Amoryci i Huryci. Palestynę zamieszkiwały wojownicze ludy pod panowaniem drobnych królów. Ówczesne zwyczaje religijne wskazują na ciemny poganizm tych ludów.

3. WPŁYWY KULTUROWE

Patriarchów łączyły silne więzy pokrewieństwa z semickimi plemionami Mezopotamii i Palestyny. Rola patriarchów w niektórych wydarzeniach owego czasu została szczegółowo opisana (por. 1 Mojż. 14,1—24). Ludzie Genesis to pasterze i wojownicy, mieszkańcy miast i nomadzi, dostojnicy państwowi lub wygnańcy. Historia ich dziejów wprowadza czytelnika Księgi Rodzaju w kontakt z wielkimi narodami starożytnymi lub małymi szczepami, z którymi patriarchowie mieli łączność. Lud Boży owych czasów nie mógł żyć w całkowitej izolacji rasowej i społeczno-kulturowej. Był bowiem częścią ówczesnych narodów, toteż ich kultura nie mogła odbiegać od kultury otaczających ich ludów, z wyjątkiem różnic religijnych i wypływającej z niej moralności. Archeologia nie tylko odkryła miasto Ur i inne miasta Mezopotamii, ojczyzny

⁴⁸ Por. SPARCO...

Abrahama, oraz takie miasta jak Haran, Sychem, Betel i opisała kulturę zamieszkujących Starożytny Wschód ludów, ale także ustaliła szereg szczegółów, rzucających światło na sprawozdanie biblijne. Np. imiona patriarchów były szeroko znane i używane, znane były także opisane w Genesis zwyczaje prawne, dotyczące dziedziczenia, stanowiska niewolników itp. Wiadomo nawet jak mogli wyglądać patriarchowie.

J. A. Thompson stwierdza: „Musimy zatem przyznać, że dzieje spisane w Księdze Rodzaju w rozdziałach 12—50 mają solidne podstawy historyczne”⁴⁹. Patriarchowie, będąc kontynuacją linii ortodoksyjnych wyznawców Jahwe z czasów Noego i jego synów, stanowili ośrodek natchnionych czcicieli Boga, przechowujących dawne tradycje religijne jako szczególnie cenne klejnoty rodowy. W ich szeregach powstał pierwszy pisarz biblijny Mojżesz, twórca Pięcioksięgi, pierwszej części Pisma Świętego.

V. IDEE PRZEWODNIE

Księga Genesis jest pierwszym natchnionym sprawozdaniem objawienia Bożego, dotyczącym genezy świata i ludzkości oraz wczesnych okresów jej historii, ze szczególnym uwzględnieniem dziejów patriarchów oraz historiozbawczych działań Boga.

1. MOTYW RELIGIJNO-MORALNY

Głównym wątkiem religijno-moralnym jest po pierwsze — przedstawienie Bożego postępowania względem nieuczynnych, lecz wiernych Mu i miłujących Go ludzi, po drugie — sprawozdanie o deprawacji życia tych, którzy sprzeniewierzyli się Bogu i odrzucili Jego przykazania.

2. ZNACZENIE DOKTRYNALNO-TEOLOGICZNE

Księga Rodzaju posiada doniosłe znaczenie doktrynalno-teologiczne. Mówi o Bogu, stworzeniu świata, powstaniu grze-

⁴⁹ J. A. Thompson, dz.cyt., s. 30. Znakomity wprost opis epoki patriarchów w świetle...

2. CZASY POSTDYLUWIALNE

Po potopie warunki klimatyczne zmieniły się, a ludzkość rozwinęła nowe formy swego istnienia i kultury, które po okresie swych świetności ulegały następnie zagładzie i zapomnieniu. Szpada archeologa jednak wydobyła ponownie na światło dzienne wiele danych o żyjących w przeszłości narodach, ich zwyczajach, formach rządów i kultury, tj. narodach żyjących w epoce opisywanej przez późniejsze rozdziały Genesis. Np. czasy Abrahama (1950—1775), Izaaka (1850—1670) i Jakuba (1790—1643) zostały dostatecznie poznane, a historię Egiptu z czasów 215 lat niewoli Izraela można dokładnie odtworzyć. W epoce patriarchów — od Abrahama, którego powołanie w 75 roku życia przypadło w roku 1875 przed Chr. (por. 1 Mojż. 11,29—12,4) — do wyjścia Izraela z Egiptu, co nastąpiło w roku 1445 przed Chr., a więc przez 430 lat (1 Mojż. 12,41; Gał. 3,17)⁴⁸, kwitła na Bliskim Wschodzie wysoka cywilizacja, zwłaszcza w Mezopotamii i w Egipcie. Na północy wzrastali w siłę Hetyci. Znani byli w owym czasie Amoryci i Huryci. Palestynę zamieszkiwały wojownicze ludy pod panowaniem drobnych królów. Ówczesne zwyczaje religijne wskazują na ciemny poganizm tych ludów.

3. WPŁYWY KULTUROWE

Patriarchów łączyły silne więzy pokrewieństwa z semickimi plemionami Mezopotamii i Palestyny. Rola patriarchów w niektórych wydarzeniach owego czasu została szczegółowo opisana (por. 1 Mojż. 14,1—24). Ludzie Genesis to pasterze i wojownicy, mieszkańcy miast i nomadzi, dostojnicy państwowi lub wygnańcy. Historia ich dziejów wprowadza czytelnika Księgi Rodzaju w kontakt z wielkimi narodami starożytnymi lub małymi szczepami, z którymi patriarchowie mieli łączność. Lud Boży owych czasów nie mógł żyć w całkowitej izolacji rasowej i społeczno-kulturowej. Był bowiem częścią ówczesnych narodów, toteż ich kultura nie mogła odbiegać od kultury otaczających ich ludów, z wyjątkiem różnic religijnych i wypływającej z niej moralności. Archeologia nie tylko odkryła miasto Ur i inne miasta Mezopotamii, ojczyzny

Abrahama, oraz takie miasta jak Haran, Sychem, Betel i opisała kulturę zamieszkujących Starożytny Wschód ludów, ale także ustaliła szereg szczegółów, rzucających światło na sprawy i używane, znane były także opisane w Genesis zwyczaje prawne, dotyczące dziedziczenia, stanowiska niewolników itp. Wiadomo nawet jak mogli wyglądać patriarchowie.

J. A. Thompson stwierdza: „Musimy zatem przyznać, że dzieje spisane w Księdze Rodzaju w rozdziałach 12—50 mają solidne podstawy historyczne”⁴⁹. Patriarchowie, będąc kontynuacją linii ortodoksyjnych wyznawców Jahwe z czasów Noego i jego synów, stanowili ośrodek natchnionych czcicieli Boga, przechowujących dawne tradycje religijne jako szczególnie cenne klejnoty rodowy. W ich szeregach powstał pierwszy pisarz biblijny Mojżesz, twórca Pięcioksięgi, pierwszej części Pisma Świętego.

V. IDEE PRZEWODNIE

Księga Genesis jest pierwszym natchnionym sprawozdaniem objawienia Bożego, dotyczącym genezy świata i ludzkości oraz wczesnych okresów jej historii, ze szczególnym uwzględnieniem dziejów patriarchów oraz historiozbowczych działań Boga.

1. MOTYW RELIGIJNO-MORALNY

Głównym wątkiem religijno-moralnym jest po pierwsze — przedstawienie Bożego postępowania względem nieuczynnych, lecz wiernych Mu i miłujących Go ludzi, po drugie — sprawozdanie o deprawacji życia tych, którzy sprzeniewierzyli się Bogu i odrzucili Jego przykazania.

2. ZNACZENIE DOKTRYNALNO-TEOLOGICZNE

Księga Rodzaju posiada doniosłe znaczenie doktrynalno-teologiczne. Mówi o Bogu, stworzeniu świata, powstaniu grze-

⁴⁸ J. A. Thompson, dz.cyt., s. 30. Znakomity wprost opis epoki patriarchów w świetle zdobyczy archeologii biblijnej — por. J. A. Thompson, dz.cyt., s. 17—30.

chu i pierwszej obłecnicy zbawienia człowieka. Zawiera ważne informacje antropologiczne, wskazujące, że człowiek jest istotą rozumną, moralnie wolną i odpowiedzialną i że przekroczenie Bożego prawa stanowi źródło wszelkiego nieszczęścia. Wskazuje na genezę święcenia soboty jako dnia odpoczynku i służby Bożej, mówi o świętości małżeństwa i rodziny, o rozwoju ludzkości oraz nagrodzie za dobro i karze za zło.

3. ASPEKT KULTUROWY

Księga została napisana prostym i narracyjnym stylem. Apeluje do wyobraźni czytelnika. Jej obiektywizm, jak również wzniosła pod względem teologicznym i moralnym treść stanowi lekturę cenną. Informując o życiu w zamierzchłych czasach, spełnia również Księga Rodzaju określoną funkcję kulturową. Jest to księga ze wszech miar pouczająca.

VI. PODZIAŁ KSIĘGI

Wstęp

1. Stworzenie nieba i ziemi: 1,1—25.
 2. Stworzenie człowieka: 1,26—2,15.
- I. Od stworzenia świata do Abrahama: 3,1—11,26.
 1. Dzieje upadku i jego rezultaty: 3,1—5,32.
 2. Potop: 6,1—9,17.
 3. Od Noego do Abrahama: 9,18—11,26.
 - II. Patriarchowie Abraham i Izaak: 11,27—26,35.
 1. Abram: 11,27—16,16.
 2. Abraham: 17,1—25,18.
 3. Izaak: 25,19—26,35.
 - III. Patriarcha Jakub: 27,1—36,43.
 1. Jakub: 27,1—31,55.
 2. Izrael: 32,1—36,43.
 - IV. Józef wybawca: 37,1—47,31.
 1. Józef i jego bracia: 37,1—36.

3. Józef mężem zasad: 39,1—40,23.
4. Józef wybawca Egiptu: 41,1—57.
5. Spotkanie z braćmi: 42,1—45,28.
6. Jakub przybywa do Egiptu: 46,1—47,31.

Zakończenie

1. Błogosławieństwa Jakuba: 48,1—49,33.
2. Śmierć Jakuba i Józefa: 50,1—26.

§ 2. DRUGA KSIĘGA MOJŻESZOWA

I. NAZWA

Druga Księga Mojżeszowa, zwana także *Erodeus* lub *Księgą Wyjścia*, określona została przez Hebrajczyków — jak każda inna księga Pentateuchu — pierwszymi jej słowami *Weele Szemot*, co znaczy „Oto imiona”. Nazwa *Erodeus* jest zlatynizowaną nazwą grecką *Exodos*, składającą się z dwóch słów greckich (*ex* — z, i *hodos* — droga), oznaczających „wyjście” (domyślnie z Egiptu). Nazwa *Exodos* występuje w Septuagincie. Słowo *Exodos* — wyjście — charakteryzuje główną treść księgi. Nazwa „Druga Księga Mojżeszowa” powstała w czasach późniejszych.

II. TREŚĆ

Druga Księga Mojżeszowa jest kontynuacją Pierwszej Księgi Mojżeszowej. Opisuje trudności, powstałe dla Izraelitów po śmierci Józefa i jego synów wskutek zmiany politycznej w Egipcie, narodzenie Mojżesza, jego ocalenie i wychowanie oraz ucieczkę z Egiptu, objawienie się mu Boga, wyjście narodu Izraelskiego, blisko roczny (12,2; 40,17) pobyt na pustyni, podczas którego zawarte zostało przymierze z Izraelem, zbudowano świątynię oraz zainaugurowano jej liturgię.

III. AUTORSTWO

Autorstwo Księgi Wyjścia — *Erodeus* — łączy się ściśle z autorstwem

ności z *Genesis*, której jest kontynuacją. Księga Wyjścia odgrywa kluczową rolę w kwestii identyfikacji autora Pentateuchu.

1. ŚWIADECTWO SAMEJ KSIĘGI

Sprawdziany wewnętrzne księgi wskazują wyraźnie na Mojżesza jako pisarza i autora przynajmniej szeregu informacji zawartych w *Drugiej Księdze Mojżeszowej*. Z jej treści wynika np., że Mojżesz był sprawozdawcą walki z Amalekitami, która — z polecenia Bożego — została wpisana do „księgi” (2 Mojż. 17,14). Cytat ten, wraz z informacją zawartą w 4 Mojż. 33,2, wskazuje na to, że Mojżesz prowadził dziennik wędrówki Izraela. Z 2 Mojż. 24,4 wynika, że Mojżesz spisał nadto treści zawarte w rozdziałach 20,22—23,33, czyli znajdujące się w tzw. „Księdze Przymierza”. Stosownie zaś do 2 Mojż. 34,27, Mojżesz był również autorem słów zawartych w wierszach 34, 11—26. Wszystko to dowodzi, że Mojżesz był autorem historycznych i religijno-kulturowych sprawozdań, znajdujących się w *Drugiej Księdze Mojżeszowej*. Jako pisarz został wspomniany wyłącznie Mojżesz. Nikt inny, oprócz niego, nie został wspomniany, i to w całym *Pięcioksięgu*, jako pisarz jakiegokolwiek części, zarówno *Księgi Exodus*, jak i innych ksiąg Pentateuchu, co posiada olbrzymią wartość dowodową.

2. ZNAJOMOŚĆ SPRAW EGIPSKICH

Posługiwanie się licznymi terminami egipskimi, jak również opisy życia i zwyczajów Egipcjan, występujące w pierwszej części *Księgi Exodus*, wyraźnie wskazuje na kogoś, kto został wykształcony w Egipcie i zapoznany z panującymi w tym kraju stosunkami i jego kulturą. Żaden ze znanych postaci Izraela z czasów pojózefowych nie posiadał kwalifikacji do opisanie historii wyjścia. Jedynie Mojżesz otrzymał staranne wychowanie na przyszłego wodza, pisarza i prawodawcę²⁸. Jedynie on był wdrożony „we wszelką mądrość Egipcjan” (Dz.Ap. 7,22).

²⁸ Por. WST, t. 2, 88.

3. ŚWIADECTWO CHRYSYDUSA

Najsilniejszy jednak argument na Mojżeszowe autorstwo *Drugiej Księgi Mojżeszowej* znajdujemy w Nowym Testamencie. W *Ewangelii Marka* (12,26) Chrystus cytuje słowa z *Księgi Wyjścia* (3,6) i stwierdza wyraźnie, że pochodzą one z „*Księgi Mojżesza*”. Zidentyfikował zatem Chrystus *Księgę Weele Szemot* — zwaną wówczas także (LXX) *Exodos* — jako *Księgę Mojżesza*! Wypowiedź Chrystusa ma kolosalne znaczenie dowodowe.

Te trzy zatem argumenty: 1° bezpośrednie świadectwo samej księgi, 2° znajomość spraw egipskich i 3° świadectwo Chrystusa są wystarczające, aby uznać Mojżesza jako autora *Księgi Wyjścia*. Wniosek ten jest również zgodny z judaistyczną tradycją, przypisującą autorstwo tej księgi Mojżeszowi, oraz z najdawniejszą opinią chrześcijańską.

IV. TŁO HISTORYCZNE

Jeśli *Pierwsza Księga Mojżeszowa* zawiera krótki zarys dziejów świata i historii ludu Bożego od stworzenia świata do końca epoki patriarchów, a szczególnie śmierci Jakuba i jego syna Józefa, i obejmuje ok. 2500 lat²⁹, to *Druga Księga Mojżeszowa*, będąc kontynuacją *Pierwszej Księgi Mojżeszowej* i rozpoczynając swą relację od zmiany sytuacji politycznej w Egipcie, obejmuje okres zaledwie ok. 90 lat. W tym czasie, 80 lat przed wyjściem w roku 1445 przed Chr. Izraela z Egiptu, narodził się w roku 1525 przed Chr., Mojżesz.

1. RZĄDY HYKSOSÓW

Chociaż nie posiadamy pełnej informacji o czasach pobytu Izraela w Egipcie, to jednak słuszne wydaje się twierdzenie, że Józef i Jakub przybyli do tego kraju podczas panowania Hyksosów. Ci semicki władcy, posiadający swoją stolicę w Awaris, późniejsze Tanis, w Delcie Nilu, tj. w Dol-

²⁹ Zgodnie z chronologią biblijną, wynikającą z TM, wejście do Egiptu nastąpiło w 2298 AM (czyli Anno Mundi — roku świata), tj. 1600 przed Chr., a wyjście z Egiptu 2213 AM, tj. 1445 przed Chr. — por. ZDABC, t. 1, s. 185.

nym Egipcie, byli życzliwie ustosunkowani do Hebrajczyków spolewnionych z nimi rasowo, a dowodem tego była zawrotna kariera Józefa w Egipcie. Chociaż Hyksosi okazali się mądrymi władcami, działającymi w interesie pokonanego narodu, to jednak traktowano ich z nienawiścią jako najeźdźców i okupantów. Rządy Hyksosów w Egipcie trwały 150 lat, w latach 1730—1580 przed Chr., obejmując XV i XVI dynastie faraonów egipskich, i upadły wskutek rewolucji i walk wyzwolenczych z władcami tebańskimi, którzy utworzyli w Górnym Egipcie XVII dynastie, panującą w tym samym czasie, co dynastia XVI, i pozostającą w stosunku poddaństwa wobec władców hyksoskich⁵². Powstanie wzniecę Sekenenre, księcia tebański z Górnego Egiptu i wasal Hyksosów, a kontynuował je syn jego, Kamose, zwany Ahmosem, który podbił Środkowy Egipt. Całkowitego wyzwolenia kraju dokonał Jahmes, pierwszy władca XVIII dynastii, który obległ Awaris i zdobył je. Hyksosi schronili się do południowej Palestyny, lecz tam zostali ostatecznie pokonani przez Jahmesa i zniknęli z historii⁵³.

2. XVIII DYNASTIA FARAONÓW EGIPSKICH

Władcy tebańscy, po wypędzeniu Hyksosów, stali się zwierzchnikami całego Egiptu i zapoczątkowali XVIII dynastie faraonów egipskich. Wyzwolili nie tylko Egipt, ale także podbili Nubię i Palestynę oraz stworzyli silne i bogate imperium. W tej sytuacji jest zrozumiałe, że władcy ci, którzy „nie znali” Józefa (2 Mojż. 1,8), z podejrzliwością patrzyli na Izraelitów, obcych przybyszów z Palestyny, okupujących krainę Gosen, położoną na wschód od Deltę. Egipcjanie nie mogli darzyć ich zaufaniem, gdyż osiedlili się tam podczas panowania zniechęconych Hyksosów, z którymi byli spokrewnieni i którzy ich faworyzowali.

Chronologia faraonów egipskich XVIII dynastii nie jest ostatecznie ustalona. Niemniej jednak, opierając się na najlepszych dostępnych źródłach, wydarzenia tamtych czasów można określić z dużym prawdopodobieństwem⁵⁴. Po śmierci Jah-

⁵² Por. A. Szczudłowska, *Starożytny Egipt*, Warszawa 1973, s. 100.
⁵³ Por. tamże, s. 101.
⁵⁴ Por. tamże, s. 101—104, 135.

mesa (1580—1546), panował syn jego Amenhotep I (1546—1525), który dokonywał licznych wypraw na południe i zachód. Syn jego, Thotmes I (1525—1508), zwany także Tutmozisem, odbył wyprawę wojenną do Syrii i dotarł aż do rzeki Eufrat. Był pierwszym faraonem, który sprawozdał, że do budowy swoich świątyń używał jeńców azjatyckich. Być może, że dotyczyło to również znajdujących się w Egipcie Hebrajczyków. Później panował jego syn Thotmes II (1508—1504), kontynuując politykę wielkich podbojów, a po jego śmierci tron egipski objęła jego żona, będąca równocześnie córką Thotmesa I — z innej matki — Hatszepsut (1504—1482).

3. HATSZEPSUT.

Pokojowe rządy Hatszepsut trwały 22 lata. Ustąpiła wielkie podboje. Królowa zadowolona się wyprawami handlowymi i budową licznych świątyń, z których najpiękniejsza znajdowała się w Deir el-Bahari, odkryta zresztą przez polskich archeologów. Rządy w Egipcie objęła jako regentka Thotmesa III, syna Thotmesa II, którego miał z konkubina, a który pojął za żonę — zgodnie z ówczesnymi zwyczajami — córkę Thotmesa II i Hatszepsut. Początkowo imię jego ukazywało się na dokumentach wraz z Hatszepsut, potem samej tylko Hatszepsut. Widocznie młody książę został odsunięty od współrzędów z nieznanymi bliżej powodów. Hatszepsut była więc dla niego matką, ciotką i teściową⁵⁵. Prawdopodobnie ta właśnie władczyni, Hatszepsut, była ową „córką faraona”, która — według 2 Mojż. 2,5 — stała się opiekunką i przybraną matką Mojżesza⁵⁶. Jeśli tak, to Mojżesz (1525—1405) swoje pierwsze 40 lat życia, tj. lata 1525—1485, spędził w Egipcie za panowania Totmesa I, Totmesa II i Hatszepsut. Zgodnie z chronologią biblijną, Mojżesz uciekł z Egiptu kilka lat przed objęciem panowania przez Thotmesa III (1482—1450), następcy Hatszepsut.

Historia dowodzi, że na początku panowania Hatszepsut wybuchła w Egipcie rewolta kapłanów, którzy zmusili ją do wyrażenia zgody na współregencję z jej bratankiem, Thotmesem III, co wyrażało się początkowo we wspólnym podpisywa-

⁵⁵ Por. tamże, s. 103.
⁵⁶ Por. S. Horn, *The Spade Confirms the Book*, Washington, DC, 1980, s. 99.

niu dokumentów państwowych. Nie jest wykluczone, że bunt kapłanów mógł mieć związek z pozycją Mojżesza, starszego wiekiem i adoptowanego przez Hatszepsut jej syna, albo też z jego odmową przystąpienia do kasty kapłańskiej⁵⁷. Poparcie Thotmesa III przez kolegium kapłańskie przy końcu rządów Hatszepsut mogło również łączyć się z sytuacją Mojżesza.

4. FARAONOWIE UCISKU I WYJŚCIA

Po Hatszepsut, której ślad nagle znika⁵⁸, rządził Thotmes III (1482—1450). Na początku swych rządów odbył kampanię wojenną do Palestyny, rozbijając koalicję syryjskich i palestyńskich książąt pod miastem Megiddo. Rozszerzył imperium egipskie aż po Eufrat. Podobnie jak jego dziad, Thotmes I, również i on zatrudniał azjatyckich jeńców przy budowie świątyń. Był prawdopodobnie faraonem, przed którym Mojżesz uciekł.

Po Thotmesie III, tron egipski objął syn jego Amenhotep II (1450—1425), zwany także Amenofisem II. Był to surowy i barbarzyński władca. Rządy rozpoczął od krwawego tłumienia buntów i ugruntowania swego panowania na podbitych terenach Syrii i Palestyny. Swoim charakterem w zupełności odpowiadał faraonowi, za którego nastąpiło, w roku 1445 przed Chr. wyjście Izraela z Egiptu⁵⁹. Źródła pozabiblijne podają, że — z bliżej nieznanego powodu — następcą tronu po Amenhotepie II, nie został jego pierworodny syn, lecz syn inny — Thotmes IV (1425—1412)⁶⁰. Zniknięcie najstarszego pretendenta do tronu mogło nastąpić wskutek śmierci pierworodnych w Egipcie podczas 10 plag.

5. WYJŚCIE

Wśród biblistów nie ma zgody co do daty wyjścia Izraela z Egiptu⁶¹. Istnieje szereg teorii wyjścia — teoria wyjścia

⁵⁷ Por. PP, s. 228—230.

⁵⁸ Nie jest pewne w jaki sposób zmarła Hatszepsut, czy zmarła śmiercią naturalną, czy też zginęła wskutek rewolty — por. SDABC, t. I, s. 493.

⁵⁹ Por. A. Tschirschnitz, Problem chronologii wyjścia Izraelitów z Egiptu („Rocznik Teologiczny”, z. 1/1978, s. 131).

⁶⁰ Por. A. Szcudłowska, dz.cyt., s. 104. — dzieło to potwierdza Thotmes IV nie był najstarszym synem Amenhotepa.

w XVII w. za czasów Hyksosów, teoria XVI w. — w czasach wypędzenia Hyksosów, teoria XV w. — za czasów XVIII dynastii, teoria XIII w. — za czasów XIX dynastii i teoria podwójnego wyjścia⁶². Większość biblistów opowiada się za chronologią krótką, umiejscawiającą wyjście w XIII w. przed Chr. w czasach XIX dynastii faraonów egipskich, za rządów Ramzesa II (1304—1237) jako faraona ucisku, który nakazał Izraelitom zbudowanie dwóch miast-spiczlerzy: Pitom i Ramzes (2 Mojż. 1,11), i Merenptaha (1236—1223) jako faraona wyjścia. Teoria ta oparta jest na nazwach miast, odpowiadających imionom faraonów XIX dynastii, zniszczeniu Lachisz i innych miast kanaańskich w XIII w., na fakcie znajdowania się stolicy faraonów w Tanis w pobliżu Gosen (jak za czasów Hyksosów), na informacji o 430-letnim pobycie Izraelitów w Egipcie i innych argumentach.

Główną słabością tej teorii jest kwestia tzw. steli faraona Merenptaha, pochodzącej z piątego roku jego panowania, wspominającej o zamieszkiwaniu Izraelitów już w Palestynie. Jesliby przyjął wyjście Izraela z Egiptu za czasów Merenptaha, to w ciągu 5 lat jego panowania nie mógł Izrael, uwzględniając 40-letnią jego wędrówkę, znaleźć się w Palestynie i zostać w dodatku pokonanym tam przez faraona⁶³. Nazwy miast również nie mogą być argumentem nie do odparcia. Mogły przecież stanowić późniejszą modernizację nazw wcześniejszych. Biblisty, którzy na nazwach miast pragną budować swą teorię XIII w. wyjścia Izraela, muszą wyjaśnić także nazwę „ziemi Ramzesa” (1 Mojż. 47,11) z czasów Józefa.

Bardziej przekonująca wydaje się być chronologia dłuższa, sytuująca wyjście Izraela w XV w. przed Chr., za czasów XVIII dynastii faraonów egipskich, a w szczególności za rządów Thotmesa III (1482—1450) jako faraona ucisku i Amenhotepa II (1450—1425) jako faraona wyjścia. Teoria ta oparta jest na podstawach biblijnych, a mianowicie informacji z Pierwszej Księgi Królewskiej, że świątynię jerozolimską rozpoczęto budować „w czterysta osiemdziesiąt lat po wyjściu synów Izraelitów z ziemi egipskiej w czwartym roku a miesiącu drugim panowania Salomona nad Izraelem” (1 Król. 6,1). Ponieważ Salomon panował w latach 971—931 przed Chr., to nie trudno ustalić, że 4 rokiem jego panowania był rok 967/66

⁶² Por. SDABC t. I, s. 189.

⁶³ Por. tamże, s. 190.

przed Chr., a 483 lat wcześniej — uwzględniając różnice kalendarza żydowskiego — przypada na rok 1445 przed Chr. Jako datę wyjścia⁶¹. Data ta przypada na rządy Amenhotepa II i odpowiada sytuacji narodu izraelskiego w Egipcie.

Za datą tą przemawia zmiana orientacji politycznej wobec Izraelitów za czasów XVIII dynastii, historia Egiptu współczesnego Mojżeszowi, łączenie z Hatszepsut jako przybraną matką Mojżesza i koniecznością jego ucieczki po jej śmierci, listy z Tell el-Amarna z czasów Amenhotepa III (1417—1379) i Amenhotepa IV (1379—1362), przedstawiające sytuację Kanaanu w czasach Jozuego, a wreszcie stela Merenptaha wspominająca pobyt Izraela w Kanaanie⁶². Główną słabością chronologii dłuższej jest kwestia stolicy faraonów. W czasach XVIII dynastii stolicą Egiptu były Teby w Górnym Egipcie a nie Tanis, wcześniejsze Awaris, położone w dolcie Nilu niedaleko ziemi Gosen, jakby wskazywała biblijna sceneria wydarzeń związanych z wyjściem, chyba że przyjmie się istnienie w tym czasie drugiej — położonej w Dolcie Nilu — stolicy faraonów⁶³. Wszystkie inne okoliczności przemawiają zdecydowanie na rzecz chronologii dłuższej.

6. WĘDRÓWKA

„Wedle słów Starego Testamentu, Izraelci wyruszyli z Ramses i szli do Sukkot (por. Wyjśc. 13,32). Stąd skierowali się do Etam (por. Wyjśc. 13,20), a potem do Pi-hachirof pomiędzy Migdal a morzem naprzeciw Baal-Sefon» (Wyjśc. 14,2). W tym miejscu dogonili ich Egipcjanie. Wiemy, że Bóg w cudowny sposób przeprowadził swój naród przez morze (...) Wiemy, że omijając «drogę do ziemi filistyńskiej» (Wyjśc. 13,17), którą przemierzały wojska egipskie, skierowali się na po-

⁶¹ Por. tamże, s. 191—192; por. J. A. Thompson, *ds.cyt.*, s. 47—48. Datę 1445 można skorelować z okresem pobytu Izraela w Egipcie. Zgodnie z chronologią hebrajską zawartą w TM, wyjście Izraela nastąpiło w 2313 roku po stworzeniu świata. Nastąpiło ono miesiąc po upływie 430 lat (1 Mojż. 12,12; 2 Mojż. 13,41; Gal. 3,17). Bóg od chwili zawarcia przymierza z Abrahamem w 78 roku jego życia (1 Mojż. 11,30—12,4). U. w roku 1875 przed Chr. z tego Izraelci przebywali 213 lat w Palestynie do 1060 przed Chr., a drugie 213 lat w Egipcie, tj. do roku 1443 przed Chr. — por. SZANC, t. I, s. 188.

⁶² Por. WST, s. 185, 183; por. A. Tschirschnitz, *ds.cyt.*, s. 184.

łudnie i uszli około 51,3 km z Ramses-Tanis do Sukkot. Miejscowość ta leży na miejscu dzisiejszej wioski Telle el-Maszu-tah. Dalej szli już skróconą drogą pustynną ku Morzu Czerwonemu (Wyjśc. 13,8). Położenie miejscowości Etam, Migdal i Baal-Sefon jest dziś stwierdzone i przyjęte przez większość uczonych. Baal-Sefon na przykład zostało zidentyfikowane dzięki cennemu papiirusowi fenickiemu, znalezionemu w Egipcie, który wspomina o «bogu Baal-Sefon i wszystkich bogach z Tahpnhes». Tahpnhes (Tafinis) jest to greckie miasto Daphne, którego położenie było dobrze znane⁶⁴.

Jak widać, prace archeologiczne rzuciły olbrzymie światło nie tylko na dzieje Egiptu, które zostały już odtworzone w olbrzymim zakresie, ale także na przebieg wędrówki Izraela po pustyni.

V. IDEE PRZEWODNIE

Omawiając idee przewodnie Księgi Wyjścia, należy podkreślić dwa zagadnienia: główny wątek książki i bogactwo jej myśli teologicznej.

1. GŁÓWNY WĄTEK

Głównym wątkiem ideowym Księgi Wyjścia jest niezwykła interwencja Boga w intencjach wybranego ludu oraz wyzwolenie go z niewoli egipskiej, jak również łaskawość Boga objawiona w zawarciu z Izraelem przymierza jako wyrazu realizacji idei wybraństwa i prowadzenia do Ziemi Obiecanej. Księga ta pokazuje, że ani niedowiarstwo, ani też wrogość potęg świata nie są w stanie udaremnić planów Bożych, gdy wybija godziła czynów. Treść Księgi Wyjścia jest wielką lekcją pogłębioną o duchowym wyzwoleniu z błędu i grzechu i pielgrzymowaniu do królestwa niebios.

2. BOGACTWO TEOLOGICZNE

Księga Wyjścia zawiera olbrzymie bogactwo myśli teologicznej, etycznej i kultowej, ze szczególnym uwzględnieniem,

⁶⁴ J. A. Thompson, *ds.cyt.*, s. 47.

tak kapitalnego zagadnienia jak kwestia Dekalogu jako prawa moralnego i rytuału świątynno-kapłańsko-ofiarniczego o charakterze kulturowym i wychowawczym oraz edukacji w zakresie idei mesjanistycznej. Tutaj spotykamy rozróżnienie prawa moralnego i prawa obrzędowego, kwestie sprawiedliwości Bożej i miłosierdzia oraz przestępstwa i pojednania.

VI. PODZIAŁ KSIĘGI

Wstęp

1. Genealogia Izraela: 1,1—7.
2. Ucisk Izraelitów: 1,8—22.

I. Wyjście z Egiptu i podróż do Góry Synaj: 2,12—19,2.

1. Przygotowanie Mojżesza na wodza: 2,1—4,31.
2. Dziesięć plag i wyjście z Egiptu: 5,1—13,16.
3. Droga z Egiptu do Synaju: 13,17—19,2.

II. Izrael przy Górze Synaj: 19,2—31,18.

1. Nadanie Dekalogu: 19,1—20,31.
2. Księga Przymierza: 20,22—23,33.
3. Dyrektywy dotyczące świątyni i jej urządzenia: 25,1—31,17.
4. Wręczenie Mojżeszowi tablic Dekalogu: 31,18.
5. Apostazja i odnowa przymierza: 32,1—34,35.

Zakończenie

1. Wezwanie do budowy świątyni: 35,1—36,7.
2. Budowa świątyni: 35,8—40,33.
3. Poświęcenie świątyni: 40,34—38.

§ 3. TRZECIA KSIĘGA MOJŻESZOWA

I. NAZWA

Trzecia Księga Mojżeszowa, zwana Księgą Kapłańską lub *Leviticus* (od *Leuitikon* z Septuaginty), otrzymała swą nazwę od treści księgi, poświęconej kultowi ofiarniczemu i osobom

sprawującym ten kult, czyli kapłanom i lewitom, tworzącym jedno z plemion izraelskich, a mianowicie pokolenie Lewiego. Biblia Hebrajska nazywa ją — od pierwszych słów księgi — *Biblia Hebrajska* nazywa ją — od pierwszych słów księgi — *Wajjiqra* (i rzeki). Talmud żydowski określa ją mianem „Prawa kapłańskiego” lub „Prawa ofiarniczego”. Nazwa „Trzecia Księga Mojżeszowa” została utworzona w czasach późniejszych.

II. TREŚĆ

Treścią Księgi Kapłańskiej są sprawy kultowe⁶⁶. W pierwszej części księgi zawiera pouczenie dla ogółu Izraelitów o ofiarach (całopalenia, mącznych, biesiadnych i przebłagalnych) oraz pouczenia dla kapłanów o sposobach składania różnego rodzaju ofiar, w części drugiej opisuje pierwsze ofiary składane przez Aarona i jego synów i przedstawia przepisy dotyczące zachowania się kapłanów przed swymi czynnościami liturgicznymi. Trzecia część poświęcona jest przepisom dotyczącym czystości kultycznej oraz dorocznemu oczyszczeniu świątyni w Dniu Przebłagania. W czwartej części, obejmującej tzw. Kodeks Świętości, zawarty jest wiele przepisów dotyczących ofiar oraz przepisów moralnych, podkreślających świętość małżeństwa, uszanowanie rodziców, zachowanie soboty, kult Boga, a wreszcie odnoszących się do kapłanów i uroczystości świątynnych oraz praw liturgicznych. W zakończeniu księgi mówi o ślubach i dziesięcinach.

III. AUTORSTWO

Nie ulega wątpliwości, że Mojżesz, autor Księgi Rodzaju i Księgi Wyjścia, jest również autorem Księgi Kapłańskiej. Dowodzą tego zarówno świadectwa wewnętrzne, jak i zewnętrzne.

1. ŚWIADECTWO TRADYCJI

Od najdawniejszych czasów tak Hebrajczycy, jak i chrześcijanie wierzyli, że *Leviticus* jest dziełem Mojżesza. Dopiero

⁶⁶ Por. WST, s. 70—72.

w ostatnich czasach, powstały wątpliwości co do Mojżeszowego autorstwa księgi.

2. ŚWIADECTWO CHRYSYDUSA

Jezus powoływał się podczas swej misji nauczycielskiej na „zakon Mojżesza” (Łuk. 24,44). *Leviticus* jest integralną częścią tego dzieła, na które powoływał się Jezus. W opowiadaniu ewangelicznym o uzdrowieniu trędowatego Jezus nakazuje zachowanie przepisu, zawartego w *Leviticus* (3 Mojż. 14,3.10), który wyraźnie odnosi do autorstwa Mojżesza: „idź, ukaż się kapłanom i ofiaruj nakazany przez Mojżesza dar” (Mat. 8,4; por. Łuk. 5,14). Znamienne są również słowa Jezusa skierowane do Żydów, a wskazujące na to, że Mojżesz napisał szereg pism: „gdybyście bowiem wierzyli Mojżeszowi, wierzylibyście i mnie (...) A jeśli jego pismom (*tois ekeinu grammasin*) nie wierzycie...” (Jan 5,46.47). Wypowiedź ta świadczy po pierwsze — że Mojżesz „pisał”, a po drugie — że to, co pisał zostało nazwane „pismami”. Użycie liczby mnogiej wskazuje na fakt, że Mojżesz musiał więcej napisać niż jedną księgę. Jeśli wypowiedź Jezusa nie dotyczy ksiąg powszechnie zwanych „Mojżeszowymi”, to gdzie należy szukać wspomnianych przez Chrystusa „pism” Mojżeszowych? Oprócz Księgi Rodzaju i Księgi Wyjścia, do pism Mojżesza zalicza się także Księgę Kapłańską.

IV. TŁO HISTORYCZNE

Trzecia Księga Mojżeszowa obejmuje swoją treścią okres zaledwie 30 dni w drugim roku od wyjścia Izraelitów z Egiptu, tj. w roku 1444 przed Chr.

1. OKREŚLENIE RAM CZASOWYCH

Księga Wyjścia, poprzedzająca Księgę *Leviticus*, kończy się sprawozdaniem o wystawieniu przybytku świątynnego i przygotowaniu go do służby „pierwszego dnia pierwszego miesiąca drugiego roku” (2 Mojż. 40,17). Z kolei Czwarta Księga Mojżeszowa, zwana Księgą Liczb lub Księgą *Numeri*, następująca po Księdze *Leviticus*, rozpoczyna się mową Pana

do Mojżesza, która nastąpiła „pierwszego dnia drugiego miesiąca w drugim roku po wyjściu z ziemi egipskiej” (4 Mojż. 1,1). Wynika z tego, że czas, objęty treścią Trzeciej Księgi Mojżeszowej, trwał 30 dni.

2. WYDARZENIA

W ciągu tego jednego miesiąca, jaki upłynął od poświęcenia świątyni i rozpoczęcia regularnej służby, Mojżesz otrzymał instrukcje dotyczące ofiar i kapłaństwa. W tym czasie, nastąpiły opisane w księdze wydarzenia, związane ze służbą kapłańską. Naród izraelski znajdował się wówczas na Pustyni Synajskiej. W Egipcie, Mezopotamii i Palestynie życie narodów płynęło burzliwym nurtem dziejów i wydarzeń. Szczególnie krwawe były wyprawy faraona Amenhotepa II i Thotmesa IV do Palestyny i Syrii. Tymczasem w zaciszu pustynnym, zdala od głównych szlaków świata, Bóg przygotowywał swój lud do szczególnej misji dziejowej.

3. LEKCJA WYCHOWANIA

Pod Górą Synaj zawarł Bóg uroczyste przymierze z Izraelem. Tam nadał mu Pan swe prawo moralne i ceremonialne (kultyczne lub obrzędowe) oraz nakazał zbudować świątynię. Wówczas Izrael słyszał głos Boży (Hebr. 12,21). W Trzeciej Księdze Mojżeszowej Izrael ponownie usłyszał głos Boży, lecz już nie z Góry Synaj, ale ze świątyni, spośród cherubów ublagalni. Synaj reprezentuje prawo bez łaski (2 Mojż. 23,21), świątynia natomiast — prawo i łaskę. W miejscu najświętszym nastąpiło spotkanie prawa z łaską. Tam jedynie możliwa była prawdziwa pokuta i pojednanie. Pierwszy miesiąc funkcjonowania świątyni miał bez wątpienia ogromne znaczenie religijne i wychowawcze dla Izraela.

V. IDEE PRZEWODNIE

Księga *Leviticus* traktuje głównie o liturgii świątynnej i jej szafarzach. Jest niezwykle ważnym elementem biblijnego traktatu sanktuariologicznego. Księga nie zawiera wszystkich przepisów rytualnych, jakie Bóg nadał Izraelowi, gdyż sze-

reg istotnych zagadnień zostało opisywanych również w Księdze Wypicia i Księdze Liczb. Niemniej jednak w Trzeciej Księdze Mojżeszowej zawarte zostały podstawowe zasady służby Bożej i kapłaństwa oraz przepisów obrzędowych, a także moralnych, co uzasadnia bardziej szczegółowe ich omówienie.

1. OFIARA, OFIARNIK I OFIAROWYWANIE

Z zagadnieniem ofiary, ofiarnika i ofiarowywania spotykamy się od zarania dziejów, a zwłaszcza od czasu upadku w Edenie, i w okresie patriarchalnym, jednakże dopiero w obrzędowości izraelskiej nastąpiło rozbudowanie systemu ofiarniczego i szersze objawienie idei zbawienia. Składanie zwierzęcych ofiar krwawych oraz towarzysząca temu posługa krwi przy pomazywaniu rogów ołtarza i wnoszeniu jej do świątyni albo rytualnym kropieniu nią przed zasłoną świątyni w Dniu Pojednania, wskazywały na ścisły związek, zachodzący między grzechem jako przestępstwem prawa a ofiarą jako karą za grzech.

Występowało tutaj zjawisko ofiary „zastępczej”, wyrażające się w rytualnym i symbolicznym przenoszeniu grzechów z pokutującego grzesznika na ofiarę, a także zjawisko kapłańskiego pośredniczenia i pojednania z Bogiem. Występowało to widocznie w ceremonii, w której ofiarnik kładł swe ręce na głowę ofiary, wyznawał swe grzechy i zabijał ją, a kapłan krwią tej ofiary mazał rogi ołtarza całopalnego.

Wielkie prawdy zbawienne przewijały się również w instytucji kapłaństwa, a szczególnie w posłudze orędownictwa między Bogiem a człowiekiem, dalej w systemie rannych i wieczornych ofiar, w indywidualnych ofiarach całopalnych i za grzech oraz w postanowieniach dotyczących najwyższego kapłana i jego służby w miejscu najświętszym świątyni.

Wszystkie te obrzędy symbolizowały zbawcze i pojednawcze dzieło Tego, który wziął nasze grzechy na siebie, umarł za nas i którego „tanami jesteśmy uleczeni” (Iza. 53,5).

2. LEKCJA ŚWIĘTOŚCI

Służba świątynna, jakkolwiek przedstawiała rzeczywisty system kultyczny starotestamentalnej religijności i stanowiła

źródło łaski i pojednania z Bogiem dla człowieka starotestamentalnego, to jednak posiadała nadto charakter symboliczny, figuralny, wskazujący na nowotestamentalne rzeczywistości zbawcze, a równocześnie czasowy. W istocie rzeczy między krwią wołów i kozłów a odpuszczeniem grzechu nie zachodził żaden faktyczny związek ekspiacyjny. Kapłaństwo, ofiary i ceremonie wskazywały na „lepsze rzeczy”, odgrywając doniosłą rolę symboliczną i wychowawczą. Uczyły o istocie grzechu i potrzebie jego wyznania, o majestacie prawa i świętości Boga, o Jego miłości względem upadłego człowieka i potrzebie pojednania się z Nim.

Największa lekcja dotyczyła świętości. Wielkie zagadnienie *sacrum* przewija się przez wszystkie rozdziały księgi. Kapłani, ich życie, pożywienie i ubiór musiały być święte. Ofiary musiały być doskonałe. Sam przybytek, sprzęty, części ofiar przynależne kapłanom, a nawet dziedziniec świątyni, były święte. Wszystko, co miało łączność z świątynią musiało być fizycznie czyste. Symbolizowało to równocześnie czystość duchową wymaganą przez Boga (por. 11,44.45; 19,2; 20,7.26; 2 Mojż. 39,30).

3. CENTRALNE MIEJSCE W PIĘCIOKSIĘGU

Księga Kapłańska zajmuje centralne miejsce w Pentateuchu. Tak bowiem jak świątynia stanowiła ośrodek kultu w Izraelu, tak też Trzecia Księga Mojżeszowa przedstawia centrum przepisów związanych z kultem Jahwe. W jej świetle lepiej rozumiemy Nowy Testament. Bez niej wiele treści Ewangelii i Listów pogrążonych byłoby w niejasności. Bez niej nie możnaby zrozumieć stanowiska Chrystusa jako Kapłana i Baranka Bożego, czyli ofiary za grzech, a także jako „chleba, który zstąpił z nieba”, Chrystusa jako światłości świata. Ap. Paweł, tworząc List do Hebrajczyków i omawiając ważne aspekty chrześcijańskiej wiary, opierał się w dużym stopniu na Księdze Kapłańskiej. Jeśli takie prawdy jak nauka o prawnie, grzechu i łasce, przestępstwie i odpowiedzialności, o Chrystusie jako ofierze i najwyższym kapłanie, o świątyni niebieskiej, wielkim dniu pojednania i oczyszczenia, sądzie i bliższym przyjściu Jezusa, mają stanowić istotne elementy religii i życia chrześcijańskiego i winny być zwiastowane światu — to wówczas Księdze Kapłańskiej należy oddać właściwe jej

miejsce. Doprawdy w Księdze Leviticus zawarta jest Ewangelia.

4. OSTRZEŻENIE PRZED FORMALIZMEM

Powstaje pytanie, dlaczego Bóg ustanowił system ofiar- nicy, łączący się z przelewem krwi zwierząt ofiarnych. Jed- nym z powodów, dla których Bóg ustanowił system ofiarny- czy, była chęć nauczania ludzi świętości prawa i zwrócenia ich uwagi na dramat grzechu. System ten wywierał głębokie, a nawet wstrząsające wrażenie i lepiej niż jakiegokolwiek inne pouczenia umysławiał świętość Boga i jego prawa oraz ohydę grzechu i jego następstwa. Izrael jednakże zniekształcił plan Boży. Zamiast widzieć w śmierci ofiary dowód potworności grzechu, a w związku z tym dążyć do unikania grzechu i jego następstw, począł traktować składanie ofiar jako rodzaj za- płaty za przywilej grzeszenia. W konsekwencji Bóg zmuszony był często ostrzegać swój lud przed legalizmem, ceremonia- lizmem i formalizmem konfesyjnym (Izaj. 1,11; Am. 5,22; Mich. 6,6—8).

Studiowanie Trzeciej Księgi Mojżeszowej nie jest czasem straconym. Myśl teologiczna tej Księgi, zwłaszcza zaś teologicz- no-kultyczna, teologiczno-mesjańska i teologiczno-moralna jest bardzo bogata.

VI. PODZIAŁ KSIĘGI⁶⁹

Wstęp: 1,1,2.

1. Wezwanie Mojżesza: 1,1.
2. Polecenie: 1,2.

I. Ofiary: 1,2—7,38.

1. Ofiary całopalne: 1,1—17.
2. Ofiary pokarmowe: 2,1—16.
3. Ofiary biesiadne: 3,1—17.
4. Ofiary przebiłagalne: 4,1—5,13.
5. Ofiary pokutne: 5,14—19.
6. Przepisy uzupełniające: 6,1—7,38.

II. Kapłaństwo: 8,1—10,20.

1. Wprowadzenie Aarona i jego synów w czynności ka- płańskie: 8,1—36.
2. Początek posługi Aarona: 9,1—24.
3. Przepięstwo synów Aarona i dodatkowe przepisy: 10,1—20.

III. Prawo czystości: 11,1—16,34.

1. Zwierzęta czyste i nieczyste: 11,1—47.
2. Przepisy dotyczące czystości położnic: 12,1—8.
3. Przepisy dotyczące trądu: 13,1—14,57.
4. Nieczystości seksualne: 15,1—38.
5. Dzień oczyszczenia: 16,1—34.

IV. Prawo świętości:

1. Przepisy ogólne: 17,1—18,30.
2. Świętość życia codziennego: 19,1—37.
3. Kary za niezachowanie świętości: 20,1—27.
4. Świętość kapłanów: 21,1—24.
5. Świętość darów i ofiar: 22,1—33.
6. Czasy święte: 23,1—44.
7. Świecznik i chleby pokładne: 24,1—9.
8. Różne kary: 24,10—23.
9. Rok szabatowy i rok jubileuszowy: 25,11—55.
10. Upomnienie końcowe: 26,1—2.

Zakończenie

1. Błogosławieństwo i przekleństwo: 26,3—46.
2. Spłata ślubów: 27,1—23.
3. Dziesięciny i ich wykup: 27,30—34.

§ 4. CZWARTA KSIĘGA MOJŻESZOWA

I. NAZWA

Czwarta Księga Mojżeszowa nazywa się także Księgą Liczb i wywodzi się od łacińskiej nazwy tej księgi, *Numeri*, nazwy pochodzącej od greckiej nazwy księgi *Arithmoi* (liczby), występującej w Sentygincie. Nazwa *Numeri* wskazuje nie

miejsce. Doprawdy w Księdze *Leviticus* zawarta jest Ewangelia.

4. OSTRZEŻENIE PRZED FORMALIZMEM

Powstaje pytanie, dlaczego Bóg ustanowił system ofiarniczy, łączący się z przelewem krwi zwierząt ofiarnych. Jednym z powodów, dla których Bóg ustanowił system ofiarniczy, była chęć nauczania ludzi świętości prawa i zwrócenia ich uwagi na dramat grzechu. System ten wywierał głębokie, a nawet wstrząsające wrażenie i lepiej niż jakiegokolwiek inne pouczenia uzmysławiał świętość Boga i jego prawa oraz ohydę grzechu i jego następstwa. Izrael jednakże zniekształcił plan Boży. Zamiast widzieć w śmierci ofiary dowód potworności grzechu, a w związku z tym dążyć do unikania grzechu i jego następstw, począł traktować składanie ofiar jako rodzaj zapłaty za przywilej grzeszenia. W konsekwencji Bóg zmuszony był często ostrzegać swój lud przed legalizmem, ceremonializmem i formalizmem konfesyjnym (Izaj. 1,11; Am. 5,22; Mich. 6,6-8).

Studiowanie Trzeciej Księgi Mojżeszowej nie jest czasem straconym. Myśl teologiczna tej Księgi, zwłaszcza zaś teologiczno-kultyczna, teologiczno-mesjańska i teologiczno-moralna jest bardzo bogata.

VI. PODZIAŁ KSIĘGI ⁶⁹

Wstęp: 1,1,2.

1. Wezwanie Mojżesza: 1,1.
2. Polecenie: 1,2.

I. Ofiary: 1,2-7,38.

1. Ofiary całopalne: 1,1-17.
2. Ofiary pokarmowe: 2,1-16.
3. Ofiary biesiadne: 3,1-17.
4. Ofiary przeblagalne: 4,1-5,13.
5. Ofiary pokutne: 5,14-19.
6. Przepisy uzupełniające: 6,1-7,38.

II. Kapłaństwo: 8,1-10,20.

1. Wprowadzenie Aarona i jego synów w czynności kapłańskie: 8,1-36.
2. Początek posługi Aarona: 9,1-24.
3. Przepięstwo synów Aarona i dodatkowe przepisy: 10,1-20.

III. Prawo czystości: 11,1-16,34.

1. Zwierzęta czyste i nieczyste: 11,1-47.
2. Przepisy dotyczące czystości położnic: 12,1-8.
3. Przepisy dotyczące trądu: 13,1-14,57.
4. Nieczystości seksualne: 15,1-38.
5. Dzień oczyszczenia: 16,1-34.

IV. Prawo świętości:

1. Przepisy ogólne: 17,1-18,30.
2. Świętość życia codziennego: 19,1-37.
3. Kary za niezachowanie świętości: 20,1-27.
4. Świętość kapłanów: 21,1-24.
5. Świętość darów i ofiar: 22,1-33.
6. Czasy święte: 23,1-44.
7. Świecznik i chleby pokładne: 24,1-9.
8. Różne kary: 24,10-23.
9. Rok szabatowy i rok jubileuszowy: 25,11-55.
10. Upomnienie końcowe: 26,1-2.

Zakończenie

1. Błogosławieństwo i przekleństwo: 26,3-46.
2. Splata ślubów: 27,1-23.
3. Dziesięciny i ich wykup: 27,30-34.

§ 4. CZWARTA KSIĘGA MOJŻESZOWA

I. NAZWA

Czwarta Księga Mojżeszowa nazywa się także Księgą Liczb i wywodzi się od łacińskiej nazwy tej księgi, *Numeri*, nazwy pochodzącej od greckiej nazwy księgi *Aritmoi* (liczby), występującej w Septuagintie. Nazwa *Numeri* wskazuje nie

tylko na spisy ludu izraelskiego, zawarte w księdze, ale także troskę o dokładność, stanowiącą znamiennej cechę księgi. Biblia Hebrajska nazywa tę księgę *Bammidbar* (Na puszczy). Nazwa „Czwarta Księga Mojżeszowa” jest późniejszego pochodzenia.

II. TREŚĆ

Treścią Księgi Liczb jest przedstawienie ostatnich dni pobytu Izraela pod Górą Synaj, ich wędrówki po pustyni aż do przybycia na równiny moabskie oraz wydarzeń na stępach Moabu ⁷⁰.

III. AUTORSTWO

Na przestrzeni wieków powszechnym przekonaniem wierzących, zarówno Hebrajczyków, jak i chrześcijan, było to, że Księgi Pentateuchu, w tym także Księga *Numeri*, zostały napisane przez Mojżesza.

1. DOWODY WEWNĘTRZNE

Dowodem wewnętrznym, wskazującym na Mojżeszowe autorstwo, jest ciągłość treściowa w stosunku do dotychczasowej relacji pism Mojżesza, dowodząca kontynuacji procesu autorskiego dzieła literackiego, a nadto fakt upływu czasu i dojrzałości autorskiej pisarza.

O ile w Księdze Wyjścia opisane są młode lata Mojżesza, jego powołanie i uznanie przez naród jako wodza, to w Księdze Liczb spotykamy Mojżesza jako dojrzałego już i wytrawnego wodza Izraela.

2. ZNAJOMOŚĆ WYDARZEŃ

Trudności, przez które przechodził Mojżesz ze swoim ludem, musiały w szczególny sposób skłonić go do opisanego tych

wydarzeń. Nikt zresztą inny nie mógł zrobić tego lepiej. Dlatego też tradycja izraelska nie wskazywała na innego poza Mojżeszem autora, który by mógł napisać również i tę księgę Pentateuchu. Autorem Księgi Liczb musi więc pozostać Mojżesz.

IV. TŁO HISTORYCZNE

Jakie jest tło historyczne Czwartej Księgi Mojżeszowej? Co można o nim powiedzieć? Jakie wydarzenia rozgrywały się na arenie świata?

1. WYDARZENIA

W czasie, gdy na arenie dziejowej świata drugiej połowy piętnastego wieku przed Chr. rozgrywały się burzliwe, zwykłe i codzienne wydarzenia, naród izraelski wędrował szlakami Pustyni Synajskiej, znajdując się w Bożej szkole życia i doświadczeń. Egipt w tym czasie osiąga szczyt swej potęgi, z którego będzie się powoli staczał. Przełomowym momentem jest wstąpienie w roku 1417 przed Chr. na tron egipski Amenhotepa III (1417—1379). Archeologia jest w stanie odtworzyć z dużymi szczegółami przebieg wędrówki Izraela ⁷¹, co uwiarygodnia zawarte w księdze opisy. Zresztą selekcja materiału i autorytet pisarza wskazują niedwuznacznie na historię faktu.

2. DZIEJE OK. 38 LAT

Księga *Numeri* opisuje dzieje marszu w kierunku Kanaanu pod kierownictwem Mojżesza. Księga ta obejmuje — zgodnie z Pentateuchem — okres 38 lat, tj. od „pierwszego dnia drugiego miesiąca drugiego roku po wyjściu z ziemi egipskiej” (4 Mojż. 1,1) aż do „pierwszego dnia jedenastego miesiąca roku czterdziestego” (5 Mojż. 1,3), czyli od 1444 do 1406 przed Chr. (4 Mojż. 1,1 — 5 Mojż. 1,37), czyli 38 lat.

V. IDEE PRZEWODNIE

Głównym tematem Księgi Numeri jest opis marszu Izraela od Góry Synaj aż do stepów Moabskich w pobliżu Jerycha, gdzie Mojżesz przekazał ludowi ostatnie polecenia.

1. WĄTEK NACZELNY

Naczelną myślą przewodnią księgi jest wywyższenie Jahwe jako Boga Izraela w całej Jego świętości, majestacie i trosce o swój lud. Na tle tych pozytywnych elementów widoczne są ponure obrazy niezadowolenia ludzi, buntu Aarona i Miriam, a potem buntu Koracha, Datana i Abirana, ukaranie Mojżesza i Aarona, śmierć Aarona oraz działalność Bileama.

2. WIERNOŚĆ BOGA

Bóg jednakże mieszkając wśród swego ludu i pomimo przeszkód, trudności i niewiary, prowadził go dalej za pośrednictwem Mojżesza, swego wiernego sługi. Treść teologiczna, antropologiczna i moralna księgi jest szczególnie obszerna i cenna.

VI. PODZIAŁ KSIĘGI ⁷²

Wstęp

1. Boże wystąpienie: 1,1.
2. Polecenie dokonania pierwszego spisu mężczyzn: 1,2—16.

I. Przeprowadzenie spisu: 1,17—2,34.

1. Czynności spisowe: 1,17—19.
2. Dane spisu ludności: 1,20—24.
3. Rozmieszczanie pokoleń w obozie: 2,1—34.

II. Pokolenie Lewiego: 3,1—4,49.

1. Kapłani: 3,1—4.
2. Obowiązki Lewitów: 3,5—10.

⁷² Por. BT.

3. Wybór Lewitów: 3,11—13.
4. Rola Lewitów: 3,14—39.
5. Lewici w miejsce pierworodnych: 3,40—51.
6. Kehatyci: 4,1—20.
7. Gerszonici: 4,21—28.
8. Meraryci: 4,29—33.
9. Spis Lewitów: 4,34—39.

III. Dodatkowe przepisy prawne: 5,1—8,26.

1. Izolacja nieczystych: 5,1—4.
2. Zwrot dobra nieprawnie zabranego: 5,5—10.
3. Ofiara za posądzenie: 5,11—31.
4. Nazirat: 6,1—27.
5. Dary ofiarne wodzów pokoleń: 7,1—89.
6. Lampy świecznika: 8,1—4.
7. Oczyszczenie Lewitów: 8,5—26.

IV. Pascha i wymarsz: 9,1—10,36.

1. Czas Paschy: 9,1—5.
2. Wypadki szczególne: 9,6—14.
3. Obłok jako znak obecności: 9,15—23.
4. Przepisy o trąbach: 10,1—10.
5. Porządek marszu: 10,11—28.
6. Mojżesz i Chobab: 10,29—36.

V. Etapy marszu na pustyni: 11,1—14,45.

1. Tabera: 11,1—3.
2. Narzekanie ludu: 11,4—15.
3. Odpowiedź Pana: 11,16—23.
4. Siedemdziesięciu starszych: 11,24—35.
5. Chaserot. Narzekania Miriam i Aarona: 12,1—16.
6. Wysłanie wywiadowców do Kanaanu: 13,1—33.
7. Bunt Izraelitów: 14,1—45.

VI. Przepisy dotyczące ofiar i postępowania: 15,1—19,22.

1. Ofiary z pokarmów i płynów: 15,1—16.
2. Pierwociny chleba: 15,17—21.
3. Wynagrodzenie za grzech zniewagi: 15,22—31.
4. Naruszenie szabatu: 15,32—36.
5. Frędzle przy szatach: 15,37—41.
6. Bunt Koracha i Abirana: 16,1—26.

7. Kapłan jako pośrednik: 16,27—18,19.
8. Cześć należna Lewitom: 18,20—24.
9. Dziesięciny: 18,25—32.
10. Popiół z czerwonej jałowicy: 19,1—10.
11. Zaciągnięcie nieczystości: 19,11—18.
12. Rytualna woda oczyszczenia: 19,19—22.

VII. Od Kadesz do Moabu: 20,1—26,18.

1. Wody Meriba: 20,1—11.
2. Ukaranie Mojżesza i Aarona: 20,12—13.
3. Edom odmawia Izraelowi przejścia: 20,14—21.
4. Śmierć Aarona: 20,22—29.
5. Zajęcie miasta Charma: 21,1—3.
6. Jadowite węże: 21,4—9.
7. Marsz w kierunku Zajordania: 21,10—20.
8. Podbój Zajordanii: 21,21—22,1.
9. Król Moabu wzywa Bileama: 22,2—24,25.
10. Izrael w Peor: 25,1—18.

VIII. Nowe rozporządzenia: 25,19—32,42.

1. Spis: 25,19—26,65.
2. Wyposażenie „córek dziedziczących”: 27,1—11.
3. Jozue wodzem: 27,12—23.
4. Przepisy o ofiarach (codziennych, w szabat, przy nowiu księżycy, na święto Paschy, święto Tygodni, siódmego dnia nowiu, w Dzień Przeblagania): 28,1—29,11.
5. Święto Namiotów: 29,12—30,1.
6. Prawo o ślubach: 30,2—17.
7. Wojna święta przeciw Madianitom: 31,1—24.
8. Podział zdobyczy: 31,25—34.

IX. W Zajordanii.

1. Podział: 32,1—42.
2. Poszczególne etapy wyjścia: 33,1—49.
3. Boży nakaz co do podziału Kanaanu: 33,50—56.
4. Granice Kanaanu: 34,1—5.
5. Przewodniczący podziału: 34,16—29.
6. Dział Lewitów: 35,1—8.
7. Miasta ucieczki: 35,9—34.
8. Dziedzictwo kobiet zamężnych: 36,1—12.

Zakończenie

1. Przykazania: 36,13.
2. Miejsce nadania: 36,13.

§ 5. PIĄTA KSIĘGA MOJŻESZOWA

I. NAZWA

Piąta Księga Mojżeszowa nosi w Biblii Łacińskiej nazwę *Deuteronomium*, co jest zlatynizowaną nazwą grecką „*Deuteronomion*”, składającą się z dwóch słów (*deuteros* — drugi, i *nomos* — prawo), oznaczająca powtórzone lub inne prawo. Stąd także nazwa polska: „Księga Powtórzonego Prawa”. Tłumacze greccy zaczerpnęli tę nazwę z polecenia sporządzenia przez króla odpisu prawa (*to deuteronomion touto*)⁷³. Biblia Hebrajska nazywa księgę od jej pierwszych słów: *Weelle dewarim* (Oto słowa). Nazwa: „Piąta Księga Mojżeszowa” jest późniejsza.

II. TREŚĆ

Treścią Piątej Księgi Mojżeszowej są w zasadzie cztery mowy Mojżesza, wygłoszone na stepach Moabu, zakończone przekazaniem pełnomocnictw Jozuemu oraz epilogiem. W pierwszej mowie Mojżesz przypomina wszystkie ważniejsze wydarzenia w wędrówce spod Synaju do Moabu, a więc występuje tutaj historyczny przegląd wędrówki Izraela, kończący się wezwaniem do wierności wobec Boga. W drugiej mowie Mojżesz przedstawia Dekalog jako podstawę przymierza i zachęca naród do wierności, po czym przedstawia obszerny kodeks deuteronomiczny (12,1—26,19), zwany także Księgą Przymierza, zawierający prawo państwowe, cywilne, karne i religijne, zwłaszcza cztery rodzaje przepisów, a mianowicie: jedne dotyczą kultu (12,1—16,17), drugie organizacji Izraela (16,18—20,14), trzecie prawa rodzinnego i innych spraw prywatnych (21,1—23,1), a ostatnie prawa czystości i ustawodaw-

stwa socjalnego (23,2—25,19), do których dołączono dwa rytuały rolnicze (26,1—15), pierwszy dotyczy składania pierwocin (26,1—11), a drugi składania dziesięcin (26,12—15), wreszcie fragment przypominający wybraństwo (26,16—19)⁷⁴. Trzecia mowa zawiera błogosławieństwa i przekleństwa, a czwarta — krótki przegląd historyczny wydarzeń i wezwanie do zachowania prawa. Cztery ostatnie rozdziały Deuteronomium, zawierające uroczyste przekazanie Jozuemu pełnomocnictw, są właściwie epilogiem całego Pięcioksięgu. Księga kończy się dodatkiem o śmierci Mojżesza.

III. AUTORSTWO

W kwestii autorstwa Piątej Księgi Mojżeszowej, należy zwrócić uwagę na świadectwo tradycji, świadectwo nowotestamentalne oraz wymowę dowodów wewnętrznych.

1. ŚWIADECTWO TRADYCJI

Świadectwo tradycji hebrajskiej i chrześcijańskiej stanowczo opowiada się za Mojżeszem jako autorem Księgi Deuteronomium. Ani starożytni uczeni żydowscy, ani też wczesnochrześcijańscy pisarze nie sugerują w najmniejszym stopniu jakiegos innego ewentualnego autora. Fakt ten kwestionują dopiero niektóre kierunki współczesnej biblistyki.

2. ŚWIADECTWO NOWEGO TESTAMENTU

Nie sposób pominąć świadectw Nowego Testamentu, zwłaszcza wypowiedzi samego Chrystusa i Jego apostołów, a świadectw tych jest sporo: sprawa rozwodu (Mat. 19,7,8 — 5 Mojż. 24,1), sprawa lewiratu (Mar. 12,19 — 5 Mojż. 25,5), sprawa nadania zakonu przez Mojżesza (Jan 1,17; Jan 7,19 — 5 Mojż. 4,44), sprawa przyszłego mesjańskiego proroka (Jan 1,45; Dz. Ap. 3,22 — 5 Mojż. 18,15), sprawa świadków sądowych (Hebr. 10,28 — 5 Mojż. 17,27).

3. DOWODY WEWNĘTRZNE

Dowody wewnętrzne księgi wskazują również na Mojżeszowe autorstwo Deuteronomium. W księdze tej wyraźnie zostało powiedziane, że Mojżesz nie tylko napisał pieśń pielgrzymią (5 Mojż. 31,19,22), ale także „spisał do końca słowa tego zakonu w księdze” (5 Mojż. 31,24). Działalność pisarską, kronikarską i prawodawczą prowadził Mojżesz do końca swego życia.

IV. TŁO HISTORYCZNE

Interesujące jest tło historyczno-geograficzne Deuteronomium.

1. DOLINA MOABU

Pierwszego dnia jedenastego miesiąca czterdziestego roku od wyjścia z Egiptu Izrael zatrzymał się w Syttym, w dolinie Moabskiej, na wschód od Jordanu, naprzeciw Jerycha (4 Mojż. 25,1; 5 Mojż. 1,1—3). Tam pozostawał przez 2 miesiące (5 Mojż. 1,3; Jozue 3,1.2.5.7; Jozue 4,19), przygotowując się do zdobycia Palestyny. Działo się to w jedenastym i dwunastym miesiącu czterdziestego roku od wyjścia z Egiptu, czyli w 1405 r. przed Chr. W tym czasie Mojżesz wygłosił swe wspaniałe mowy, stanowiące treść Księgi Powtórzonego Prawa.

2. SYTUACJA ZEWNĘTRZNA

W Egipcie panował w tym czasie faraon Amenhotep III (1417—1379), „za czasów którego państwo przestało już odgrywać taką rolę jak poprzednio. Władca otaczał się niebywałym przepychem, wyprawy wojenne nie interesowały go zupełnie, sprawy polityki zagranicznej załatwiał drogą dyplomatyczną”⁷⁵.

Więcej zajmował się sprawami wewnętrznymi kraju, a zwłaszcza budową pałaców i świątyń, niż ekspansją zewnętrzną.

na. Otaczał szczególną opieką rzemiosło i sztukę. W obawie przed wzrastającą potęgą Hetytów w Azji Mniejszej, umocnił sojusz z państwem Mitanni, zapieczętowany małżeństwami⁷⁶.

V. IDEE PRZEWODNIE

Teologia Piątej Księgi Mojżeszowej koncentruje się na sprawach najważniejszych z punktu widzenia pobożności, tj. Boga, wybraństwa, posłuszeństwa.

I. MOWY

Elementem formalnym księgi są mowy pożegnalne Mojżesza. Ich wątkiem jednak przewodnim jest jakby rekapitulacja dziejów Izraela i synteza objawienia, podsumowanie swej przywódczej i prawodawczej misji. W mowach deuteronomicznych apeluje Mojżesz do ludu, aby żył zgodnie z objawioną wolą Bożą. Posłuszeństwo oznacza życie, natomiast nieposłuszeństwo śmierć. Mowy te stanowią jedyny w swoim rodzaju testament męża, który tak bardzo umiłował swoich braci, że wolał, by imię jego zostało wymazane z ksiąg żywota, niż by grzech ludu miał być nieprzebaczony.

2. ZNACZENIE DEUTERONOMIUM

Wpływ Piątej Księgi Mojżeszowej oraz pozycja jej w życiu religijnym, zarówno Hebrajczyków, jak i chrześcijan, są doniosłe. Odnalezienie „księgi zakonu”, przypuszczalnie *Deuteronomium*, w czasach króla Jozjasza i czytanie z niej fragmentów spowodowało jedną z największych reform w dziejach Izraela (2 Król. 22,23; 2 Kron. 34,35). *Deuteronomium* stało się kamieniem węgielnym żydowskiej pobożności religijnej. Każdy wierny Izraelita recytował choć jeden rozdział dziennie. Jezus, kuszony na pustyni judejskiej przez szatana, odpowiadał zwodzicielowi cytatami zaczerpniętymi z *Deuteronomium* (Mat. 4,1—11 — Deut. 8,3; 6,16.13). Odpowiadając na pytania żydowskich zakonników, Chrystus podał jako pierwsze i największe przykazanie centralne zdanie *Deuteronomium*

⁷⁶ Por. tamże, s. 105.

(Mat. 22,35.36 — Deut. 6,5; 10,12; 30,6). Również ap. Paweł cytował *Deuteronomium* (30,11—14) dla zilustrowania idei sprawiedliwości z wiary (Rzym. 10,6—8).

VI. PODZIAŁ KSIĘGI

Wstęp

1. Miejsce zdarzenia: 1,1—2.
2. Czas zdarzenia: 1,3—5.

I. Pierwsza mowa Mojżeszowa — przypomnienie dziejów ludu: 1,6—4,43.

1. Wydarzenia od Synaju do Syttym: 1,6—3,29.
2. Napominanie do zachowywania prawa: 4,1—40.
3. Naznaczenie miast ucieczki: 4,41—43.

II. Druga mowa — przegląd prawa: 4,44—26,19.

1. Wprowadzenie: 4,44—49.
2. Dekalog podstawą przymierza: 5,1—33.
3. Napominanie do posłuszeństwa: 6,1—11,32.
4. Księga Przymierza: 12,1—26,19.

III. Trzecia mowa — błogosławieństwa i przekleństwa: 27,1—28,68.

1. Uwagi wstępne: 27,1—13.
2. Przekleństwa: 27,14—26.
3. Błogosławieństwa i przekleństwa: 28,1—68.

IV. Czwarta mowa — przymierze w ziemi Moabskiej: 29,1—30,20.

1. Przegląd wydarzeń: 29,1—9.
2. Napominania: 29,10—29.
3. Obietnica miłosierdzia: 30,1—10.
4. Przymierze umieszczone w sercu: 30,11—20.

V. Przekazanie Jozuemu kierownictwa: 31,1—34,12.

1. Apel Mojżesza do Jozuego i Izraela: 31,1—29.
2. Pieśń zwycięstwa Mojżesza i dalsze upomnienia: 31,30—

Zakończenie

1. Śmierć Mojżesza, pogrzeb i żałoba: 34,1—9.
2. Świadectwo o Mojżeszu: 34,10—12.

B. POZOSTAŁE KSIĘGI HISTORYCZNE

Zgodnie ze współczesnym podziałem biblistycznym Pisma Świętego, Pięcioksiąg rozpoczyna część historyczną Pisma Świętego. Omawia bowiem zagadnienia historyczne, związane z początkiem świata i pierwszymi tysiącletnimi dziejami ludzkości, w tym dziejami patriarchów i wybranego narodu aż do jego wkroczenia do Zajordanii.

I. WYKAZ KSIĄG

Dalszą historię wybranego narodu kontynuują pozostałe księgi historyczne, jak Księga Jozuego, Księga Sędziów, Księga Rut, Pierwsza Księga Samuelowa, Druga Księga Samuelowa, Pierwsza Księga Królewska, Druga Księga Królewska, Pierwsza Księga Kronik, Druga Księga Kronik, Księga Ezdrasza, Księga Nehemiasza i Księga Estery.

II. AUTORSTWO

Autorstwo pozostałych ksiąg historycznych jest zróżnicowane w zależności od poszczególnych ksiąg. Będzie to zresztą przedmiotem szczegółowych analiz podczas omawiania introdukcji do tych ksiąg. Znaczące jest jednak, że księgi te powstały na przestrzeni dziewięciu wieków, od Jozuego począwszy, autora Księgi Jozuego, a skończywszy na Księdze Estery, napisanej przypuszczalnie przez Ezdrasza w V w. przed

III. TEOLOGIA

Dominiującym elementem ksiąg historycznych jest teologia historyczna, a więc dzieje narodu izraelskiego w kontekście historiozbowczych działań Bożych, ze szczególnym uwzględnieniem religijnej filozofii dziejów, w których kwestie moralności należą do zasadniczych. W biegu tych dziejów interesującym wątkiem jest rozwój religijności izraelskiej. Szerszym tłem dziejowym Izraela jest historia świata, w którym żył i działał Izrael.

§ 6. KSIĘGA JOZUEGO

I. NAZWA

Nazwa księgi nosi imię zaufanego doradcy i następcy Mojżesza, Jozuego (1493—1380), syna Nuny z pokolenia Efraima. Poprzednie jego imię brzmiało Hoszea (4 Mojż. 13,8.16), czyli Ozeasz, co oznaczało „zbawienie”, „zbawiciel”. Zgodnie ze świadectwem biblijnym (4 Mojż. 13,17), Mojżesz zmienił imię Hoszea na Jehoszua (a w skrócie Jozue), które oznacza „Jahwe jest zbawieniem” lub „Jahwe jest zbawicielem”. W Biblii Hebrajskiej księga nazywa się *Jehoszua*. W Septuagincie zaś nosi nazwę *Jesous hyios Nune*, co znaczy — „Jezus syn Nunów”.

II. TREŚĆ

Treścią Księgi Jozuego jest dalsza historia Izraela, a w szczególności przejście Izraela przez Jordan, podbój Kanaanu pod wodzą Jozuego i podział tej ziemi między pokolenia izraelskie. Księga kończy się pożegnalnym przemówieniem Jozuego oraz dodatkiem informującym o jego śmierci.

III. AUTORSTWO

W biblistyce współczesnej panują podzielone zdania co do autorstwa Księgi Jozuego. Przeciw autorstwu Jozuego wysu-

wa się szeregi argumentów. Twierdzi się np., że księga ta nie stanowi literackiej całości, lecz jest zbiorem kilku dokumentów. Jednakże wewnętrzna i treściowa jedność księgi jest tak oczywista, że nie wymaga głębszej analizy.

1. KWESTIE KRYTYCZNE

Twierdzi się również, że wyrażenie „do dnia dzisiejszego”, powtarzające się w Księdze Jozuego, świadczy o tym, iż księga napisana została długo po śmierci Jozuego. Tymczasem analiza jednego tylko przypadku poddaje w wątpliwość ten tok rozumowania. W Joz. 6, 25 napisane jest, że Rachab mieszkała wśród Izraela „po dzień dzisiejszy”. Nie ma powodu do przyjęcia, że słów tych nie mógł napisać Jozue. To samo dotyczy szeregu innych tekstów (np. 15,63). Wzmianka o Danitach (Joz. 19,47; Sędz. 18,28,29) mogłaby co prawda wskazywać na późniejsze pochodzenie opisu, ale nie ma na to powodu.

Innym argumentem są nazwy miejscowości pochodzące z czasów późniejszych, np. Kabul (Joz. 19,27 — 1 Król. 9,13) lub Jokteel (15,38 — 2 Król. 14,7), ale nazwy te z powodzeniem mogą dowodzić raczej późniejszej aktualizacji redakcyjnej nazw starych, a nie późniejszego powstania księgi.

Argumentem wysuwany przeciw autorstwu Jozuego jest opisywanie wydarzeń w trzeciej osobie. Mojżesz jako bezsprzeczny autor Pentateuchu również często pisał w trzeciej osobie. Bardzo możliwe, że Jozue, będący przecież uczniem Mojżesza, przejął od swego nauczyciela taką właśnie literacką zasadę pisania, np. „I rzekł Pan do Mojżesza, mówiąc...”, „Potem rzekł Pan do Jozuego...”. Na usprawiedliwienie należy stwierdzić, że zasada ta jest również i dzisiaj często stosowana, np. przez sprawozdawców, biorących osobiście udział w opisywanej akcji.

2. ZAKOŃCZENIE KSIĘGI

Co się zaś tyczy zakończenia Księgi Jozuego (24,29—33), które z całą pewnością nie wyszło spod pióra Jozuego, to należy

14 b) ⁷⁷ — od Eleazara, syna Aarona (który dodał Joz. 24,29—33) i Fineesa (który dodał Joz. 24,34) ⁷⁸.

Najstarsze świadectwa żydowskie i chrześcijańskie przyznają Jozuemu autorstwo księgi nazwanej jego imieniem.

IV. TŁO HISTORYCZNE

Opierając się na fakcie Jozuego autorstwa księgi, jak również przyjmując za datę wyjścia Izraela z Egiptu rok 1445 przed Chr. oraz uwzględniając czterdziestoletni okres pustynnej wędrówki Izraela, co doprowadza nas do końca XV w. przed Chr. (1405 przed Chr.), to staje się oczywiste, że Księga Jozuego powstała na początkach XIV w. przed Chr., chociaż część jej mogła być napisana już w ostatnich latach XV wieku. Izrael bowiem przystępował wówczas do opanowania ziemi Amorytów zgodnie z obietnicą daną przez Boga Abrahamowi (1 Mojż. 15,16).

1. SYTUACJA POLITYCZNA ŚWIATA

Wykopaliska archeologiczne dostarczyły wielu informacji, dotyczącej Palestyny, zamieszkujących ją ludów i otaczających narodów w czasach Jozuego. Przez kilka stuleci Palestyna znajdowała się pod wpływem Egiptu. Thotmes III (1482—1450), który zmarł w roku 1450, przedsięwziął aż 17 wypraw do Palestyny, a nawet dalej na północ. Na drodze, prowadzącej z Egiptu do Palestyny, zwanej „drogą do ziemi Filistynów” (2 Mojż. 13,17), znajdowały się przypuszczalnie stałe garnizony wojsk egipskich. Stan taki istniał przed wyjściem.

Po wyjściu Izraela z Egiptu potęga państwa egipskiego poczęła się szybko chylić ku upadkowi. Thotmes IV (1425—1412) zaprzestał dalszych wypraw do Kanaanu. Jego następcy, Amen-

⁷⁷ Por. PK, s. 239. Przez Talmud rozumiey zbiór tradycyjnych praw judaizmu, uzupełniających Biblię, powstałych w okresie III w. przed Chr. do VI w. po Chr., tworzonych przez rabinów. Zbiór ten składa się z *Miszny*, zawierającej najstarsze tradycje rabinów, spisanej w II w. po Chr., oraz *Gemary*, stanowiącej komentarz do

czasy Amenhotepa III (1412—1375), ojca Echnatona. W tym czasie dokonany został też podział ziemi między plemiona izraelskie.

V. IDEE PRZEWODNIE

Czytając Księgę Jozuego odnosi się wrażenie, że czyta się dalszy ciąg Pięcioksięgi. Myślą przewodnią księgi jest wierność Boga-Jahwe w wypełnianiu, pod kierownictwem obranego w tym celu wodza, Jozuego, danych Izraelowi obietnic (21, 43—45). Sukcesy jednak ludu Bożego zależą od wierności wobec Boga-Jahwe, Jego praw i obietnic.

1. MIEJSCE KSIĘGI JOZUEGO

Księga Jozuego stanowi jednak oddzielną księgę. Jej stosunek do Pięcioksięgi jest taki sam jak stosunek Dziejów Apostolskich do Ewangelii. Pięcioksiąg mówi o misji Mojżesza, starotestamentalnego prawodawcy Izraela. Ewangelie sprawozdają o ziemskiej misji Chrystusa, nowotestamentalnego prawodawcy ludu Bożego (5 Mojż. 18,18 i Jan 1,17). Jak długo wyznawcy Chrystusa poddawali się kierownictwu Ducha Świętego, młody Kościół chrześcijański rósł i rozwijał się. Tak samo było w przeszłości. Jak długo Jozue i Izrael polegali na Bogu, tak długo pomyślnie postępował podbój Kanaanu. Bóg działa przez ludzkie narzędzia, przez mężów przygotowanych w Jego szkole, jednakże w całkowitej zależności od Boga. Gdy mężowie ci zaczynają bardziej ufać swej mądrości i sile niż Bogu, nie uwzględniając nadto pierwiastka moralnego, to popełniają błędy, jak np. pod miastem Haj i z Gibeonitami, lecz gdy ujawnia się duch pokory i postanowienie zerwania z grzechem, następuje odnowa i zwycięstwo.

2. KWESTIE SZCZEGÓŁOWE

Występujące w księdze opisy wojen są wstrząsające. Trzeba jednak pamiętać o ich wymiarach ponadczasowych jako symbolu ostatecznych rozstrzygnięć Bożych (por. 5,13—15). W księdze występują też zjawiska niezwykle, np. długi dzień (10,12—14), które można zrozumieć jedynie w kategoriach ci-

du jako wyniku wszechmocy Bożej. Interesujący jest także element moralny — posłuszeństwa, prawdomówności i uczciwości jako konstruktywny czynnik powodzenia. Imponująca jest wreszcie sceneria odnowy przymierza w dolinie Sychem jako wypełnienie poleceń Mojżesza (8,30—35) i piękna postawa wiary Jozuego (24,15).

VI. PODZIAŁ KSIĘGI

Wstęp

1. Przekroczenie Jordanu: 1,1—4,24.
2. Przygotowanie do podboju: 5,1—15.

I. Podbój Kanaanu: 6,1—12,24.

1. Upadek Jerycha: 6,1—27.
2. Kampania przeciw miastu Haj: 7,1—8,35.
3. Ugoda z Gibeonitami: 9,1—27.
4. Konfederacja królów kanaańskich: 10,1—27.
5. Dalsze podboje: 10,28—12,24.

II. Podział kraju: 13,1—22,34.

1. Przydziały plemienne: 13,1—19,51.
2. Ustanowienie miast ucieczki: 20,1—9.
3. Miasta przeznaczone dla Lewitów: 21,1—45.
4. Plemiona Transjordanii: 22,1—34.

Zakończenie

1. Mowa pożegnalna Jozuego: 23,1—24,28.
2. Śmierć Jozuego: 24,29—32.
3. Śmierć Eleazara: 24,33.

§ 7. KSIĘGA SĘDZIÓW

I. NAZWA

Księga Sędziów wywodzi swoją nazwę od tytułu mężów, którzy panowali nad Izraelem po śmierci Jozuego. W Biblii nazywano ich Szafofetim, czyli Sędziowie

(od słowa *sufar* — sędzia), a w Septuagincie — *Kritai*, zaś w Wulgacie *Liber Judicum*. Stąd również polska nazwa *Księga Sędziów*. Mojżesz, dając dyrektywy, dotyczące formy rządów w Izraelu po osiedleniu się w Kanaanie, nakazał ustawić „sędziów i nadzorców dla każdego plemienia” (5 Mojż. 16,18). Stosownie do tego, po śmierci Mojżesza i Jozuego, najwyższą władzę cywilną, a nawet polityczną, sprawowali sędziowie.

Mężowie, od których księga została nazwana, piastowali jednak urząd o szerszym zakresie władzy niż przewidywał Mojżesz. Byli bowiem nie tylko sędziami, lecz także — zwłaszcza w okresie zagrożeń i wojny — wodzami i narodowymi bohaterami (3,15; 4,16; 6,12). Nie należy ich utożsamiać z królami, dyktatorami czy wybranymi przedstawicielami ludu, byli oni bowiem ludźmi działającymi pod wpływem Ducha Bożego w chwilach narodowego nieszczęścia, cieszącymi się ogromnym autorytetem moralnym⁸⁶. Niekoniecznie zarządzili oni całym narodem, często władza ich obejmowała kilka pokoleń. Szereg wieków później, w Kartaginie, zamieszkiwanej przez ludzi pochodzenia semickiego, wodzowie polityczni nazywali się również sędziami *sufet*. Księga Jozuego wspomina 13 sędziów⁸⁷. Uważa się, że okres sędziów to okres teokracji.

II. TREŚĆ

Treścią Księgi Sędziów są dzieje Izraela pod rządami sędziów. Po przedstawieniu ogólnej sytuacji pokoleń izraelskich oraz dokonaniu wzmianki o śmierci Jozuego, ukazuje księga odstępstwa Izraela i opisuje rządy poszczególnych sędziów jako widzialną interwencję Bożą w sprawy swego ludu. Księga kończy się opisem powstania nieprawego kultu u Danitów oraz wystąpienia pokolenia Beniamina. W głównej części księgi zachowany został schemat: grzech — kara — opamiętanie — uwolnienie⁸⁸. Księga składa się z pięciu części: wstęp ogólny, część historyczna wprowadzająca, dzieje sędziów, opowiadanie o bałwochwalstwie Micheasza i opowiadanie o niegodnym występku Beniamitów.

⁸⁶ Por. WST, s. 263.

⁸⁷ Oto oni: Otniel, Ehud, Szamgor, Barak, Debora, Gedeon, Tola, Jair, Jefte, Ibsan, Elon, Abdon, Samson.

⁸⁸ Por. WST, s. 264.

III. AUTORSTWO

Nie jest wiadome, kto i kiedy napisał Księgę Sędziów. Stosownie do starożytnej tradycji hebrajskiej, księgę tę miał napisać Samuel. Tak np. twierdzi Talmud Babiloński — *Baba Batra* (14b, 15a). Opinia ta jest dość prawdopodobna. Przemawia za nią szereg przesłanek, chociaż niektóre fakty jej przeczą.

1. ARGUMENTY ZA AUTORSTWEM SAMUELOWYM

Za autorstwem Samuelowym przemawia następujące zdanie, powtarzane jakby z upodobaniem: „W tym czasie nie było króla w Izraelu, każdy robił co mu się podobało” (17,6; 21,25; 18,1; 19,1). Wiadome jest przecież, że nie kto inny jak właśnie Samuel był wielkim przeciwnikiem idei królestwa w Izraelu. Stąd niektórzy bibliści wyprowadzają wniosek o autorstwie Samuela Księgi Sędziów. Samuel był zresztą ostatnim sędzią Izraela. Opozycja do władzy królewskiej wynika również z analiz treściowych szeregu fragmentów księgi⁸⁹.

2. ARGUMENTY PRZECIWI SAMUELOWEMU AUTORSTWU

Z drugiej strony słowa „w tym czasie nie było króla w Izraelu” (17,6) mogą wskazywać, że zostały one napisane już po ustanowieniu monarchii Saula, lecz przed panowaniem Dawida, a więc już po śmierci Samuela. Za datą tą przemawiałby fakt pozostawiania Jebuzejczyków w Jerozolimie, których pokonał dopiero Dawid (1,21; 2 Sam. 5,6—9; 1 Kron. 11, 4—9). Księga Sędziów mogła być również napisana we wczesnych latach panowania Dawida, jednakże przed zdobyciem Jerozolimy.

3. POGLĄDY WSPÓLCZESNE

Niektóre współczesne kierunki biblistyczne stoją na stanowisku długiego okresu formotwórczego księgi, m.in. dwóch. Przynajmniej kolekcji faktów, które w czasach późniejszych

⁸⁹ Por. tamże, s. 989.

uległy połączeniu. Nie wydaje się jednak słuszne tworzenie dzieła o cechach teokratycznych w okresie rozkwitu i ugruntowanych form królestwa.

Bardziej przemawiającą opinią wydaje się hipoteza wczesnego powstania księgi, przede wszystkim w celach zachowania ciągłości historycznej, a po wtóre zachęty do teokracji przeciw lansowanym formom monarchicznego ustroju Izraela.

IV. TŁO HISTORYCZNE

Chociaż niemożliwe jest ściśle powiązanie wypadków opisanych w Księdze Sędziów z danymi chronologicznymi historii Bliskiego Wschodu, to jednak można przyjąć, że okres sędziów, trwający w przybliżeniu 350 lat, przypadł na lata 1400 do 1050 przed Chr., tj. od zdobycia Kanaanu przez Jozuego (ok. 1400 przed Chr.) do koronacji Saula na pierwszego króla w Izraelu (1050 przed Chr.).

I. CHRONOLOGIA SĘDZIÓW

Ponieważ Księga Sędziów nie podaje wszystkich szczegółów chronologicznych, ustalenie pełnej chronologii rządów poszczególnych sędziów i całego okresu jest trudne. Jeśli przyjąć, że Jozue zmarł w roku 1380 przed Chr., to faktyczny okres sędziów wynosił lat 330. Księga wskazuje na 300 lat rządów sprawowanych przez sędziów do czasów Jeftego (Sędz. 11,26). Od czasów Jeftego do koronacji Saula, upłynęło ok. 57 lat, co dałoby okres ok. 350 lat⁹⁰. Lista sędziów i lata ich rządów, łącznie z latami spokoju, wskazują na 410 lat⁹¹. Możliwe jednak, że niektórzy sędziowie żyli współcześnie. Przyjęcie jednak ok. 350 lat jako okresu sędziów wydaje się prawdopodobne⁹².

⁹⁰ Por. SDABC, t. II, s. 35.

⁹¹ Por. SDABC, t. II, s. 127. Halley podaje 249 lat — por. Halley's Bible Handbook, Grand Rapids 1977, s. 168,169.

⁹² Por. SDABC, s. 36. Okres sędziów przypadłby na faraonów: XVIII dynastii: Amenhotepa III, Ichnatona, Tutankhamena, XIX dynastii — Harnhaba, Seti I, Ramzesa II i Merenptacha, XX dynastii — Ramzesa II, i Ramzesa IV oraz XXI dynastii — Amena; por. tamże.

2. SYTUACJA LUDÓW KANAANSKICH

Tabliczki z Tell-el-Amarna i inne dokumenty wskazują, że Kanaanici zamieszkiwali Palestynę przez długie wieki przed izraelską inwazją. Cywilizacja ich znajdowała się pod wpływem wielkich imperiów Mezopotamii i Egiptu, osiągając duży stopień rozwoju⁹³. Kanaanici byli znani na całym Bliskim Wschodzie jako kupcy i handlowcy. W późniejszym potocznym języku hebrajskim miano kanaanity utożsamiano z kupcem. Izraelici przewyższali ich natomiast kulturą religijną i moralną. W czasach sędziów zjawiają się w Palestynie Filistyni, którzy docierają tam w okresie wędrówki ludów morskich, właśnie w XIII/XII w. przed Chr. Archeologia potwierdza sytuację Palestyny zobrazowaną w Księdze Sędziów⁹⁴. Księga posiada niewątpliwy walor historyczny, na co wskazują m.in. żywe opisy wydarzeń, wzmianki chronologiczne i geograficzne, obiektywizm moralny relacji oraz dane archeologiczne⁹⁵.

3. SYTUACJA IZRAELITÓW

Izraelici, tracąc powoli żywą wiarę w Boga, nie byli w stanie opanować Kanaanu, toteż po pięciu (czy siedmiu) latach walki zaprzestali, jeszcze za czasów Jozuego, dalszych podbojów i zamieszkali w nowej ojczyźnie razem z dotychczasowymi jej mieszkańcami. Nie przedstawiali zespolonego narodu. Okresowo, w celach obronnych przed wspólnym wrogiem, łączyły się dwa lub trzy plemiona. Utworzenie federacji, obejmującej cały naród, udawało się tylko w okresie wielkiego niebezpieczeństwa (Sędz. 5). Często wybuchały wewnętrzne spory i walki (8,1—3; 12,1—6; 20,1—48). Kanaanici, osiedleni wśród Izraelitów, byli często przyczyną upadku wiary i apostazji. Izraelici nauczyli się od Kanaanitów sztuki uprawiania ziemi, sami bowiem byli w większości ludem koczowniczym, oraz budowy domów i miast⁹⁶. Religia kanaanicka koncentrowała się na kulcie sił zapewniających urodzajność

⁹³ Por. J. A. Thompson, dz.cyt., s. 65.

⁹⁴ Por. tamże.

⁹⁵ Por. WST, s. 288.

⁹⁶ Por. tamże, s. 268.

ziemi. Izraelici, przyjmując od Kanaanitów sztukę wytworu dóbr materialnych, przejmowali również często ich kultury i zwyczaje, co nie zawsze wpływało dodatnio na ich postawy religijne i moralne.

V. IDEE PRZEWODNIE

Księga Sędziów ukazuje zmienne losy Izraela w Palestynie w okresie od śmierci Jozuego do śmierci Samuela, tj. do czasu utworzenia monarchii.

Pozornie wydaje się, że znaczenie religijne księgi jest niewielkie ze względu na to, że znajdujemy w niej przykłady rozbitcia dzielnicowego, nieokrzesanych obyczajów i powtarzającej się niewierności ludu⁹⁷. Bliższe jednakże przyjrzenie się treści księgi wskazuje na jej wielką wartość nie tylko historyczną, ale także religijną i teologiczną.

1. PROBLEMATYKA OGÓLNA

Księga przedstawia długie lata walki o egzystencję Izraela w Palestynie i sprawozdaje o tym, jak izraelscy nomadzi przekształcali się w naród rolniczo-pasterski. Księga tchnie atmosferą wojenną. Izrael toczy ustawiczną walkę o utrzymanie swego dziedzictwa. Pozycja Kanaanitów jest nadal silna. Posiadają szereg obronnych miast biegnących ze wschodu na zachód. Bogata dolina Jezreel, ciągnąca się od Morza Śródziemnego aż do Jordanii, obok silnej fortecy Betszan, prawie w całości pozostawała w rękach Kanaanitów. Ilekroć Izrael odstępował od Boga, tyle razy padał ofiarą najazdów Moabitów, Madjanitów, Amonitów i Filistynów. Bóg dopuszczał te klęski nie z powodu pogwałcenia wybranego ludu, lecz w celach wychowawczych.

Myślą przewodnią Księgi Sędziów jest religijna filozofia dziejów, w której element religijno-moralny jest czynnikiem konstytutywnym i decydującym. Natchniony autor pragnie udzielić ważnej lekcji poglądowej, osnutej na dziejach Izraela owych czasów. Ocalenie egzystencji zależało od stosunku do

⁹⁷ Por. tamże, s. 262.

Boga. On kierował doświadczeniami spadającymi na lud w ten sposób, aby mógł się z nich nauczyć, że szczęście i bezpieczeństwo zależy od wierności wobec Boga.

2. TEOLOGIA

Księga Sędziów to historia grzechu i łaski. W dziejach Izraela pod rządami sędziów, wielu doświadczeń, zwycięstw i upadków, przewija się olbrzymie bogactwo myśli teologicznej z zakresu traktatu o Bogu, angelologii, pneumatologii, antropologii, a także moralności. Nie bez znaczenia jest też element kulturowy. Punktem centralnym pozostaje arka, dla której zbudowano przybytek, początkowo w Sylo (18,31), potem przeniesiono do go Mispy (20,1), a wreszcie do Betel (20,25—26). Ofiary składano w miejscach uświęconych przez teofanię lub tam, gdzie znajdowała się arka, jak również w miejscach, gdzie zbierało się więcej ludzi. W księdze mowa jest o proroku (6,8). Przestrzegano obrzezania (14,3; 15,18). Kapłani wykonywali swe funkcje zgodnie z prawem Mojżeszowym. Lud zbierał się przynajmniej raz w roku wokół arki, tj. w miejscu, gdzie się ona aktualnie znajdowała.

3. ELEMENT NARODOWY

Okres sędziów, to okres rozbitcia dzielnicowego i niebezpieczeństw duchowych, a więc ciężkiej próby dziejowej dla Izraela. Wybitną rolę odgrywają jednak sędziowie, którzy z jednej strony uporczywie zabiegają o wolność narodową, a z drugiej strony o odnowę religijną⁹⁸. Walka o niepodległość, czyli niezawisłość polityczną, łączy się zawsze z postulatem odnowienia przymierza z Jahwe.

VI. PODZIAŁ KSIĘGI

Wstęp

1. Ogólny zarys podbojów izraelskich: 1,1—36.
2. Poselstwo anielskie: 2,1—5.

⁹⁸ Por. tamże, s. 269.

- I. Okres początkowy: 2,6—3,6.
1. Śmierć Jozuego: 2,6—10.
 2. Autorska interpretacja dziejów: 2,11—23.
 3. Narody pozostawione w Kanaanie: 3,1—6.
- II. Historia sędziów: 3,7—16,31.
1. Otniel: 3,7—11.
 2. Ehud: 3,12—30.
 3. Szamgar: 3,31.
 4. Debora i Baraka: 4,1—5,31.
 5. Gedeon: 6,1—8,32.
 6. Abimelech Uzurpator: 8,33—9,37.
 7. Tola: 10,1.2.
 8. Jair: 10,3—5.
 9. Jefte: 10,6—12,7.
 10. Ibsan: 12,8—10.
 11. Elon: 12,11.12.
 12. Abdon: 12,13—19.
 13. Samson: 13,1—16,31.

Zakończenie

1. Opowiadanie o Micheaszu i jego sanktuarium w Dan: 17,1—18,31.
2. Opowiadanie o niegodnym występku Beniaminitów: 19,1—21,25.

§ 8. KSIĘGA RUT

I. NAZWA

Księga Rut występuje w kanonie chrześcijańskim — podobnie zresztą jak w LXX i Wulgacie — między Księgą Sędziów a Pierwszą Księgą Samuelową i stanowi jakby dodatek do Księgi Sędziów, a równocześnie jest wstępem do Ksiąg Samuelowych. W Biblii Hebrajskiej Księga Rut wchodzi w skład Pism i występuje wśród 5 *Megillot*, między Przypowieściami a Pieśnią nad Pieśniami. Nazwę swą księga otrzymała od imienia osoby, będącej jej główną bohaterką. Rut była Moabitką, a imię jej nie posiada charakteru hebrajskiego,

go, skąd trudno orzec, co oznacza. Prawdopodobnie pochodzi od słowa *raah* i oznacza „patrzeć za kimś”, „towarzyszyć komuś”, choć może także oznaczać „przyjaciółkę” lub „przyjaźń”.

II. TREŚĆ

Księga Ruty jest opowieścią o smutnym doświadczeniu rodziny Elimelecha, który wraz z żoną i dwoma synami wyemigrował z Betlejem i osiedlił się w Moabie. Tam synowie pożenili się, lecz zmarł zarówno Elimelech jak i dwaj jego synowie. Jest także księga ta opowieścią o pełnej szcunku miłości młodej wdowy, Ruty, do swej teściowej, tj. matki swego zmarłego męża. Miłość objawiona w charakterze Ruty jest czysta i bezinteresowna. Jako Moabitka, Rut przyjęła wiarę Noemi, udała się wraz z nią do Judy i została nagrodzona małżeństwem z izraelskim szlachcicem Boozą, stając się prababką Dawida, a tym samym wchodząc w rodowód Jezusa.

III. AUTORSTWO

Poglądy na autorstwo Księgi Rut są podzielone. Jedni twierdzą, że została napisana dość wcześnie, inni — że dopiero w czasach powygnaniowych, tj. w czasach Ezdrasza i Nehemiasza.

1. UWAGI KRYTYCZNE

Bibliści opowiadający się za późnym powstaniem księgi uważają, że Księga Rut stanowi protest przeciw ostrym zarządzeniom Ezdrasza i Nehemiasza w sprawie mieszanych małżeństw, wykazując, że nawet Dawid pochodzi z małżeństwa mieszanego. Przytaczają oni ponadto pięć innych argumentów na poparcie późniejszego, tj. z okresu powygnaniowego, pochodzenia księgi. Oto ich argumenty:

- 1° Wyrażenie: „w czasach, gdy rządzili sędziowie” (1,1) ma dowodzić, że księga pochodzi z późniejszych czasów.
- 2° Fakt umieszczenia księgi w trzeciej części kanonu hebrajskiego,

- skiego, czyli w Pismach (Ketuwim), ma wskazywać na późniejszą jej kompozycję.
- 3° Księga zawiera aramaizmy, które nie występują w literaturze przedwygnaniowej.
 - 4° Genealogia, znajdująca się na końcu księgi, wskazuje na wpływy szkoły kapłańskiej.
 - 5° Wyrażenie „starodawny zwyczaj w Izraelu” (4,7) wskazuje na to, że ceremonia z butem przy wykupie ziemi i kobiety nie była już praktykowana w czasach pisania księgi.

Argumenty te jednakże nie są przekonujące z następujących powodów:

- 1° Wyrażenie „w czasach, gdy sędziowie sędzili” nie musi oddalać faktu pisania księgi na zbyt późne czasy, Księga Rut mogła być napisana bezpośrednio po zakończeniu się okresu Sędziów.
- 2° Interesujące jest, że w jednym z najstarszych manuskryptów Septuaginty, Księga Rut występuje razem z Księgą Sędziów, nawet bez osobnego tytułu, jakby była integralną częścią Księgi Sędziów, a więc swego rodzaju apendiksem. Również we wczesnych wydaniach kanonu hebrajskiego Księga Rut występowała łącznie z Księgą Sędziów, o czym świadczy Józef Flawiusz.
- 3° Szczegółowe badania wykazały, że aramaizmy, występujące w Księdze Rut, pojawiają się także w literaturze przedwygnaniowej.
- 4° Genealogia umieszczona na końcu Księgi Rut nie musi dowodzić późniejszego jej powstania, chyba że zostałoby wykazane, iż pewne fragmenty Ksiąg Mojżeszowych i Jozuego również były napisane w dobie powygnaniowej.
- 5° Wyrażenie: „starodawny zwyczaj” — niekoniecznie musi odnosić się do bardzo dawnego i zapomnianego zwyczaju.

2. ARGUMENTY NA RZECZ WCZESNEGO POWSTANIA

Skrupulatne studia doprowadziły wielu biblistów do przekonania, że Księga Rut powstała w czasach przedwygnaniowych. Forma literacka księgi wykazuje, że została napisana, prawdopodobnie, we wczesnych latach panowania Dawida.

Zgodnie z tradycją hebrajsko-talmudyczną, autorem jej był Samuel, podobnie jak miał być również autorem Księgi Sędziów i Ksiąg Samuelowych. Fakt ten uzasadniałby jej miejsce między Księgą Sędziów a Księgami Samuelowymi. W późniejszym kanonie hebrajskim Księga Rut musiała być umieszczona przy końcu Biblii, w dziale Pism, gdyż nie była ani prawem, ani też nie można było wykazać, że jest prorocstwem. Zaważył na tym przypuszczalnie także element liturgiczny, tj. przeznaczenie do czytań liturgicznych podczas święta Pięćdziesiątnicy i połączenia jej z księgami, które uzyskały podobne znaczenie⁹⁹.

IV. TŁO HISTORYCZNE

Należy poruszyć kilka kwestii. Kiedy zdarzenia, opisane w księdze, miały miejsce? Co wiemy na temat Moabu? Kim był Booz? O jakim Betlejem jest tutaj mowa?

1. CZASY SĘDZIÓW

Historycznym tłem wydarzeń, opisanych w Księdze Rut, są czasy sędziów. Stwierdza to wstęp księgi: „W czasach, gdy rządili sędziowie” (1,1). Porównanie genealogii Księgi Rut z genealogią Mateusza (1,5) prowadzi do wniosku, że matką Booza była Rahab. Fakt ten wskazywałby na to, że wydarzenia opisane w Księdze Rut mogły mieć miejsce we wczesnym okresie sędziów. Józef Flawiusz jest zdania, że miały miejsce w czasach Helego.

W Palestynie istnieją dwa Betlejemy. Jeden na północy, w kraju Zabulona, drugi na południu, w kraju Judy. Betlejem wspomniany w Księdze Rut jest Betlejem judzkim (1,1.2). Obecnie to miasto liczy 10.000 mieszkańców, znajduje się w odległości 6 km na południe od Jerozolimy.

2. MOAB

Państwo Moabskie rozciągało się w tym czasie na wschód od Morza Martwego między rzeką Arną a potokiem Zared.

⁹⁹ Por. tamże, s. 273.

Kraj był wyczerpany i pasterski, wypasano tam owce i bydło. Moabici byli pochodzenia semickiego, wywodzili się z rodziny Lota. Naczelnym bóstwem Moabitów był bóg Kemosz, któremu składano ludzi w ofierze (2 Król. 3, 26.27). O historii Moabu mówią następujące teksty Starego Testamentu: 4 Mojż. 21,18.26; 22,1—3; Sędz. 3,13.14; 11,12—27; 1 Sam. 14,47; 22,3.4.

V. IDEE PRZEWODNIE

Księga Rut to utwór historyczno-epicki o charakterze poetyckim. Opisuje dramat rodziny Elimelecha, betlejemskiego emigranta w Moabie, i powrót Noemi do ziemi ojczyźnej oraz Boże błogosławieństwo, które towarzyszyło nawróconym.

I. GENEALOGIA

Głównym celem księgi jest informacja dotycząca przodków Dawida, jednego z największych królów Izraela, z którego linii genealogicznej urodził się Mesjasz, Chrystus. Rut przedstawia piękny obraz szlachetnej i bogobojnej kobiety i źródło błogosławieństwa dla wzorcowej rodziny.

2. UNIWERSALIZM

W utworze pokazane zostało Izraelowi, że Bóg Jahwe jest nie tylko Bogiem Izraela, ale Bogiem wszystkich ludzi, którzy w duchu miłości zbliżą się do Niego i uwierzą Mu. Interesujący jest zatem występujący w księdze element religijnego uniwersalizmu.

3. NAWRÓCENIE I ODNOWA SERCA

Bożym planem jest zmienić charakter człowieka i przygotować go do przyjęcia obywatelstwa wiekuiętego Królestwa Chrystusa. Również i ten element wybija się w treści księgi. Znamienny jest pierwiastek symboliczny, występujący w opisie. Stanowi to zresztą w całości wielką lekcję pogładową na temat dramatu utraty wiary oraz błogosławieństwa nawrócenia i wierności.

VI. PODZIAŁ KSIĘGI

Wstęp:

1. Głód w kraju: 1,1.
2. Emigracja: 1,1.2.

I. Pobyt w ziemi Moabskiej: 1,3—18.

1. Noemi traci męża i dwóch synów: 1,3—5.
2. Plan Noemi powrotu do Judy: 1,6—14.
3. Rut decyduje się iść z Noemi: 1,15—18.

II. Ponownie w Izraelu: 1,19—3,18.

1. Powrót i przybycie do Betlejem: 1,19—22.
2. Spotkanie Rut z Boozem: 2,1—23.
3. Noemi układa przyszłe życie Rut: 3,1—18.

III. Małżeństwo Rut i Boosa: 4,1—22.

1. Nabycie dziedzictwa Elimelecha: 4,1—8.
2. Kontrakt kupna: 4,9—12.
3. Małżeństwo: 4,13—17.

Zakończenie

1. Rodowód Boosa: 4,18—21.
2. Potomkowie Boosa: 4,21—22.

§ 9. PIERWSZA I DRUGA KSIĘGA SAMUELOWA

I. NAZWA

Obie księgi, znane jako Pierwsza Księga Samuela i Druga Księga Samuela, stanowiły pierwotnie jedną księgę, zwaną w Biblii Hebrajskiej *Szemuel*. Tak jeszcze działo się w manuskryptach hebrajskich sprzed 1517 roku. Podział na dwie księgi dokonany został już w Septuagincie. Nastąpiło to w III w. przed Chr. wraz z przekładem Biblii Hebrajskiej na język grecki. Pomimo podziału, Septuaginta nie zachowała hebrajskiej nazwy księgi, lecz Pierwszą Księgę Samuela i Drugą Księgę Samuela określiła jako Pierwszą Królewską i Dru-

IV. TŁO HISTORYCZNE

Pierwsza Księga Samuela przedstawia okres przejściowy od sędziów do monarchii Izraela, obejmujący czasy końcowe sędziów, a w szczególności czasy Samuela (1100—1050), ostatniego sędziego, i czasy Saula (1050—1011), pierwszego króla Izraela. Druga Księga Samuela traktuje o czasach królowania Dawida. Dzieje opisane w Pierwszej Księdze Samuela trwają przypuszczalnie w okresie 89 lat, tj. w latach od 1100 — 1011 przed Chr. Druga Księga Samuela opisuje dalsze 40 lat, tj. czasy panowania Dawida (1011—971). Obie księgi obejmują zatem okres 129 lat.

1. SYTUACJA POLITYCZNA ŚWIATA

Okres od 1200 do 900 przed Chr. był w ówczesnym świecie jednym pasmem niepokojów i walk politycznych. Cennych informacji o sytuacji politycznej czasów, w których rozgrywały się wydarzenia opisane w Pierwszej Księdze Samuela i drugiej Księdze Samuela, dostarczają m.in. wyniki badań archeologicznych.

W tych czasach trwała migracja tzw. „Ludów Morskich” z Zachodu na Wschód — z Grecji i Krety, z wysp morza Egejskiego, a nawet z Sycylii i Sardynii. Czasy Pierwszej i drugiej Księgi Samuela przypadają na czas panowania w Egipcie XX dynastii (kapsańskie) faraonów egipskich, panującej w latach 1200—1085 przed Chr. i XXI dynastii (świeckiej) faraonów egipskich, panującej w latach 1085—935 przed Chr. Rządy ich cechuje słabość, upadek narodowy i zamieszanie. Asyria przeżywa swój kryzys. Nie lepiej dzieje się w Babilonii. Zanika prawie całkowicie polityczny wpływ Syrii na Palestynę. Migracja „Ludów Morskich”, napierających z Zachodu, i Aramejczyków, napierających z pustyni Syryjsko-Arabskiej na Asyrię¹⁰⁶, oraz wypływające stąd zaburzenia polityczne, utrzymują w napięciu cały Starożytny Wschód przez okres dwóch stuleci.

¹⁰⁶ J. B. Niemczyk i A. Tachirschnitz, dz.cyt., s. 60—64.

2. SYTUACJA WEWNĘTRZNA

Uwzględniając warunki polityczne ówczesnego świata, pierwsi królowie izraelscy mieli wolną rękę do konsolidacji sił narodowych i wzmocnienia swej władzy w Palestynie. Ich nieprzyjaciółmi były niewielkie narody takie, jak Filistyni, Amalekici, Edomczycy, Madyjanici i Amonici. Narody te zresztą zostały w końcu podbite przez Dawida i podporządkowane Izraelowi.

W okresie sędziów nie zwrócono należytej uwagi na stanowisko lewitów. Nie mając zorganizowanej pracy i środków na utrzymanie, przeszli do innych zajęć (Sędz. 17,7,8; 18,30). Samuel, aby zaradzić złu, utworzył tzw. „osiedla prorockie” lub „szkoły prorockie” w Ramie (1 Sam. 19,19—24). Później szkoły takie zostały założone w Gilgal (2 Król. 4,38), Betel (2 Król. 2,3) i Jerychu (2 Król. 2,15—22). Uczono tam zasad pisania, czytania, muzyki, prawa i historii świętej¹⁰⁷. Pod koniec życia Samuel odegrał określoną rolę w powstaniu ustroju monarchicznego. Początkowo był przeciwny tej formie rządów, ale później zgodził się za radą Bożą na wolę ludu i ustalił tzw. „prawo królewskie” (1 Sam. 10,25), traktujące o obowiązkach i przywilejach króla. Tego prawa nie honorował jednak już pierwszy król izraelski, Saul (1050—1011), stając się samowolnym władcą Izraela.

Po odrzuceniu Saula przez Boga, Samuel wybrał na króla człowieka „według serca” Bożego (1 Sam. 13,14), którym był Dawid, mąż pokorny i wierny Bogu, respektujący autorytet woli Bożej. Po wielu latach doświadczeń i trudów, król-pomazaniec i tułacz, Dawid (1011—971), stał się wreszcie wielkim władcą Izraela. Był on dobrym wodzem i królem, rozszerzył wielkość Izraela i poszerzył granice państwa od Eufratu na północy aż do Nilu na południu. Do takiej potęgi Izrael już nigdy nie doszedł.

V. IDEE PRZEWODNIE

Główną myślą przewodnią obu ksiąg Samuela są dzieje. Jest to zresztą dalszy ciąg dziejów narodowych, zapoczątkowanych historią protoplastów narodu, Abrahama, Izraela i Jakuba, opisanych w księgach Mojżesza.

¹⁰⁷ Por. PP, s. 570.

1. OD TEOKRACJI DO MONARCHII (ASPEKT POLITYCZNY)

Pierwsza Księga Samuela relacjonuje o przejściu od czystej teokracji, trwającej przez ok. 350 lat, a objawiającej się w działalności proroków i sędziów, do monarchii. Jest to ważny element polityczny, wchodzący w krąg dziejów Izraela. Sprawozdanie o rządach Saula wyjaśnia również powód, dla którego dynastia Saula zastąpiona została dynastią Dawida. Druga Księga Samuela przedstawia czasy panowania Dawida, najpierw w Hebronie, a następnie w Jerozolimie, kończąc opisanie nabycia „kniepiska” od Arawny i zbudowania tam ołtarza. Tam potem Salomon wznosił świątynię. Informacja o ostatnich dniach Dawida i jego śmierci podana została w pierwszych rozdziałach Pierwszej Księgi Królewskiej.

2. BIBLIJNA FILOZOFIA DZIEJÓW

W dziejach, opisanych przez obie księgi Samuela, wybija się element Bożej ekonomii wychowania poprzez doświadczenie, naukę wiary i prawość. Interesujący jest element dominacji samowoli złych i ewolucji Bożego kierownictwa w życiu Dawida. Interesująca jest także kwestia początków izraelskiego szkolnictwa i wychowania oraz pierwiastek pneumatologiczny (Duch Boży) i demonologiczny (np. wieszczka z En-Dor). Istotne znaczenie posiada element wierności wobec Boga. W obu księgach występuje również wiele myśli na temat teologii Boga.

VI. PODZIAŁ PIERWSZEJ KSIĘGI SAMUELA

Wstęp

1. Elkana i jego dom: 1,1—8.
2. Wysłuchana modlitwa Anny: 1,9—19.

I. Historia Samuela, izraelskiego reformatora: 1,20—7,17.

1. Narodzenie i wczesne dzieciństwo: 1,20—2,11.
2. Stosunki panujące w stanie kapłańskim: 2,12—38.
3. Wprowadzenie Samuela na urząd proroka: 3,1—4,1.
4. Uprowadzenie „Arki Przymierza” i jej odzyskanie: 4,2—7,1.
5. Dwudziestoletnia służba Samuela: 7,2—6.

6. Klęska Filistynów: 7,7—14.
7. Samuel sędzią: 7,15—17.

II. Inauguracja monarchii: 8,1—15,35.

1. Lud woła o króla: 8,1—22.
2. Pomazania Saula na króla: 9,1—27.
3. Powołanie Saula na króla: 10,1—27.
4. Obwołanie Saula królem (1050): 11,1—12,25.
5. Wojna z Filistynami: 13,1—14,46.
6. Genealogia rodu Saula: 14,47—52.
7. Drugie doświadczenie Saula: 15,1—35.

III. Dawid jako król-pomazaniec i tułacz: 16,1—30,31.

1. Pomazanie Dawida: 16,1—3.
2. Pierwsze dowody odrzucenia Saula: 16,14—23.
3. Wojna z Filistynami, zwycięstwo Dawida nad Goliatem: 17,1—18,8.
4. Zawiść Saula i jej rezultaty: 18,9—19,24.
5. Jonatan przyjacielem Dawida: 20,1—42.
6. Dawid ucieka od Saula: 21,1—22,23.
7. Dawid zdobywa Kellę: 23,1—12.
8. Druga ucieczka Dawida: 23,13—24,22.
9. Śmierć Samuela: 25,1.
10. Doświadczenie Dawida z Nabalem i Abigail: 25,2—44.
11. Ostatnia Saulowa próba zabicia Dawida: 26,1—25.
12. Dawid ucieka do Gat: 27,1—28,2.
13. Saul u wróżki w En-Dor: 28,3—25.
14. Akisz odprawia Dawida: 29,1—11.
15. Najazd Amalekitów i jego rezultaty: 30,1—31.

Zakończenie:

1. Śmierć Saula (1011) i jego synów: 31,1—7.
2. Pogrzeb Saula i jego synów: 31,8—13.

VII. PODZIAŁ DRUGIEJ KSIĘGI SAMUELA

Wstęp

1. Wieść o śmierci Saula: 1,1—16.
2. Pieśń żałobna Dawida: 1,17—27.

- I. Dawid (1011—971) królem nad Judą: 2,1—5,5.
 1. Opozycja rodu Saula do rodu Dawida: 2,1—3,39.
 2. Dawid jedynowładcą Izraela: 4,1—5,5.
- II. Dawid królem nad całym Izraelem: 4,5—24,25.
 1. Wczesne lata pomysłnych rządów Dawida: 5,6—10,19.
 2. Grzech Dawida i jego następstwa: 11,1—21,22.
- III. Hymny Dawida: 22,1—23,7.
 1. Psalm dziękczynny Dawida: 22,1—51.
 2. Ostatnie pouczenie: 23,1—7.

Zakończenie

1. Rycerze Dawida i ich czyny: 23,8—39.
2. Spis ludności i kupno klepiska Arawny: 24,1—25.

§ 10. PIERWSZA I DRUGA KSIĘGA KRÓLEWSKA

I. NAZWA

Obie księgi królewskie tworzyły pierwotnie jedną księgę, zwaną po hebrajsku *Melakim*, co znaczy „Królowie”. Stanowiły one nierozłączną całość aż do czasu wydrukowania Biblii przez Daniela Bromberga w roku 1516/17, kiedy to podzielono księgę na dwie części oznaczone literami hebrajskimi *alef* i *bet*. Septuaginta, dzieląc Księgę Samuela na dwie księgi i traktując je jako Pierwszą Księgę Królewską i Drugą Księgę Królewską, dokonała również podziału księgi królewskiej na dwie części, traktując je jako Trzecią Księgę Królewską i Czwartą Księgę Królewską. Nazwa obu ksiąg królewskich wskazuje na ich treść.

II. TREŚĆ

Treścią obu ksiąg królewskich jest historia monarchii izraelskiej od Salomona aż do niewoli babilońskiej. Początek dzieła zawiera ostatnie wiadomości z życia Dawida.

rządów przez Salomona w roku 971 przed Chr., a koniec — uwolnienie z niewoli Jehojachina w roku 561. Dzieło obejmuje historię Izraela przez okres 410 lat¹⁰⁸. Pierwsza Księga Królewska zawiera historię monarchii izraelskiej od śmierci Dawida poprzez rządy Salomona, podział monarchii na izraelską i judzką w roku 931 przed Chr. i objęcie ich przez Jeroboama i Rechabeama, aż do wstąpienia w roku 854 przed Chr. na tron Jehorama w Judei, a w roku 853 przed Chr. Achazjasza w Izraelu. Druga Księga obejmuje dzieje pozostałych królów, od panowania Achazjasza i Jehorama do upadku królestwa izraelskiego w roku 722 przed Chr. i królestwa judzkiego w roku 586 przed Chr.

III. AUTORSTWO

Kto, kiedy i gdzie napisał księgi królewskie? Jaka jest ich wartość historyczna? Co sądzić o tym dziele w świetle pomników literatury starożytnej? Oto kilka zaledwie pytań, na które trzeba dać odpowiedź.

1. KOMPILACJA

Księgi królewskie obejmują tak znaczny okres czasu, że nie mogły nie być oparte na odpowiednich źródłach. W istocie swej stanowią kompilację odpowiednio dobranego i opracowanego redakcyjnie materiału źródłowego, dokonaną przez redaktora-wydawcę. Są jednak pracą zamierzoną i celową. Wiadomości czerpane przez redaktora-wydawcę z wcześniejszych źródeł zestawione zostały według określonego wzoru i opatrzone komentarzem. Schemat ten przedstawia się następująco: synchronizacja dziejów królów judzkich i izraelskich, czas trwania rządów, ocena moralna rządów, źródło wiadomości, wzmianka o śmierci, miejscu pochowania, ewentualna liczba lat życia władcy¹⁰⁹. Wiele informacji pochodzi bezpośrednio lub pośrednio z kronik dworskich lub świątynnych, np. z Księgi Dziejów Salomona (1 Król. 11,41), Księgi Dziejów Królów Izraelskich (1 Król. 14,19), Księgi Dziejów

¹⁰⁸ Por. WST, s. 303.

IV. TŁO HISTORYCZNE

Księgi królewskie opisują jeden z najbardziej interesujących okresów historii Bliskiego Wschodu. Obejmują dzieje izraelskie w latach 971 przed Chr., tj. od śmierci Dawida, do 561 przed Chr. tj. uwolnienia Jehojachina przez Amel Marduka (Ewil Meradocha), a więc okres 410 lat.

1. SYTUACJA MIĘDZYNARODOWA

Jest to okres, w którym Assyria osiągnęła szczyt swej potęgi politycznej, a jej królowie wyruszyli na podbój świata, w tym także zdobycie Izraela i Judy. W rezultacie tych zaborczych działań pada m.in. w roku 722 przed Chr. państwo północne, izraelskie. Państwo judzkie wówczas ocalało, ale nie na długo. Egipt, w którym panują w tym czasie dynastie XXI — XXVI, nie rezygnuje ze swych planów zaborczych, lecz rywalizuje z Assyrią o kontrolę nad Palestyną i Syrią. Jest to również epoka, w której powstaje imperium neobabilońskie. Neobabilonia w sojuszu z Medią odnosi zwycięstwo nad Assyrią (612 upadek Niniwy) i opanowuje większą część Bliskiego Wschodu, w tym całą Syrię i Palestynę. W roku 586 przed Chr. pada ostatecznie królestwo judzkie, a ludność jego zostaje uprowadzona do niewoli babilońskiej.

2. ŚWIADECTWO HISTORII (ARCHEOLOGII) I BIBLIII¹¹¹

Przez cały ten okres państwo izraelskie i judzkie pozostawało w trwałych i żywotnych kontaktach z narodami Wschodu. Wśród żon Salomona znajdowała się córka faraona, natomiast Hiram, król tyński, cieszył się przyjaźnią Salomona i brał udział w budowie świątyni. Jeroboam, późniejszy król Izraela (931—910), wypędzony przez Salomona z kraju, znalazł azyl w Egipcie (1 Król. 12,2). Rechabeam (931—913) w piątym roku panowania został zaatakowany przez Szyszaka, faraona egipskiego, który najechał na Judeję, i złupił kraj i świątynię. Szyszak, to nie kto inny jak słynny Szeszank I (935—914), założyciel XXII dynastii egipskiej, który pozostawił wzmiankę o tej inwazji. Omri (885—874) był królem, od któ-

Królowi Judzkich (1 Król. 14,29). Znajdują się w nich również informacje zaczerpnięte ze sprawozdań przechowywanych w szkołach prorockich, np. historia Eliasza (1 Król. 17 — 2 Król. 2) i historia Eliseusza (2 Król. 2—13).

Księgi królewskie zawierają wysoce wartościowy i wiarygodny materiał historyczny. Badania archeologiczne i liczne dokumenty pozabiblijne egipskie i asyryjskie potwierdziły w wielu wypadkach niezwykłą ścisłość informacji historycznych zawartych w księgach królewskich¹¹⁰. Opisy wydarzeń przedstawione zostały często w sposób dramatyczny, ale zarazem nie pozbawiony trzeźwej oceny moralnej.

Wysoki poziom dziejopisarstwa, jaki występuje w tych księgach, nie spotykany w żadnych annałach asyryjskich, egipskich czy babilońskich, wskazuje nie tyle na mechaniczną kompilację źródeł, ile na ich redakcyjne opracowanie, graniczące wprost z autorstwem. Pomimo różnorodności materiału, występuje w tych księgach jednolitość treściowa i kompozycyjna. Ta mistrzowska kompilacja wydaje się być dziełem jednej osoby.

2. KOMPILATOR

Kim był jednak ów kompilator-autor ksiąg królewskich? Kiedy dzieło to powstało? Zakończenie dzieła, opisujące tragedię państwa judzkiego, spowodowaną przez Nebukadnesara, zwanego również Nabuchodonozorem (604—562), i zabranie ludu do niewoli babilońskiej oraz uwolnienie Jehojachina przez Ewil Merodaka, czyli Amel Marduka, z więzienia, co nastąpiło po roku 561 przed Chr., wskazuje na ewentualną datę powstania kompilacji. Dzieło więc mogło powstać w czasie niewoli babilońskiej po upadku państwa judzkiego, choć równie dobrze mogło być w tym czasie dokończony. Nie możemy jednak zidentyfikować dokładnie samego kompilatora ksiąg. Według tradycji judaistycznej (Talmud Baba Batra 15a) kompilatorem ksiąg królewskich miał być prorok Jeremiasz. Jeżeli końcową perykopę (2 Król. 25,25—27) potraktujemy jako późniejszy dopisek, to istotnie kompilatorem tych ksiąg mógł być Jeremiasz lub jeden ze współczesnych mu pisarzy natchnionych.

¹¹⁰ Por. tamże, s. 310—311.

regu Asyryjczycy nazwali państwo izraelskie krajem Omri (Met Hamri), Achaba (874—853) wspomina Salmanazar III (833—824) jako biorącego udział w antyasyryjskiej koalicji. Salmanazar III mówi również o królu izraelskim Jehu (841—814), płacącym mu daninę. Z kolei Mesza, król moabski, mówi o płaceniu Achabowi (874—853) daniny oraz o buncie po jego śmierci. Czasy Tiglet-Pilezera III (745—727), odpowiadają okresowi rządów Menachema (753—742), Pekachiasza (742—740) i Ozeasza (732—722) w Izraelu oraz Achaza (735—715) w Judei.

Biblia wspomina o płaceniu trybutu przez Ozeasza, króla izraelskiego, Salmanazarowi V (727—722), królowi Asyrii, o układach Ozeasza z faraonem Egiptu i trzyletnim oblężeniu przez Salmanazara V Samarii, zakończonym upadkiem Izraela w 722 przed Chr. (2 Król. 17). Czasy Hiskiasza (729—686), to czasy Senacheryba, króla asyryjskiego, i Merodach-Baladyna, króla babilońskiego (por. Izaj. 39,1—8). Jozjasz (639—608), opowiadający się za polityką probabilońską, ginie w walce z faraonem Necho, pośpieszającym na pomoc ginącej Asyrii przeciw rosnącej w siłę Babilonii. Epilogiem państwa Judy były walki i klęski za królów Jehojakima (608—598), Jehojachina (598—597) i Sedekiasza (597—586) w czasach Nebukadnecara.

V. IDEE PRZEWODNIE

Chociaż księgi królewskie przedstawiają historię królów hebrajskich od śmierci Dawida i panowania Salomona do upadku królestwa Izraela i Judy, to jednak historia nie jest celem samym w sobie tych ksiąg.

1. MIEJSCE W PLANACH BOŻYCH

Księgi królewskie pokazują jak doświadczenia Hebrajczyków wiązały się z planami Bożymi. Redaktor ksiąg kierował się głębokim motywem religijnym. Izrael był ludem Bożym i jego zadaniem było wypełnianie woli Bożej w praktykowaniu zasad królestwa Bożego. Sprawiedliwość i wierność prawu Bożemu stanowiła podstawę narodowej pomyślności, a grzech — przyczynę klęski. Gdy naród i jego przywódcy byli wierni

Bożemu posłannictwu, wzrastali w siłę i błogosławieństwie, ale gdy chybiali Bożego celu, Izrael doznawał porażek. Naród nie mógł istnieć bez Boga i jego sprawiedliwości. Wybitną rolę odgrywali w tym czasie prorocy.

Okres królewski, to równocześnie symbol wiecznego Królestwa Syna Bożego (Jer. 30,3; 30,9.10; 32,39—41). Występuje tutaj wybitny pierwiastek religijnej filozofii dziejów.

2. OBIEKTYWIZM

Historia hebrajskich władców różni się zasadniczo od historii królów państw ościennych. Tam kroniki były pisane w celu samouwielbienia królewskiego i wysławiania władcy jako budowniczego, myśliwego czy polityka. Królom oddawano boską cześć. Hebrajskie annale nie uwielbiają człowieka, lecz Boga. Sprawozdania o królach izraelskich przedstawiają podziwu godną w tym względzie wstrzeźliwość i skromność, oraz obiektywizm, opisują bowiem nie tylko ich dobre czyny, ale także słabości i upadki.

3. KWESTIE CHRONOLOGICZNO-HISTORYCZNE

Księgi królewskie zawierają ważny materiał historyczny, dotyczący zarówno Izraela, jak i Judy, a także okolicznych narodów. Wspomniane są Tyr i Egipt, okręty z Tarsys, płynące do Ofir po złoto, flota Salomona, stacjonująca w Ezjon-Geber na brzegu Morza Czerwonego, królowa z Saby, królowie asyryjscy Tiglet-Pilezar (2 Król. 15,29) i Salmanazar (2 Król. 17,3) oraz Sancheryb (2 Król. 18,13), zabity przez Adramelecha i Szarezera (2 Król. 19,37), Mesza, król moabski (2 Król. 3,4), płacący Achabowi trybut i inni.

Jedną z wybitnych cech ksiąg królewskich jest ich baza chronologiczna. Chronologia królów przedstawiona została w kolejności objęcia tronu bez względu na to, czy dany król był królem izraelskim, czy judzkim. Cechami chronologii ksiąg królewskich są: po pierwsze — synchronizm, tj. podanie daty początku panowania króla judzkiego w konfrontacji z czasem panowania króla izraelskiego, a po drugie — długość lat panowania każdego z królów. W szeregu wypadkach mamy do czynienia ze współzrządami. Czasami podawana jest data i wydarzenie nawiązujące do panowania królów

państw ościennych. W państwie Judy i Izraela rok śmierci władcy wliczano do liczby lat nowego króla, a po niewoli przyjęto system asyryjsko-babiloński, według którego rok śmierci władcy wliczano do lat panowania tego władcy, a lata nowego władcy liczone od nowego roku¹¹².

4. ASPEKTY TEOLOGICZNE

W księgach królewskich wysuwają się takie elementy, jak kult prawdziwego Boga, stanowisko proroków jako wybitnych czcicieli Boga i nauczycieli ludu oraz sprawy rytuału świątynnego. Dramatem trudnym do pojęcia jest podział królestwa. Reperkusje opisów z ksiąg królewskich występują w księgach kronik. Liczne są także wypowiedzi nowotestamentalne, nawiązujące do ksiąg królewskich, np. mowa o Salomonie, Eliaszu i Elizeuszu. Interesujący jest wreszcie aspekt mesjanistyczny.

VI. PODZIAŁ PIERWSZEJ I DRUGIEJ KSIĘGI KRÓLEWSKIEJ

Wstęp

1. Podeszłe lata Dawida: 1 Król. 1,1—4.
2. Spory dynastyczne: 1 Król. 1,5—5,3.
3. Śmierć Dawida (971): 1 Król. 2,1—11.

I. Panowanie Salomona (971—931): 1 Król. 2,12—11,43.

1. Początek rządów: 1 Król. 2,12—4,34.
2. Budowa świątyni: 1 Król. 5,1—9,9.
3. Rządy Salomona: 1 Król. 9,10—11,43.

II. Od rozdzielenia królestwa do upadku Samarii (931—722): 1 Król. 12,1 — 2 Król. 17,41.

1. Od Jeroboama I do Tibni (931—805): 1 Król. 12,1—16,22.
- 1° Król izraelski Jeroboam I (931—910): 1 Król. 12,1—14,20.

¹¹² Por. tamże, s. 312,313.

- 2° Król judzki Rechabeam (931—913): 1 Król. 14,21,31.
- 3° Król judzki Abijam (913—911): 1 Król. 15,1—8.
- 4° Król judzki Asa (911—869): 1 Król. 15,9—24.
- 5° Król izraelski Nadab (910—909): 1 Król. 15,25—27.
- 6° Król izraelski Baasza (909—886): 1 Król. 15,25—16,7.
- 7° Król izraelski Ela (886—885): 1 Król. 16,8,9.
- 8° Król izraelski Zimri (885): 1 Król. 16,10—20.
- 9° Król izraelski Tibni (885): 1 Król. 16,21,22.

2. Od Omriego do Achazjasza (885—841): 1 Król. 16,24 — 2 Król. 8,29.

- 1° Król izraelski Omri (885—874): 1 Król. 16,23—28.
- 2° Król izraelski Achab (874—853): 1 Król. 16,29—22,40.
- 3° Król judzki Jehoszafat (872—848): 1 Król. 22,41—51.
- 4° Król izraelski Achazjasz (853—852): 1 Król. 22,52 — 2 Król. 1,17.
- 5° Król izraelski Jehoram (852—841): 2 Król. 1,17—8,15.
- 6° Król judzki Jehoram (854—841): 2 Król. 8,16—24.
- 7° Król judzki Achazjasz (841): 2 Król. 8,25—29.

3. Od Jehu do Ozeasa i upadku państwa izraelskiego, czyli północnego (841—722): 2 Król. 9,1—17,41.

- 1° Król izraelski Jehu (841—814): 2 Król. 9,1—10,36.
- 2° Królowa judzka Atalia (841—835): 2 Król. 11,1—21.
- 3° Król judzki Joasz (835—796): 2 Król. 12,1—22.
- 4° Król izraelski Jehoachaz (814—798): 2 Król. 13,1—9.
- 5° Król izraelski Jehoasz (798—782): 2 Król. 13,10—25.
- 6° Król judzki Amazjasz (796—767): 2 Król. 14,1—22.
- 7° Król izraelski Jeroboam II (793—753): 2 Król. 14,23—29.
- 8° Król judzki Azariasz, czyli Uzjasz (790—739): 2 Król. 15,1—7.
- 9° Król izraelski Zachariasz (753—752): 2 Król. 15,8—12.
- 10° Król izraelski Szallum (752): 2 Król. 15,13—15.
- 11° Król izraelski Menachem (752—742): 2 Król. 15,16—22.
- 12° Król izraelski Pekachiasz (742—740): 2 Król. 15,23—26.
- 13° Król izraelski Pekach (752—732): 2 Król. 15,27—31.
- 14° Król judzki Jotam (750—731): 2 Król. 15,32—38.
- 15° Król judzki Achaz (735—715): 2 Król. 16,1—20.
- 16° Król izraelski Ozeasz (732—722): 2 Król. 17,1—41.

III. Dzieje Judy od Hiskiasza do Sedekiasza i zburzenia Jerozolimy przez Nebukadnesera (729—586): 2 Król. 18,1—29,30

1. Czasy reform za króla Hiskiasza (729—686): 2 Król 18,1—20,21.
2. Czasy upadku (606—589): 2 Król 21,1—26.
- 1° Król Manases (606—541): 2 Król 21,1—18.
- 2° Król Amon (541—539): 2 Król 21,19—26.
3. Reformy króla Jozjasza (639—608): 2 Król 22,1—23,30.
4. Upadek królestwa judzkiego (608—586): 2 Król 23,31—25,21.
- 1° Król Jehoaachaz (608): 2 Król 23,31—34.
- 2° Król Jehojakim (608—598): 2 Król 23,35—24,7.
- 3° Król Jehojachin (598—597): 2 Król 24,8—16.
- 4° Król Sedekiasz (597—586): 2 Król 24,17—25,21.

Zakończenie

1. Ustanowienie Gedaliasza namiestnikiem Judei: 2 Król 25,22—26.
2. Ulaskawienie Jehojachina (561): 2 Król 25,27—30.

§ 11. PIERWSZA I DRUGA KSIĘGA KRONIK

I. NAZWA

Podobnie jak księgi Samuela i księgi królewskie, księgi kronik również stanowiły pierwotnie jedną księgę, noszącą w Biblii Hebrajskiej nazwę *Divre hajjamin*, co oznacza „sprawy dni”, czyli dziennik lub rocznik (kronika). Przypuszczalnie był to skrót nazwy *Sefer divre hajjamin*, tj. księgi notującej wydarzenia, prowadzonej na dworach wschodnich (2 Król 14, 18,28; 15,6.21.31; Kron. 27,24; Neh. 12,23; Ester 6,1.2). Tłumacze Septuaginty podzielili księgę na dwie części, nazywając je *Paralipomenon alfa* i *Paralipomenon beta*, co znaczy „pierwsza i druga część rzeczy pominiętych” (w innych księgach). Nie jest to zgodne z rzeczywistością, gdyż księga w znacznej mierze powtarza treść innych ksiąg Pisma Świętego. Wśród biblistów przeważa dziś zdanie, że słowo *paralipomenon* znaczy nie tyle „rzeczy pominięte”, lecz „rzeczy przekazane”, czyli zachowane przez tradycję¹¹⁸. Fakt ten dowodziłby, że tłumacze LXX traktowali te księgi jako uzupełnienie wcze-

¹¹⁸ Por. WST, s. 217.

niejszych przekazów historii świętej, tj. ksiąg Samuela i ksiąg królewskich oraz ksiąg wcześniejszych.

Ze księgi kronik stanowiły w pierwotnym kanonie hebrajskim jedną księgę, wskazuje masorecka notka, wyznaczająca w 1 Kron. 27,23 punkt centralny. Również Józef Flawiusz, Orygenes, Hieronim i świadectwo Talmudu potwierdzają istnienie jednej księgi. Za Septuagintą, podział na dwie księgi przejęła także Vulgata, a w ślad za nią przekłady na języki narodowe, w tym także Biblia Polska. W Biblii Hebrajskiej podział wprowadzony został w roku 1448. Tam księgi kronik znajdują się na końcu, kończąc nie tylko trzecią część Biblii — tzw. Pisma (*Ketuwim*), ale także całą Biblię Hebrajską, tj. Stary Testament.

II. TREŚĆ

Treścią obu ksiąg kronik jest historia objawienia Boga od Adama począwszy, a na pierwszym roku panowania króla perskiego Cyrusa (558—529) skończywszy¹¹⁴. Hieronim (†430) nazwał kroniki „*totius divinae historiae*”. Do czasów Dawida historia święta przedstawiona została w postaci list genealogicznych. Od czasów Dawida następuje właściwe opowiadanie kronikarskie, odpowiadające w dużej mierze treści ksiąg Samuela i ksiąg królewskich, ograniczające się jednak wyłącznie do politycznych dziejów państwa judzkiego z całkowitym pominięciem dziejów królestwa północnego jako odszczepieńczego¹¹⁵. W istocie rzeczy treścią ksiąg kronik jest historia kościelna Jerozolimy na tle dziejów świata i Izraela¹¹⁶. W centrum uwagi jest osoba Dawida i jego dynastia.

III. AUTORSTWO

Wnikliwe badanie hebrajskiego tekstu ksiąg kronik oraz Księgi Ezdrasza i Księgi Nehemiasza wykazuje, że księgi te są niezwykle zbliżone do siebie pod względem słownictwa, stylu i zamierzenia. Fakty te mogą wskazywać na ich wspólnego autora.

¹¹⁴ Niektóre listy genealogiczne kronik sięgają jeszcze późniejszych czasów.

¹¹⁵ Por. tamże, s. 217.

¹¹⁶ Por. J. Niemczyk, *Kompendium, dz.cyt., s. 163.*

1. SWIADECTWO TRADYCJI

Czytając księgi kronik nie trudno zauważyć, że końcowy tekst Drugiej Księgi Kronik jest jakby niedokończony, a jego dokończenie znajduje się w pierwszych słowach Księgi Ezdrasza (2 Kron. 36,22—23; Ezdr. 1,1—3). Miałoby to dowodzić — zdaniem wielu biblistów — że księgi te stanowiły pierwotnie całość. Być może, że wówczas, kiedy w bliżej nieokreślonym czasie rozdzielano księgę kronik od Księgi Ezdrasza, to ostatnie słowa księgi kronik powtórzono w Księdze Ezdrasza, a być może — jak sądzą inni bibliści — pierwsze słowa Księgi Ezdrasza dodano do księgi kronik, aby księga ta nie kończyła się dramatem zniszczenia Jerozolimy.

Kim jednak mógł być autor obu ksiąg kronik? Świadczenia hebrajskie wskazują niedwuznacznie na Ezdrasza jako ich autora, a opinia ta jest bardzo prawdopodobna. Wiele elementów wewnętrznych wskazuje, że Księga Ezdrasza i Księga Nehemiasza również kiedyś stanowiły jedną księgę. Tego zdania jest np. Talmud oraz Orygenes i Hieronim. Ponadto między tymi księgami, a księgami kronik zachodzi, jak już wspomniano, duże podobieństwo słownictwa, stylu i celu. Wszystko to skłania wielu biblistów do opinii, że obie księgi kronik, jak również Księga Ezdrasza i Księga Nehemiasza przedstawiają dzieła jednego autorstwa. Z kolei treść Księgi Ezdrasza i Księgi Nehemiasza wskazuje, że jej autorem był na pewno kapłan, związany ze świątynią jerozolimską drugiej połowy V w. przed Chr. Fakt ten potwierdzałby opinię tradycji, że autorem ich był Ezdrasz, kapłan i nauczony w Piśmie (por. Neh. 12,26).

2. CZASY PERSKIE

Zarówno Księga Ezdrasza (Ezdr. 7,1—21), jak i Księga Nehemiasza (Neh. 2,1; 3,14), wspominają króla perskiego Artakserksesa I (465—423). Jeśli przyjąć, że autorem obu ksiąg kronik oraz Księgi Ezdrasza i Księgi Nehemiasza był Ezdrasz, to nietrudno jest uznać hipotezę, że księgi kronik powstały w ostatnich dekadach V w. przed Chr. Wewnętrzne świadectwa ksiąg kronik również wskazują, że były one pisane, a w najgorszym razie kompilowane, w okresie perskim ok. 400 przed Chr.

Na czasy perskie wskazują wartości monetarne, określone w „darejkach” (1 Kron. 29,7), wprowadzonych przez Dariusza I (522—486). Ponadto genealogia rodu Dawidowego doprowadzona została do szóstego pokolenia po Zerubbabelu (1 Kron. 3,19—24), który — według Ezdr. 2,1 — powrócił do Judei podczas panowania Cyrusa (539—529 przed Chr.). Być może jednak, że imiona te zostały dodane później. Opierając się na fakcie, że przeciętny czas panowania królów izraelskich wynosił 23 lata, to sześć pokoleń wychodzących poza czasy Zerubbabela, sięga ok. roku 400 przed Chr.¹¹⁷. Również lista kapłanów, podana w Neh. 12,10—11, sięga do Jonatana i Judyna. Jonatan jest znany z papirusów elefatyńskich jako najwyższy kapłan, sprawujący swój urząd ok. 410 przed Chr.

Jeśli przyjąć, że wspomniane wyżej księgi stanowiły pierwotnie całość, to czasy kronikarza można określić na podstawie występujących w nich sprawdzianów wewnętrznych, a świadectwa te wskazują na koniec V w. przed Chr., tj. ok. roku 400 przed Chr. jako czas powstania Pierwszej Księgi Kronik i Drugiej Księgi Kronik.

Księgi kronik były przypuszczalnie ostatnimi księgami Starego Testamentu. Świadczy o tym ich położenie na końcu kanonu hebrajskiego. Były już pisane pismem kwadratowym, tj. aramejskim, wprowadzonym według tradycji hebrajskiej właśnie przez Ezdrasza.

3. ŹRÓDŁA

Autor kronik posługiwał się przy pisaniu dzieła licznymi źródłami, przede wszystkim kanonicznymi, do których należy czyć można wszystkie księgi historyczne, od Księgi Rodzaju do Drugiej Księgi Królewskiej¹¹⁸, a następnie pozakanonicznymi, świeckimi, do których należą źródła historyczno-kronikarskie i historyczno-prorockie¹¹⁹. Do źródeł historyczno-kro-

¹¹⁷ WST jest zdania, że genealogia ta sięga do IV w. przed Chr.

¹¹⁸ Por. WST, s. 319. „Do genealogii bowiem w Krn 1,1—9,34 pozostać musiał w Rdz, Wj, Lb, Jos, Sdz i Rt do opowiadań zaś historycznych od 1 Krn 16,1 do końca dzieła brał za podstawę Sm, Krl, z których przytacza niekiedy całe fragmenty w dosłownym brzmieniu (por. np. 1 Sm 21,1—13 z 1 Krn 16,1—13) — WST, s. 318.

¹¹⁹ Por. tamże.

nikarskich zaliczyć należy: „Księgę Królów Judzkich i Izraelskich” (2 Kron. 18,11; 25,26; 28,26; 35,27; 36,8), „Księgę Królów Izraelskich i Judzkich” (2 Kron. 27,7; 35,27; 36,8), „Księgę Królów Izraelskich” (2 Kron. 20,34), „Dzieje Królów Izraelskich” (2 Kron. 33,18) oraz „Księgę Dziejów króla Dawida” (1 Kron. 27,24). Nie jest wykluczone, że dwa pierwsze źródła były kompilacją dwóch odrębnych utworów wspomnianych w księgach królewskich, a mianowicie „Księgi Dziejów Królów Izraelskich” (1 Kron. 15,31; 16,5.14; 20,27; 22,39; 2 Król. 10,34; 14,28; 15,21.26) i „Księgi Dziejów Królów Judzkich” (1 Król. 14,29; 15,7.23; 2 Król. 8,23; 12,19; 15,6.36; 16,19). Źródła te jednak nie zawierały pełnej historii dziejów królewskich, gdyż mówiły o „pierwszych i ostatnich” rzeczach królów (por. 2 Kron. 16,11; 25,26; 28,26; 35,27).

Wśród źródeł historyczno-prorockich znajdują się: w stosunku do dziejów Dawida — „Dzieje Jasnovidza Samuela”, „Dzieje Proroka Natana” i „Dzieje Jasnovidza Gada” (1 Kron. 29,29), w stosunku do dziejów Salomona — „Dzieje proroka Natana” i „Proroctwo Achiasza z Sylo”, „Jasnowiedzenia Jasnovidza Jeddo, dotyczące Jeroboama, syna Nebata” (2 Kron. 9,29), w stosunku do dziejów Rechabeama — „Dzieje Proroka Szemajasza i Jasnovidza Jeddo” (2 Kron. 12,15), w stosunku do dziejów Abiasza — „Historia Proroka Iddo” (2 Kron. 13,22), w stosunku do dziejów Jehoszafata — „Dzieje Jehu, syna Chananiego”, które weszły do „Księgi Królów Izraelskich” (2 Kron. 20,34), w stosunku do dziejów Joasza — „Objaśnienia do Księgi Królewskiej” (2 Kron. 24,27), w stosunku do dziejów Uzzjasza — opis Izajasza, syna Amosa, proroka (2 Kron. 26,22), w stosunku do dziejów Hiskiasza — widzenia proroka Izajasza, syna Amosa (2 Kron. 32,32), w stosunku do dziejów Manassesasa — „Dzieje Jasnovidzów” (2 Kron. 33,19).

Przytoczona lista wskazuje na ogromne bogactwo materiałów źródłowych, dostępnych w czasach Ezdrasza i Nehemiasza, tj. w czasach perskich, i służących za podstawę kroniki narodowych dziejów. Jeśli stwierdzenie, zawarte w 2 Machabejskiej (2,13), jest pewne, to Nehemiasz „zakładając bibliotekę, zebrał (on) księgi o królach i księgi proroków, księgi Dawida i listy królów o ofiarach”. Z dzieł tych mógł z powodzeniem korzystać Ezdrasz, prawdopodobny autor ksiąg kro-

4. RODZAJ LITERACKI

Bibliści są zdania, że księgi kronik posiadają charakter *midraszu*, czyli historii, opowiadania czy objaśnienia budującego (por. 2 Kron. 13,22; 24,27), zawierającego głębszą myśl Bożą¹²⁰. Fakt ten jednak nie przekreśla obiektywnej prawdy historycznej, która występuje w tych księgach i posiada swoją oczywistą wartość. Większość treści zaczerpnął autor-kronikarz z ksiąg Samuela i ksiąg królewskich, a ich wiarygodność została potwierdzona w dokumentach pozabiblijnych. Również dokumenty pozabiblijne potwierdzają szereg faktów zawartych w kronikach, a więc napisy z Karnaku o inwazji Szyszaka (2 Kron. 12,2—11), a napisy Asarhadona i Asurbani-pala o czasach Manassesasa (2 Kron. 33,11—13). Opis kanału podziemnego Hiskiasza (2 Kron. 32,20) jest dokładniejszy niż w księgach królewskich (2 Król. 20,20). Istota *midraszu* nie koliduje z historycznością poszczególnych faktów¹²¹.

IV. TŁO HISTORYCZNE

Rozpatrując kwestie tła historycznego, należy dokonać różniczenia między tłem historycznym powstania dzieła, a tłem historycznym opisywanych dziejów.

1. TŁO HISTORYCZNE POWSTANIA KSIĄG KRONIK

Jeśli przyjąć, że księgi kronik, a także Księga Ezdrasza i Księga Nehemiasza stanowiły pierwotnie jedną księgę, napisaną przez Ezdrasza, który przybył do ziemi judzkiej podczas panowania Artakserksesa I (465—423), to nietrudno jest stwierdzić, że tło historyczne powstania ksiąg kronik jest takie samo jak Księgi Ezdrasza i Księgi Nehemiasza. Księgi kronik jednakże nie dotyczą w swej zasadniczej części czasu, w którym były tworzone, z wyjątkiem ostatnich generacji, o których nadmieniają. Tym czasem poświęcone są: Księga Ezdrasza i Księga Nehemiasza.

¹²⁰ Por. tamże, s. 322—323. Metoda *midraszowa* polega na dostosowywaniu dawnych tekstów biblijnych do aktualnej sytuacji religijnej, historycznej i kulturalnej epoki — por. WST, s. 322.

¹²¹ Por. tamże, s. 324.

2. TŁO HISTORYCZNE TREŚCI

Właściwie tłem historycznym obu ksiąg kronik jest tło historyczne, zawarte w dotychczasowych księgach Biblii, od ksiąg Mojżeszowych począwszy, poprzez Księgę Jozuego i Księgę Sędziów, a skończywszy na księgach Samuelowych i Księgach królewskich. Są to właściwie dzieje świata, a więc i księgach królewskich. Są to właściwie dzieje świata, a więc olbrzymie bogactwo historii ludzkości czasów przeddyluwialnych i postdyluwialnych, tj. czasów prehistorycznych i historycznych, wielkich cywilizacji i imperiów Bliskiego Wschodu, a wreszcie — na ich tle — dziejów ludu Bożego.

V. IDEE PRZEWODNIE

Jakie są idee przewodnie ksiąg kronik? Co wnoszą nowego w opis historii świętej? Jakie są kwestie krytyczne i wartości teologiczne dzieła?

1. RELIGIJNA FILOZOFIA HISTORII

Wiele uwagi przywiązują kroniki do rządów Dawida i Salomona, chociaż nie podają szeregu szczegółów zawartych w księgach królewskich takich jak: rządów w Hebronie, problemu Uriasza, buntu Absaloma, szeregu kwestii z życia Salomona. Widać więc, że korzystano ze źródeł w sposób selekcyjny i zamierzony¹²². Dzieje Judy napisane zostały najwyraźniej z punktu widzenia religijnej filozofii dziejów, akcentującej w całokształcie politycznych dziejów Judy element moralny stosunku do Boga. Królowie izraelscy wspomniani są marginalnie.

Księgi kronik nie stanowią uzupełnienia historii, zawartej w księgach Samuela i królewskich, lecz są odrębnym dziełem, napisanym dla szczególnych celów. A celami tymi było przypomnienie narodowi izraelskiemu, który powrócił z niewoli babilońskiej i odbudował swą państwowość, istoty dziejów przeszłych, a zwłaszcza tego, że między pomyślnością a pobożnością istnieje ścisła współzależność (por. 1 Kron. 10,13; 11,9; 21,7; 2 Kron. 13,18; 16,7; 17,3; 22,7; 25,20; 28,6; 32,25;

¹²² Por. SDABC, t. IV, s. 117,118.

33,10,11; 36,15—17). Tym właśnie elementem moralnym, szczególnie wyeksponowanym, księgi kronik różnią się od ksiąg królewskich. Etyczna ocena rządów poszczególnych królów judzkich została w księgach kronik szczególnie rozbudowana. Drugą cechą charakterystyczną treści ksiąg kronik jest podkreślenie wybitnej roli proroków jako posłańców Bożych, zwłaszcza w momentach kryzysowych. Trzecią cechą jest zwrócenie uwagi na wartości religijne, znajdujące się w wielowym dziedzictwie Judy jako najważniejsze wobec mizernych perspektyw odbudowy wielkomocarstwowego królestwa Dawidowego. Wybitną cechą kronik jest również element patriotyczny przejawiający się w umiłowaniu dziejów ojcystych.

2. UWAGI KRYTYCZNE

Zaskakujące jest występowanie w księgach kronik wielkich liczb, np. darów złota i srebra przekazanych przez Dawida na świątynię (1 Kron. 22,14; 29,3—7). Wielkość 100.000 talentów złota wynosiłaby ok. 3 mld. dol. am., tj. tyle, ile przypuszczalnie było złota w owym czasie na całym Bliskim Wschodzie. Zagadnienie to jest wykorzystywane przez niektórych badaczy Biblii w celach krytycznych, tj. dla wykazania nieścisłości. Problem jednakże może być rozstrzygnięty pomyślnie w aspekcie ostatnich badań biblistycznych. Otóż okazuje się, że Hebrajczycy posługiwali się na oznaczenie liczb zarówno cyframi, jak również ich słownym oznaczeniem. Ponieważ jedynki były oznaczane kreską pionową, podobnie jak litera „i” (po hebrajsku waw), to nietrudno zrozumieć, jakie mogły powstać tutaj możliwości błędu przy przepisywaniu tekstów. Np. idiogram oznaczający „tysiąc” i „sto”, z łatwością mógł być odczytany jako „sto tysięcy”, gdy tymczasem faktycznie oznaczał jedynie „tysiąc sto”¹²³. Trzeba także pamiętać o głównej zasadzie używania wyrażeń, oznaczających duże ilości (np. „tysiąc tysięcy”), oznaczających wyłącznie olbrzymią liczbę, a nie liczbę ścisłą¹²⁴.

Uderza również szczególna skłonność autora ksiąg kronik do zaznaczania danych genealogicznych i statystycznych. Ele-

¹²³ Por. tamże, s. 122.

¹²⁴ Por. tamże, s. 122.

ment ten występuje również w księgach Ezdrasza i Nehemiasza, co może potwierdzać opinię o Ezdraszowym autorstwie kronik.

3. MYSL TEOLOGICZNA

Wartości religijne i teologiczne ksiąg kronik są niezaprzeczalne. Wnoszą one w dzieje święte nie tylko element prozajny (opatrznościowy) na tle historii zbawienia, ale także wiele aspektów szczegółowych z dziejów zbawienia. Na uwagę zasługuje idea królestwa Dawidowego jako symbolu uniwersalnego królestwa mesjanistycznego. Historia przekształca się tutaj w teologię królestwa. Interesująca jest także idea ciągłego postępu, dokonująca się przez liczne reformy religijne (Asy, Jozefata, Hiskiasza, Jozjasza). Ważna jest również idea pokoju jako podstawa pomyślności i należytych warunków budowy świątyni. Podkreślić trzeba aspekt sanktuariologiczny, związany ze świątynią i jej obrzędowością. Cennym elementem jest także kronikarskie nawiązanie do dziedzictwa historycznego wiary i sięgnięcie po najpiękniejsze idee religijne w dziejach narodu.

Dla ludzi, którzy wrócili z niewoli babilońskiej element kronikarski wskazywał na wielkość przeszłe, podczas gdy element prorocki ukazywał wielkość przyszłe¹²⁵. Prawdziwym klejnotem są jednak elementy wiary zakotwiczonej w Jahwe.

VI. PODZIAŁ PIERWSZEJ I DRUGIEJ KSIĘGI KRONIK

Wstęp

1. Genealogia od Adama do Izraela i Edoma: 1,1—2,2.
 2. Potomkowie Izraela: 2,3—7,40.
 3. Genealogia Beniamina: 8,1—40.
 4. Genealogia mieszkańców Jerozolimy: 9,1—34.
 5. Mieszkańcy Gibeonu: 9,35—44.
- I. Dzieje królów w Jerozolimie: 1 Kron. 10,1 — 2 Kron. 9,31.
1. Śmierć Saula (1011): 1 Kron. 10,1—14.
 2. Dawid (1011—971): 1 Kron. 11,1—29,30.
 3. Salomon (971—931): 2 Kron. 1,1—9,31.

¹²⁵ Por. WST, s. 325, 326.

II. Królowie Judy: 2 Kron. 10,1—36,21.

1. Rechabeam (931—913): 10,1—12,16.
2. Abijas (913—911): 13,1—22.
3. Asa (911—869): 14,1—16,14.
4. Jehoszafat (872—848): 17,1—21,3.
5. Jehoram (854—841): 21,4—20.
6. Achazjasz (841): 22,1—9.
7. Atalia — uzurpatorka (841—835): 22,10—23,21.
8. Joasz (835—796): 24,1—27.
9. Amazjasz (796—767): 25,1—28.
10. Azariasz lub Uzzjasz (790—739): 26,1—23.
11. Jotam (750—731): 27,1—9.
12. Achaz (735—715): 28,1—27.
13. Hiskiasz (729—686): 29,1—32,33.
14. Manasses (696—641): 33,1—20.
15. Amon (641—639): 33,21—25.
16. Jozjasz (639—608): 34,1—35,27.
17. Jehoachaz (608): 36,1—4.
18. Jehoakim (608—598): 36,5—8.
19. Jehojachin 598—597): 36,9,10.
20. Sedekiasz (597—586) i upadek Jady: 36,11—21.

Zakończenie

1. Zakończenie niewoli przez Cyrusa: 36,22.
2. Dekret Cyrusa: 36,23.

§ 12. KSIĘGA EZDRASZA I KSIĘGA NEHEMIASZA

I. NAZWA

W Biblii Hebrajskiej, księgi Ezdrasza i Nehemiasza występowały pierwotnie jako jedna księga, nazwana imieniem Ezdrasza (*Ezra*), który uchodził według tradycji hebrajskiej za jej autora. W Septuagincie księga ta tworzy nadal jedną całość i występuje pod nazwą *Ezdra beta*, gdyż *Ezdra alfa* to apokryf. Pierwszym, który nazwał obie księgi — Księga Ezdrasza i Księga Nehemiasza — był Hieronim. Potem, w roku 1448 wprowadzono ten podział do Biblii Hebrajskiej. W niektórych wydaniach Vulgaty *Ezdra alfa* z LXX występuje

jako tzw. Trzecia Księga Ezdrasza, zawierająca wyjątki obu ksiąg kronik oraz z Księgi Ezdrasza i Księgi Nehemiasza, jak również tzw. Czwarta Księga Ezdrasza, będące księgami apokryficznymi¹²⁶. Nazwy Księga Ezdrasza i Księga Nehemiasza występują również w polskich przekładach Biblii.

II. TREŚĆ

Treścią ksiąg Ezdrasza i Nehemiasza są dalsze dzieje narodu izraelskiego, tj. po niewoli babilońskiej. Stanowią kontynuację ksiąg kronik. Opisują historię narodowo-religijnego i politycznego odrodzenia państwa judzkiego w okresie powygnaniowym. Na podstawie dekretu króla perskiego Cyrusa (533—530) z roku 536 wyrusza z Babilonu pierwsza grupa wygnańców pod wodzą Szeszbassara (Zerubabela) i Jeszua, a po dotarciu do Jerozolimy buduje ołtarz i składa ofiarę, po czym rozpoczyna budowę świątyni. Pracę przy świątyni są wstrzymywane pod wpływem intryg Samarytan i ich oskarżeń przed Kserksesem (Kambyzesem 530—522) i Artakserksesem (Smerdisem Samozwańcem — 522)¹²⁷. Pod wpływem nawoływań ze strony proroków Aggeusza i Zachariasza oraz dekretu Dariusza Wielkiego (522—486) z ok. roku 520 przed Chr. wznowiona została odbudowa świątyni i nastąpiło jej ukończenie w szóstym roku Dariusza, tj. w roku 515 przed Chr. W siódmym roku Artakserksesa I (465—423), tj. w roku 457 udaje się do Palestyny druga grupa repatriantów pod wodzą Ezdrasza, który dokonuje reformy. W dwudziestym roku Artakserksesa, tj. w 445 przed Chr., przybywa do Jerozolimy Nehemiasz i dokonuje rekonstrukcji murów. Wraz z Ezdraszem przeprowadza szeroko zakrojoną reformę religijną. Potem Nehemiasz wraca do Persji. W trzydziestym drugim roku Artakserksesa, tj. w roku 423 przed Chr., Nehemiasz ponownie przybywa do Jerozolimy.

III. AUTORSTWO

Uwzględniając opinie tradycji, jak również element językowy, autorem Księgi Ezdrasza i Księgi Nehemiasza, stano-

¹²⁶ Por. WST, s. 328.

¹²⁷ Por. SDABC, t. III, s. 347—348.

wiących pierwotnie jedną księgę, a także obu ksiąg kronik — była ta sama osoba. Tradycja judaistyczna przypisuje główne autorstwo tych ksiąg Ezdraszowi (Baba Bathra 15a), Nehemiaszowi zaś ich dokończenie. Chociaż księgi nie twierdzą wyraźnie, że autorem całości był Ezdrasz, to równocześnie treść ich temu nie zaprzecza.

1. DZIEŁO ŹRÓDŁOWE

Autor przy redakcji dzieła posługuje się różnymi źródłami, chociaż nigdzie nie określił ich bliżej. Do źródeł tych zaliczyć należy: materiały z czasów Zerubabela (np. Ezdr. 1—4), Aggeusza i Zachariasza, pamiętniki Ezdrasza (Ezdr. 7—10), pamiętniki Nehemiasza (Neh.), dokumenty urzędowe¹²⁸ takie, jak dekrety (Ezdr. 1,2—3; 6,6—12) i listy (Ezdr. 4,11—18; 5,7—17), a wreszcie tablice genealogiczne (Ezdr. 2,1—67) i inne źródła. Zmiana pierwszej osoby na trzecią, występująca w treści dzieła, nie przedstawia większego znaczenia, gdyż jest metodą znaną i występującą nie tylko w literaturze biblijnej, ale także pozabiblijnej. Ponieważ księgi zawierają katalogi kapłanów i lewitów aż do ok. 400 r. przed Chr. (Neh. 12,10.11.22), to należałoby stąd wnioskować, że dzieło zostało napisane w tym mniej więcej czasie. Ezdrasz był uczonym i biegłym w prawie (Ezdr. 7,6), pragnącym zapoznać lud z nauką świętych ksiąg (Neh. 8,1—8). Byłoby wprost niezrozumiałe, gdyby taki mąż nie opisał dla zbudowania ludu, a zwłaszcza przyszłych pokoleń, wielkich wydarzeń swoich czasów. Słuszne jest zatem upatrywanie w Ezdraszu autora Księgi Ezdrasza i Księgi Nehemiasza. Dzieło posiada wybitny walor historyczny¹²⁹.

2. KWESTIA ARAMEIZMÓW

Użycie w dwóch przypadkach języka aramejskiego podkreślone było w przeszłości przez niektórych biblistów jako dowód późniejszego autorstwa dzieła. Argument ten

¹²⁸ Por. WST, s. 329—330.

¹²⁹ Uważa się nawet, że Księga Ezdrasza i Księga Nehemiasza są bardziej zbliżone do utworów historycznych niż kroniki — por. tamże, s. 330. Doskonale oddają tło historyczne owych czasów — por. tamże.

jest obecnie — wobec odkrycia licznych aramejskich rękopisów z czasów perskich — nie do utrzymania. Między aramejszczyzną Księgi Ezdrasza a aramejszczyzną odkrytych dokumentów zachodzi znakomite podobieństwo. Język aramejski stał się urzędowym językiem imperium perskiego i był używany w dekretach i zarządzeniach, a także w korespondencji handlowej i dokumentach prawnych. Człowiek tak wykształcony jak Ezdrasz z łatwością mógł posługiwać się zarówno językiem ojczystym, jak i językiem urzędowym swoich czasów. Wobec rozpowszechnienia języka aramejskiego i świątyni powszechnej jego znajomości, autor nie uważał za konieczne przetłumaczenie aramejskich fragmentów na język hebrajski.

IV. TŁO HISTORYCZNE

Księga Ezdrasza i Księga Nehemiasza są — oprócz Księgi Estery — jedynymi księgami historycznymi czasów powygnaniowych, pozwalającymi na odtworzenie dziejów izraelskich tego okresu. Nie opisują one jednak tych dziejów w nieprzerwanej sekwencji, lecz niektóre tylko ich okresy. W ten sposób powstają luki dziejowe, o których niewiele można powiedzieć.

1. INFORMACJE OGÓLNE

Ezdrasz sprawozdał przede wszystkim powrót Izraelitów z niewoli babilońskiej pod wodzą Zorobabela (Zerubbabela), wznowienie kultu ofiarniczego i rozpoczęcie odbudowy świątyni. Wszystko to wydarzyło się w ciągu pierwszych 2 lat rządów króla perskiego Cyrusa w Babilonie. Podczas następnych 13 lat praca wolno posuwała się naprzód z powodu zewnętrznych trudności. Potem pojawia się opis dokończenia budowy świątyni i poświęcenia jej za czasów Dariusza I (522—486). Następny okres, wynoszący około 60 lat, Ezdrasz pozostawia bez opisu. Dopiero w roku 457 przed Chr. Ezdrasz zostaje wysłany do Judei przez króla Artakserksesa (465—423) z daleko idącymi pełnomocnictwami zorganizowania państwowości judejskiej według prawa Mojżeszowego, pozostającej jednak w stosunku wasalczym wobec imperium perskiego.

Sprawozdaje zatem o swym przybyciu do Jerozolimy i niektórych reformach, lecz relacje te przerywa na okres przeszło 10 lat, tj. do czasu, gdy na scenie dziejowej Jerozolimy pojawia się Nehemiasz jako gubernator, aby zrelacjonować znów jego działalność w księdze noszącej potem imię Nehemiasza.

Wydarzenia opisane w Księdze Ezdrasza i Księdze Nehemiasza mają miejsce w pierwszym okresie dziejów imperium perskiego, istniejącego od roku 539 przed Chr., tj. po upadku państwa babilońskiego, pokonanego przez armię Cyrusa, aż do śmierci Dariusza III w 330 przed Chr., tj. do chwili kiedy imperium perskie przestało istnieć, zawładnięte przez Aleksandra Wielkiego. Historia powygnaniowa Żydów rozpoczęła się „w pierwszym roku panowania Cyrusa, króla perskiego” (Ezdr. 1,1.). Imperium Perskie rozciągało się od wód pustynnych Iraku na wschodzie aż do granic Małej Azji na zachodzie oraz od gór armeńskich na północy do granic Egiptu na południu. Cyrus, założyciel imperium, był monarchą światłym i łaskawym, dającym wolność podbitym przez Babilon ludom. W tej sytuacji również Żydzi otrzymali prawo powrotu do Palestyny i odbudowania świątyni. W przeważającej mierze królowie perscy zarządzili według zasad równości i pokoju, a urzędnikom swym nakazywali uwzględnianie interesów lokalnych i narodowych ludów. Religią państwową była monoteistyczna religia Zoroastri, stojąca o wiele wyżej niż bałwochwalcze kultury czasów babilońskich.

2. DZIEJE ODBUDOWY PAŃSTWOWOŚCI IZRAELSKIEJ

Po zdobyciu Babilonii, Cyrus z całą pewnością poznał Daniela, wybitnego, w podeszłym już wieku, wieloletniego wysokiego urzędnika i doradcę królów babilońskich, którego rady z pewnością sam bardzo poważał. Za pośrednictwem Daniela musiał Cyrus zapoznać się z prorocstwem Izajasza, dotyczącym jego roli w kwestii uwolnienia narodu izraelskiego (Izaj. 44,21—45,13)¹⁰⁰. Odpowiadało to zresztą jego ogólnej polityce narodowej, której pozostał wiernym przez dziewięć lat swych rządów. Zginął w walce na Wschodzie.

Żydzi, powróciwszy z niewoli, zastali wrogo nastawione

¹⁰⁰ Por. PK, s. 337.

otoczenie. Szczególnie zaś niepokoił ich Samarytanie, lud o mieszanej narodowości i religii, napływowego pochodzenia. Ponieważ Cyrus był zajęty ugruntowywaniem swego imperium, poczynania nieprzyjaciela Izraela uchodziły bezkarnie, a dzieło odnowy kultu napotykało na trudności.

Po śmierci Cyrusa rządy objął jego syn Kambyzes (530—522). Rządził przez osiem lat. Jego największym wyczynem było podbicie w roku 525 przed Chr. Egiptu. On również był przychylnie ustosunkowy do Żydów, co zresztą wynika z dokumentów znalezionych w Egipcie, a pochodzących z jego czasów. Nie ma jednak dowodów, aby czynnie wspierał odbudowę izraelskiej świątyni. Krótkie panowanie w roku 522 przed Chr. Smerdisa Samorwańca stanowiło niekorzystny dla Żydów okres dziejów. Podczas panowania tego władcy, określonego potem przez Dariusza I jako „burzyciela świątyń”, praca przy odbudowie jerozolimskiej świątyni ustała, głównie z powodu Samarytan, aż do Dariusza I (522—486), który — po objęciu władzy — porzucił na dokończenie dzieła. Era rządów Dariusza I, zwanego Wielkim, nacechowana była pomyślnością, rozwojem i porządkiem. Korzystali z tego również Izraelici. Pod duchowym kierownictwem proroków Aggieusza i Zachariasza dokończyli oni odbudowę świątyni i poświęcili ją w szóstym roku panowania Dariusza I, tj. w roku 515 przed Chr.

3. DZIAŁALNOŚĆ EZDRASZA I NEHEMIASZA

Niekorzystne czasy nastąpiły dopiero wówczas, gdy Dariusz I postanowił, pod koniec zresztą swoich rządów, dokończyć inwazji Grecji (490 przed Chr. — bitwa pod Maratonem). Od tego czasu mnożące się trudności i walki z Grecją, w Egipcie i w innych miejscach zachwiały pokojem i stabilnością kraju. Dwaj następní królowie perscy, Kserkses (486—465) i Artakserkses (465—423), byli władcami słabymi, ulegającymi wszechwładnym doradcom pałacowym. Wyczerpujące wojny greckie (480 przed Chr. bitwa pod Termopilami i Salaminą), powstanie egipskie i niepokoje w różnych częściach imperium, wskazywały na schyłkową już fazę państwa perskiego.

W tym właśnie okresie, podczas powstania w Egipcie, które miało miejsce w latach 462—454 przed Chr., Ezdrasz otrzymał od króla Artakserksesa najszersze pełnomocnictwa

dotyczące odbudowy państwowości żydowskiej. Leżało to zresztą w interesach polityki monarszej. Król potrzebował silnych przyjaciół na południowych rubieżach kraju, tym bardziej że Judea leżała na ważnym szlaku do Egiptu. Potem, gdy w ok. roku 450 przed Chr. satrapia, do której należała Judea, zbuntowała się, Artakserkses najwidoczniej poparł deklarujących swą lojalność Samarytan przeciw Żydom w obawie przyłączenia się Judei do rebelii. Łatwo jest zrozumieć, że w tej sytuacji Artakserkses mógł upoważnić Samarytan do powstrzymywania odbudowy murów Jerozolimskich, których wznoszenie było w dużym stopniu zaawansowane. Ale z chwilą zaprowadzenia porządku w satrapii stosunki z władzą królewską Persji ponownie się poprawiły. Nehemiasz, zaufany dostojnik dworski, uzyskał stanowisko gubernatora Judei i dokończył, choć nie bez trudności, przeciwności i niebezpieczeństw, odbudowę miejskich murów Jerozolimy. Władzę gubernatora pełnił przez dwa okresy, w dwudziestym roku Artakserksesa i trzydziestym drugim roku Artakserksesa, a równocześnie okazał się wybitnym przywódcą narodowym. Zbudował stosunkowo mocne pod względem religijnym i moralnym, społecznym i politycznym fundamenty życia narodu, co odegrało dużą rolę w okresie późniejszym.

V. IDEE PRZEWODNIE

Mysłą przewodnią Księgi Ezdrasza i Księgi Nehemiasza jest nie tylko historyczne sprawozdanie o czasach powygnaniowych, ale także — i przede wszystkim — wykazanie wypełnienia się Bożych obietnic, zawartych w prorocत्वach Izajasza i Jeremiasza, stwarzających szansę odnowy przymierza z Bogiem, a przy tym także odbudowy narodowej egzystencji i przyszłego współdziałania narodu z Bogiem w realizacji jego historiozobawczych celów.

Treść księgi podkreśla znaczenie wartości religijnych, dziedzictwa wiary i elementów kultowych jako wartości nadrzędnych wobec potrzeby rezygnacji z ambicji polityczno-narodowych. Stało się oczywiste, że ani Ezdrasz ani Nehemiasz nie byli w stanie odrodzić niepodległego bytu narodu¹²¹.

¹²¹ Por. WST, s. 338.

Treść ksiąg ponadto wskazuje z jednej strony na wartość słowa proroczego zawartego w prorocत्वach Izajasza i Jere-miasza, a z drugiej — dostarcza historycznego oparcia dla pro-roctw występujących np. w Księdze Daniela, w ich realizacji planów Bożych. Wskazuje również na uwarunkowanie geopolityczne, ale zarazem na znaczenie wiary oraz lojalności wobec Boga i mądrości przywódców ludu.

VI. PODZIAŁ KSIĘGI EZDRASZA I KSIĘGI NEHEMIASZA

Wstęp

1. Dekret Cyrusa: Ezdr. 1,1—11.
2. Liści wracających wygnańców: Ezdr. 2,1—67.
3. Wznowienie kultu i rozpoczęcie odbudowy świątyni: Ezdr. 2,68—3,13.

I. Trudności w odbudowie świątyni: Ezdr. 4,1—4,24.

1. Czasy Kserksesa (Kambyzesa?): Ezdr. 4,6.
2. Rządy Artakserksesa (Smerdisa?): Ezdr. 4,7—23.
 - a) List Biszlama do Artakserksesa (Smerdisa?): Ezdr. 4,7—16.
 - b) Zezwolenie Samarytanom na powstrzymanie prac: Ezdr. 4,17—22.
 - c) Powstrzymanie prac: Ezdr. 4,23—24.

II. Odbudowa świątyni za czasów Dariusza I: Ezdr. 5,1—6,22.

1. Wezwanie prorockie Aggeusza i Zachariasza: Ezdr. 5,1,2.
2. Wizyta Tattenaja w Jerozolimie: Ezdr. 5,3—17.
3. Dekret Dariusza: 6,1—12.
4. Ukończenie odbudowy świątyni i jej poświęcenie: Ezdr. 6,13—22.

III. Dekret Artakserksesa i działalność Ezdrasza: Ezdr. 7,1—10,14.

1. Dekret Artakserksesa: Ezdr. 7,1—28.
2. Powrót z Babilonu nowej fali repatriantów: Ezdr. 8,1—36.
3. Powrót Ezdrasza: Ezdr. 9,1—10,44.

IV. Pierwszy okres rządów gubernatorskich Nehemiasza: Neh. 1,1—12,47.

1. Przybycie Nehemiasza do Jerozolimy: Neh. 1,1—2,11.
2. Odbudowa murów: 2,12—6,19.
3. Plany zaludnienia Jerozolimy: Neh. 7,1—13.
4. Religijna reforma Ezdrasza i Nehemiasza: Neh. 8,1—10,39.
5. Repopulacja Jerozolimy: Neh. 11,1—36.
6. Lista świątynnego porządku: Neh. 12,1—26.
7. Poświęcenie murów: Neh. 12,27—43.
8. Ustanowienie skarbników: Neh. 12,44—47.

V. Drugi okres rządów gubernatorskich Nehemiasza: Neh. 13,1—29.

1. Oddzielenie się Żydów od pogan: Neh. 13,1—3.
2. Usunięcie Tobiasza ze świątyni: Neh. 13,4—9.
3. Reforma służby lewickiej, przestrzeganie dziesięciny: Neh. 13,10—22.
4. Kwestia małżeństw mieszanych: Neh. 13,23—29.

Zakończenie

1. Końcowe postanowienia: Neh. 13,30—31.
2. Modlitwa: Neh. 13,31.

§ 13. KSIĘGA ESTERY

I. NAZWA

Nazwę swą Księga Estery wzięła od jej głównej bohaterki, jaką była Estera. Pierwotnie imię Estery brzmiało *Haddassa* (2,7), co oznacza „mirt”. Przed małżeństwem z Achaszwerosem, czyli Kserksesem I (486—465), królem perskim, imię jej zostało zmienione na perskie imię *Estera*, co oznacza prawdopodobnie „gwiazda”, przypuszczalnie celem ukrycia jej prawdziwej narodowości. Opiekunem był jej kuzyn, Mardochej, bratanek jej ojca, który adoptował ją jako córkę. W Biblii Hebrajskiej Księga Estery należała do tzw. Pism (*Ketuwim*) i wchodziła w skład tzw. pięciu *megillot*, czyli zwojów (obok Pieśni nad Pieśniami, Trenów, Księgi Kaznodziei Salomona i Księgi Rut).

rzanina Artabanusa. Wydaje się jednak, że imperium perskie nadal egzystowało. Księga zatem mogła być napisana po śmierci Kserksesa, a przed upadkiem w roku 331 przed Chr. imperium perskiego.

2. AUTOREM KSIĘGI MORDOCHAJ?

Inni bibliści są z kolei zdania, że autorem księgi mógł być sam Mordochaj. Fakt, że piastował on niższy urząd dworski (Ester 2,11.19,21—23; 3,2—5; 4,1.2.6; 5,13), zanim powołany został na stanowisko premiera państwa (8,1.2.7—10.15; 9,3.4.20,31; 10,3), doskonale odpowiada znakomitej znajomości przez autora dzieła zwyczajów i przepisów pałacowych. Co więcej, Mordochaj został wspomniany w Księdze Estery jako nie tylko osoba znająca zwyczaje perskie, ale także mająca dostęp do dokumentów urzędowych. Mordochaj mógł zatem być również autorem księgi.

Tabliczki klinowe, znajdujące się w Berlińskim Muzeum, wspominają wysokiego urzędnika państwowego imieniem Marduka (babilońska transliteracja imienia Mordochaj?), który z tytułem *sipir* „służył jako wpływowy doradca” na dworze królewskim w Suzie czasów Kserksesa¹²². W źródłach biblijnych i pozabiblijnych inna osobistość tej rangi nie jest znana.

Z zapisu biblijnego wynika, że na zlecenie Kserksesa i w jego imieniu Estera i Mordochaj zredagowali dekret wyjaśniający zmianę polityki królewskiej, który został następnie rozpisany i rozesłany przez urzędników królewskich (8,7—14; 9,31.32). Niektórzy badacze są zdania, że treść Księgi Estery stała się częścią składową dekretu, ale jest to mało prawdopodobne. Jest również możliwe, że Mordochaj napisał Księgę Estery jako załącznik do wspomnianych dokumentów. Relacja w trzeciej osobie nie jest kwestią istotną.

3. AUTOR JEST NIEZNANY

Mimo wszystko autor Księgi Estery jest nie znany. Z całą pewnością był on judejczykiem przebywającym w Suzie podczas wydarzeń opisanych w księdze, mającym dostęp do dworu królewskiego i rozgrywających się wydarzeń.

¹²² Por. SDABC, t. III, s. 458.

4. RODZAJ LITERACKI

Jakkolwiek nieprawdopodobny wydaje się wobec tolerancyjnej polityki Achemenidów względem Żydów dekret eksterminacyjny Hamana, chociaż leżący w granicach możliwości absolutnych rządów królów perskich, to jednak szereg elementów przemawia za historycznością księgi. Zmysłowość i wybuchowość Aswerusa odpowiada usposobieniu Kserksesa I. Historyczna wydaje się także uczta, gdyż właśnie przed wyprawą do Grecji, Kserkses znany był z urządzania wielkich uczt. Relacja biblijna znajduje nadto potwierdzenie w święcie żydowskim *Purim*¹²³.

IV. TŁO HISTORYCZNE

Po śmierci Dariusza I Hystaspesa, zwanego Wielkim, w roku 486 przed Chr., tron objął syn jego, Kserkses, który panował aż do 465 przed Chr., kiedy to tron perski przejął z kolei jego syn, Artakserkses. Achaszwerosz biblijny jest historycznym Kserksesem (486—465). Imię Achaszwerosz lub Aswerus jako jego zlatynizowana forma jest hebrajskim odpowiednikiem babilońskiego imienia Achszijarszu. Tłumacz Septuaginty pomylił Aswerusa z Artakserksesem. Aswerus z Księgi Ezdrasza i Księgi Estery nie jest identyczny z Aswerusem z Księgi Daniela (9,1), który był ojcem Dariusza Meda. Wszystko wskazuje, że Achaszwerosz z Księgi Estery to właśnie Kserkses I (486—465), król perski.

1. POLITYKA WEWNĘTRZNA I ZAGRANICZNA PERSJI

Podczas ostatnich lat rządów Dariusza Hystaspesa i wczesnych lat rządów jego syna Kserksesa oraz jego następcy Artakserksesa, imperium Perskie stało u szczytów swej potęgi, panując na obszarze od Indii aż do Etiopii (1,1). Suza była jedną z ówczesnych stolic państwa, dzieląc ten zaszczyt z Ekbataną i Persepolis. Persowie należeli do rasy indoeuropejskiej.

Patrząc na zagadnienie z punktu widzenia biblijnego, głów-

¹²³ Por. WST, s. 354.356.

nym wydarzeniem rządów Cyrusa (550—530), pierwszego króla perskiego, było wydanie dekretu w roku 536 przed Chr. o uwolnieniu Żydów i odbudowaniu świątyni (Ezdr. 5,13). Zgodnie z tym, Zerubbabel wyruszył z Babilonii do Jerozolimy z pierwszą grupą repatriantów żydowskich i rozpoczął dzieło odbudowy świątyni (Ezdr. 1,3—6; 3,1—10). Po jakimś czasie praca została wstrzymana na skutek pewnych trudności (Ezdr. 4,1—5,24; Agg. 1,1—4). Właśnie podczas rządów Kambyzesa (530—522), syna Cyrusa, a zwłaszcza Smerdisa Samozwańca w roku 522, trudności te się spotęgowały i praca ustała. Z chwilą jednakże wstąpienia na tron Dariusza I Hystaspesa (522—486) sytuacja uległa poprawie i Dariusz I wydał nowy dekret o odbudowie świątyni w roku 519, potwierdzający dekret Cyrusa (4,24; 6,1). Dzięki temu świątynia Zerubbabela została dokończona w roku 515 przed Chr. (Ezdr. 6,1,15).

Na początku V w. przed Chr. nasiliła się ekspansja perska na miasta jońskie, leżące na zachodnim brzegu Małej Azji. Ateńczycy zaczęli wspierać zamieszkujących w nich Greków w ich walce o wolność przeciw Persom. Dariusz postanowił za to ukarać Ateńczyków. Wyprawił się przeto ze swym wojskiem przeciw Ateńczykom, lecz pod Maratonem (490) wojska jego zostały pobite, w związku z czym zmuszony był powrócić. Drugiej swej wyprawy nie doczekał, gdyż zmarł w roku 486 przed Chr. Przeciwko Grekom wyruszył jednak jego syn Kserkses, lecz znów wojska jego — po zwycięstwie pod Termopilami — zostały pokonane pod Salaminą (480). Kserkses powrócił do Persji, natomiast wojnę z Grekami powierzył swemu generałowi, Mardoniuszowi, lecz i on został pokonany w następnym roku, tj. w roku 479 przed Chr., pod Platejami, co spowodowało zaniechanie dalszych inwazji perskich na Europę.

2. OKOLICZNOŚCI PRÓBY EKSTERMINACJI ŻYDÓW

Wielka uczta, o której wspomina księga, w trzecim roku Kserksesa, tj. w roku 483, odbyła się przypuszczalnie przed opuszczeniem Suzy i nieszczęsną ekspedycją na Grecję. Przed tą właśnie ekspedycją, która rozpoczęła się w roku 482/81 przed Chr., wydany został dekret o naborze dziewcząt do haremu królewskiego (Ezdr. 2,3). Po przybyciu do Suzy, Estera została przedstawiona królowi i stała się ulubioną jego żoną.

Ciągle niepokoje na zachodnich brzegach Małej Azji, wzniecone przez Greków, oraz zaburzenia polityczne w innych częściach imperium musiały zaostrzyć rygorizm polityczny króla, w związku z czym mógł skłonić się król do planu Hamana wytepienia Żydów. Gdyby plan się powiódł, byłoby to odstępniem od tradycyjnej życzliwości królów perskich dla Żydów. Plan jednak się nie powiódł dzięki postawie Estery, w rezultacie czego życzliwość ta została jeszcze bardziej wzmocniona, co w konsekwencji otworzyło drogę do dalszych osiągnięć politycznych Żydów, a mianowicie przyszłej działalności Ezdrasza i Nehemiasza, zwłaszcza zaś wydania w roku 457 przed Chr. dekretu Artakserksesa, zapewniającego pełną autonomię państwową pod zwierzchnictwem gubernatora Nehemiasza w ramach imperium perskiego. Na pamiątkę ocalenia ustanowili Żydzi święto *Purim* (od rzucania losu — *pur*).

Interesujący jest chronologiczny rozwój wydarzeń, opisanych w Księdze Estery¹⁸⁴.

V. IDEE PRZEWODNIE

Niewola babilońska stanowiła wyłom w życiu narodu judejskiego. Żydzi nie byli już więcej narodem, ale raczej wspólnotą rasową i religijną. Pismo Święte nie notuje systematycznej historii wygnania, ukazuje jedynie niektóre fakty i nastroje panujące wśród wygnańców w takich księgach, jak Księga Daniela i Księga Estery, a częściowo Księga Jeremiaśza i Księga Ezechiela. Księga Estery należy do owych pięciu zwojów, które od czasów starożytnych odczytywane były w synagogach podczas świąt. Wydaje się, że ten element kultowy zadecydował o miejscu księgi w kanonie hebrajskim, a porządek owych — wspomnianych już — pięciu zwojów jest

¹⁸⁴ Chronologia ta przedstawia się następująco (por. SDABC, t. III, s. 460):

Wydarzenie	tekst	dzień	miesiąc	rok	data przed Chr.
1. Wielka uczta	1,3	—	—	3	14.IV.483—2.IV.482
2. Estera na dworze	2,12	—	10	6	1.I.479—30.I.479
3. Estera królową	2,16	—	10	7	22.XII.479—19.I.478
4. Rzucenie losów	3,7	—	1	12	5.IV.474—3.V.474
5. Dekret Hamana	3,12	13	1	12	17.IV.474
6. Dekret Mordochaja	8,9	23	3	12	25.VI.474
7. Purim	3,13	13	12	12	6.III.473
	8,12				
					9.I.17—19

następujący: Pieśń Salomona, Księga Rut, Lamentacje, Księga Kaznodziej Salomona i Księga Estery. Księga Estery znajduje się na końcu, gdyż czytana była podczas ostatniego święta, zwanego świętem *Purim* (3,7; 9,26).

Księga posiada charakter idylliczno-epicki. Opisuje kryzys grożący zagładą. Wybawienie dokonuje się — z opatrności Bożej — przez kobietę izraelską, będącą królową Persji. Wskazuje na znaczenie wiary i modlitwy. Przedstawia także rolę wybitnych jednostek w opatrnościowych zrządzeniach Bożych. Wysiłki człowieka muszą być połączone z wolą i mocą Bożą. Wydarzenie ma także swój perspektywiczno-profetyczny aspekt¹⁵⁵.

„Poza parawanem nacjonalizmu, przesyczonego nienawiścią do wrogów, autor księgi zawarł w niej głęboką naukę o Bożej Opatrzności, rządzącej światem i opiekującej się w szczególny sposób Izraelem. Toteż przedstawienie tej prawdy uważają egzegeci za główny cel napisania Est”¹⁵⁶.

Księga Estery nie wspomina imienia Bożego, za to widoczne są we wszystkich rozdziałach tej księgi wspaniałe manifestacje mocy Bożej.

VI. PODZIAŁ KSIĘGI

Wstęp

1. Uczta króla Achaszwerosza: 1,1—8.
2. Odrzucenie królowej Wastii: 1,9—22.

I. Estera zostaje królową: 2,1—18.

1. Nabór panien do haremu królewskiego: 2,1—4.
2. Estera i Mordochaj: 2,5—15.
3. Estera królową: 2,16—18.

II. Plan zagłady Żydów: 2,19—3,15.

1. Mordochaj wykrywa spisek: 2,19—23.
2. Wywyższenie Hamana: 3,1—4.
3. Dekret Hamana: 3,5—15.

¹⁵⁵ Por. PK, s. 353—354.

¹⁵⁶ WST, s. 357.

III. Bohaterski wyczyn Estery: 4,1—5,9.

1. Interwencja u króla: 4,1—17.
2. Uczta Estery: 5,1—9.

IV. Zwycięstwo: 5,10—8,19.

1. Haman przygotowuje zagładę: 5,10—15.
2. Wywyższenie Mordochaja: 6,1—14.
3. Wstawiennictwo Estery i porażka Hamana: 7,1—10.
4. Cofnięcie zarządzeń: 8,1—17.
5. Ukaranie nieprzyjaciół: 8,18—19.

Zakończenie

1. Ustanowienie święta purim: 8,20—32.
2. Wywyższenie Mordochaja: 10,1—3.